

2020/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLVIII. ÉVFOLYAM

Geológia és archeológia

„Debrecenbe kéne menni...”

Szerelmes földrajz – az Alföld

HONISMERET

XLVIII. évfolyam, 4. szám
2020. augusztus

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF, GÁLNE JÁGER MÁRTA

HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF, KOVÁCS GERGELY
KOVÁTS DÁNIEL

SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761

Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma,**
a **Magyar Művészeti Akadémia,**
a **Magyar Nemzeti Múzeum,**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és az **Anyanyelvpolók Szövetsége**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely
postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak:
egy évre 2520 Ft, fél évre 1260 Ft

Arculat: Farkas Anna

Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák: Opticult Bt., mondAT Kft.

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balázs Réka geográfus, őrszolgálati csoportvezető,
Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság, Kecskemét
Balla Dániel egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem,
Komputergrafika és Képfeldolgozás Tanszék, Debrecen
Biczó Zalán könyvtáros, Széchenyi István Egyetem,
Jogi Kar, Győr

Bodó Imre agrármérnök, helytörténész, Dombóvár
Botos Ágnes PhD-hallgató, Debreceni Egyetem,
Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék, Debrecen
Debreczeni-Droppán Béla elnök,
Honismereti Szövetség, Budapest

Faust Dezsóné, Dr. óvodapedagógus, ny. óvodavezető,
Gödöllő

Ferencz Győző újságíró, helytörténész, Zalaegerszeg
Fodor Ferenc, Dr. néprajzkutató, főmuzeológus,
Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Fülöpszállási Székely Gábor helytörténész,
magángyűjtő, Kunszentmiklós

Győri-Nagy Sándor, PhD. nyelvész-kulturökológus,
ny. tanszékvezető egyetemi docens, Kiskunmajsa

Hála József, Dr. etnográfus, Budapest

Karacs Zsigmond helytörténész, Budapest

Lajkó Gergely néprajzkutató, Jászszentlászló
Lukács László, DSc. néprajzkutató, egyetemi tanár,
Székesfehérvár

Molnár Zsolt, Dr. etnoökológus, Vácrotót

Nagy Gergő etnográfus, gyűjteménykezelő,
Kölcsey Ferenc Emlékház és Almosdi Kiállítóhelyek,
Álmosd

Novák László Ferenc, DSc. néprajzkutató, történész,
geográfus, Nagykovács

Novák Tibor József, PhD. habil. egyetemi docens,
Debreceni Egyetem,

Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék, Debrecen

Papp Klára, DSc. történész, egyetemi tanár,
Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet, Debrecen
Rásky Mihályné ny. magyar–történelem szakos tanár,
helytörténész, Felsőörs

Rózsa Péter, PhD. habil tanszékvezető docens,
Debreceni Egyetem, Ásvány- és Földtani Tanszék,
Debrecen

Surányi Dezső, DSc. botanikus, történelmi ökológus,
c. egyetemi tanár, Cegléd

Sümei Pál, Prof. DSc. tanszékvezető egyetemi tanár,
Szegedi Tudományegyetem,

Földtani és Őslényntani Tanszék, Szeged

Szálkai Tamás, PhD. főlevéltáros,

MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen

Szikla Gergő főlevéltáros,

MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen

Szilágyi Ferenc, PhD. egyetemi docens, Nagyvárad
Varga Istvánné magyar–történelem szakos tanár,
Fülöpszállás

A borítón: *Alföldi juhászkampó* (Molnár Ábel felvétele,
a Termés című rovatunk cikkeihez)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

250 éve született Pápai Sámuel nyelvész. (1770–1827) (<i>Rásky Mihályné</i>)	3
50 évvel ezelőtt hunyt el Fekete István író (<i>Bodó Imre</i>)	7

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Györffy István</i> : A régi utak	10
Egy kecskeméti tanáregyéniség, Vámos Károly (<i>Varga Istvánné</i>).....	12

FÓRUM

Mit csinál a régészeti geológus? (<i>Sümegei Pál</i>).....	18
--	----

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

A Kölcsey Ferenc Emlékház és Álmosdi Kiállítóhelyek (<i>Nagy Gergő</i>).....	32
A Bem–Petőfi-körkép látogatókönyve a Felső-Kiskunsági Emlékek Háza gyűjteményében (<i>Fülöpszállási Székely Gábor</i>).....	35
A csólyospálosi Helytörténeti Gyűjtemény (<i>Fodor Ferenc</i>)	38

TERMÉS

„Debrecenbe kéne menni...”

Debrecen 2.o. XLVIII. Országos Honismereti Akadémia – 2020 helyett 2021-ben (<i>Debreczeni-Droppán Béla</i>).....	41
Bihar megye és a Hajdú kerület közigazgatási beosztásának története 1849-ig (<i>Szálkai Tamás</i>).....	42
Bihar, Hajdú és Hajdú-Bihar megye területi és közigazgatási változásai 1850–2013 között (<i>Szikla Gergő</i>)	50
A romániai Bihar megye közigazgatás-történeti fejlődése Trianontól napjainkig (<i>Szilágyi Ferenc</i>)	59
Debrecen szabad királyi városi címének megszerzése és annak következményei (<i>Papp Klára</i>)	66
Robert Townson leírása Debrecenről 1793-ból (<i>Rózsa Péter</i>)	75
„Jó a' szappanyra”. A sziksó hasznosítása Debrecenben és vidékén (<i>Hála József</i>).....	82

Szerelmes földrajz

A Nagy Magyar Alföld (<i>Novák László Ferenc</i>).....	92
Szerelmem: a Nagy Magyar Alföld (<i>Győri-Nagy Sándor</i>)	95
Európai szinten is egyedülálló geológiai érdekesség. A Csólyospálosi Földtani Feltárás Természetvédelmi Terület (<i>Balázs Réka</i>)	102

Egy eltűnt szőlőskert nyomában. Avagy a hagyományos határhasználat nyomai a talajokban és a tájban (<i>Novák Tibor József–Balla Dániel–Botos Ágnes</i>).....	106
„Ég a napmelegtől a kopár szik sarja...”. A hortobágyi szíkes pusztá és a legeltetés a pásztor, az író-költő és a botanikus szemével (<i>Molnár Zsolt</i>).....	111
„Akkor felöltöztettek bennünket”.	
A turizmus megjelenése és hatásai a hortobágyi csikósoknál (<i>Lajkó Gergely</i>).....	119

KRÓNKA

Száz évvel Ady után. A „táltosok átkos sarja” Földesről nézve (<i>Karacs Zsigmond</i>)	127
A juhait kereső pásztor. Emlékezés Pesovár Ferencre (<i>Lukács László</i>)	129
Östreicher Emil-émléktábla avatása Győrben (<i>Biczó Zalán</i>)	133
Emlékérem dr. Barsi Ernő tiszteletére (<i>Faust Dezsőné</i>)	135
A Honismeret szerkesztőbizottságának kihelyezett ülése. (Isaszeg, 2020. június 30.) (<i>F. J.</i>).....	137

KÖNYVESPOLC

Két könyv a gyümölcs(ös)ökről (<i>Surányi Dezső</i>)	140
Új könyvek Zalából (<i>Ferencz Győző</i>)	142

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásait lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladjon meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusanak és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!
a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvesboltja (1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.)

250 éve született Pápai Sámuel nyelvész

ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

250 évvel ezelőtt, 1770. március 8-án született Felsőörsön. Apja Pápay János református pap és iskolamester (lévita), édesanyja a Takácsiban született Kis Katalin volt. Testvérei: 1763, János; 1767, Katalin; 1778, Dániel; 1782, Lídia. Harmadik gyermekként ő már Felsőörsön látta meg a napvilágot és gyermekéveit is itt töltötte. Házuk a falu közepén állt, nem messze az akkor még református deszkatemplom és különálló haranglábtól, ennek belső udvarában pedig a református iskolától.

Elemi iskoláit falunkban, Felsőörsön, középiskoláit nagy valószínűséggel Szentkirályszabadján, az ottani református iskolában végezte. 1788–89-ben Kassán folytatott magasabb stúdiumokat, atyja korai halála után neveltetéséről a továbbiakban idősebb rokona, a Felpéci Pápay Mihály és nagyobb testvére, Pápay János gondoskodott. Reménytelen anyagi helyzetében Eszterházy Károly egri püspökhöz folyamodott és – valószínűleg a püspök iránti hála miatt elhagyta felmenői hitét, hogy iskoláit befejezhesse – áttért a katolikus hitre. (Nevéből ekkor tűnt el az „y” használata. Egyik őse ugyanis Rudolf királytól kapta nemességét, innen eredeztethető az „y”. Ő élete végéig az „i” betűt használta, családtagjai és későbbi felmenői azonban visszaváltottak az „y”-ra.) Így került a püspök támogatásával a tanulmányai végzésére Egerbe. Itt két éven át jogi tanfolyamra járt és a magyar nyelv és irodalom tanulásában is előmenetelt tett. 1793-ban a pesti királyi tábla jurátusa lett. Itt-tartózkodása alatt nagy hatást gyakorolt rá a magyar jakobinusok mozgalma. 1796. június 6-án ügyvédi vizsgát tett és június 10-én felelős prókátornak. Ezután Pápara ment és itt vette hírét az Egerben megürült magyar nyelv és irodalom tanszékének. Pártfogó püspöke 1796. szeptember 12-én ki is nevezte 500 Ft évi fizetéssel az egri líceum magyar nyelvet és irodalmat tanító tanárának. Eközben számos magyar nyelv iránt elkötelezett íróval, nyelvessel, tudós tanárral ismerkedett meg – többek között Baróti Szabó Dáviddal és Kazinczy Ferencsel. Pápaít a tanítói buzgóság annyira magával ragadta, hogy tanítványainak sokszor tartott különórákat is. Ennek az lett a következménye, hogy belefáradt a munkába és gyakran betegeskedett. Pártfogója, Eszterházy püspök halála után, 1800-ban lemondott tanári állásáról és Pápara költözött. Itt ügyvédi gyakorlatot folytatott, a következő évben pedig tiszteletbeli ügyésszé nevezte ki Veszprém megye főispánja.

Pápai Sámuel, Frank Károly olajfestménye (Magyar Tudományos Akadémia, Ugrý Bálint felvétele)

1802-ben gr. Eszterházy Miklós a Devecseri uradalom ügyészévé, a főispán pedig megyei táblabíróvá emelte. A gróf pár év múlva összes birtokának ügyeit rábízta. 1805-ben feleségül vette Pókateleki Kondé Antóniát, bátyja feleségének húgát. (A Kondé család „*sárgakastélya*” ma a Csallóközi Múzeumnak ad helyet Dunaszerdahelyen, emléküket a Pókatelek utcánév őrzi.)

Az 1805. évi országgyűlésen foglalták törvénybe, hogy a latin nyelv mellett magyarul is meg kell szövegezni a törvényeket. Pest vármegye műszótár készítését határozta el, ajánlva: minden megye készítsen ilyen szótárt, hogy ezekből tudják összeállítani az ország teljes anyagát. Veszprém vármegye Pápaiat kérte fel erre a munkára, melynek ő derekasan megfelelt. Neki köszönhetők a törvényhozás magyar szavai, például *vád, vádlott, tanúk, védők, bírók* stb. Tanulmányának és szótárának címe: *Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról, az oda tartozó kifejezések gyűjteményével.*

1807-től sűrű levelezésben állt Kazinczy Ferencsel. „*Nekünk, magyaroknak is hazafias kötelességünk, hogy vállalva munkáljunk nyelvünk erejének és fényének gyarapításán, hogy megóvjuk a külső térveszteségtől, s a belső romlástól, hogy napfényre hozzuk kincseit az évszázadok irodalmából*” – mondta.

Dúlt a harc az ortológusok és a neológusok között. Mérsékelt nyelvújítás, ragaszkodás a deák nyelvhez, vagy a teljes megújítás, idegen helyett magyar szavak. Ő az utóbbi és Kazinczyék mellett foglalt állást. „*A nyelv a tudományok kulcsa. Minél műveltebb az, annál tanultabb a nemzet*” – írta. „*A tudós, csinos nyelv fenntartja századok múlva is dicsőségét a népeknek.*”

Egy évvel később, 1808-ban jelent meg korszakalkotó nagy műve *A magyar irodalom eszmérete* címmel Veszprémben, Péteri Takács József vállalkozásának, a *Magyar Minervának* a 4. kötetében, Számmer Klára nyomdász betűivel. Ez első magyar nyelvű rendszeres irodalomtörténetünk. Hirdette, hogy „*meg kell tisztítani a nyelvet a sok átkozott latinságtól és németségtől*”. Felépítésében az egész magyar nyelv és irodalom történetét felöleli. Ő az első, aki a szépirodalmat az ízlés nevelőjének és az esztétikai gyönyörűség kialakítójaként mutatta be. Nem feledkezett meg a népművelésről sem, amikor azt írja, hogy az alsóbbrendű közönség csak ez időben kapott szebb olvasókönyveket kellemesebb időtöltésre. Irodalomtörténetét ún. „*idő kerületek*”-re osztotta. Első időkerület: „*Pannónia megszállásától fogva (Kr. u. első évszázad.) a reformáció tájáig, vagyis az 1530. esztendőig.*” Második időkerület: „*A reformáció idejéig fogva II. József császár uralkodásáig, 1790-ig.*” Harmadik időkerület: „*József császár idejéig fogva mostanáig, azaz az 1800-as évek elejéig.*” Nem késett sokáig Kazinczy elismerése sem, 1808. január 5-én ezt írta levelében: „*Munkádat rég olta ismerem, becsülöm, csodálom. Szerencsésebben e tárgy körül senki nem dolgozott, senki nem dolgozhat. Úgy nézem barátságodat, mint szép koszorúját szenvedésemnek.*” 1813-ban jelent meg ugyanis, a Dicsalomb (veszprémi nyelvújítók körének) Somogyi Gedeon által megfogalmazott *Mondolat* című vitairata. Belső oldalán egy gúnyrajz, mely egy számaron ülő, hasonát fújó alakot ábrázol, fején babérkoszorú, melyen egy lepke pihen. Oldalán lant, gitár és egy triangulum, mellyel Kazinczy szabadkőműves mivoltára céloztak. Ő azonban nem vette fel a kesztyűt, bár legjobban ez bosszantotta, de tudta, neki nem árthatnak, s helyette Szemere Pál és Kölcsey Ferenc válaszolt *Felelet a Mondolatra* címmel.

Pápai Sámuel már Széchenyi felajánlása előtt 18 évvel egy Tudós Társaság (nyelvi akadémia) felállítását szorgalmazta, továbbá tudós újságok, mint a *Hazai Tudósítások*, *Magyar Kurír* és Játékszínek megalapítását. A Magyar Tudós Társaság létesítéséhez három évi jövedelmét, ezer ezüst forintot ajánlott fel. Az 1827. évi XII. törvény az ő nevét is megörökítette az adakozók között.

A Dicsalomb szerzői kedélyeinek lenyugtatásában nagy szerepe volt Pápai Sámuelnek. Összegzésül álljon itt Kisfaludy Sándor Füreden, 1831. július 3-án, a balatonfüredi színház megnyitásakor elmondott *Prológusa*:

„Az a nyelv a nemzetnek, a mi a lélegzet az élőknek. Nyelve nélkül szinte úgy vége egy nemzetnek, mint lélegzet nélkül vége az életnek. Azon nemzetek voltak az élővilágban leghatalmasabbak, kinek nyelvei legmíveltebbek valának, így van a jelenkorban is. A nyelvvel együtt jár a művészet, a nemzeteknél együtt virágoznak és díszlenek, együtt nyomorognak, süllyednek. A nyelvek szülője a nemzetiség, nevelői az anyák, táplálói a nemzet, és nemzeti nyelven folytatott kormány és törvények. Hála a Magyarok Istenének!” Benne van mindazon értékek összessége, melyeket Pápai Sámuel oly büszkén hangoztatott.

Érdemei méltatását többen szorgalmazták falunkban, Felsőörsön, így dr. Körmeny József prépost úr, dr. Keöves Ferenc volt miniszteri tanácsos úr, Kozma László (édesapám), az iskola akkori igazgatója. Nekik és dr. Zákonyi Ferencnek, a Balatonfüredi Idegenforgalmi Hivatal akkori vezetőjének köszönhető, hogy 1966. május 29-én délelőtt 11 órakor szülőháza, a volt községi tanácsháza falán emléktáblát lepleztek le tiszteletére. Felirata: „A / magyar irodalomtörténet nagy alakja / Pápai Sámuel / 1770–1827 / Felsőörsön született és innen indult el. / A magyar irodalomról magyarul / elsőnek írt. S neve mintha csillag gyűl... / Ezért emlékeznek róla a késői utódok / Idegenforgalmi Hivatal / Községi Tanács VB / 1966”

Mivel a hajdani szülőháza az 1950-es években idegen kezekbe került: volt tévesziroda, bérnök szociális lakóháza, pártház, kultúrház, majd eladták, így az emléktáblát a mai Község-háza falán őriztük méltó helyen. Felújítás miatt pedig átkerült a Civil Ház (közösségi tér) bejáratához, ahol más jeleseink emlékjele, mint a Batthyány család emlékfája, az aradi 13 hős tábornok emlékoszlopa és dr. Szöllősy Árpádnak, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem első elnökének emléktáblája is áll. Amikor a Pápay család leszármazottai neves elődjük után nyomozva megérkeztek Felsőörsre, örömmel konstatálták, hogy itt éppen frissen koszorúzott emléktáblát találtak. Halálának 190. évfordulóján, 2017-ben falunapon hivatalosan is felvettük a kapcsolatot dr. Pápay Judit ny. iskolaigazgatóval és fiával, dr. Birkás Antal habilitált egyetemi oktatóval. Az ő és polgármesterünk segítségével jelenhetett meg Felsőörs Község 1. sz. értéktári füzeté *Pápay Sámuel élete és munkássága dióhéjban* címmel. Köszönet érte!

PÁPAI SÁMUEL EMLÉKNAP FELSŐÖRSÖN

Kis falunk 2020. március 7-én nagy közösségi összefogással (Felsőörsért Közalapítvány, Felsőörs Község Önkormányzata, Búzavirág Dalkör, Nyugdíjas Klub, Irodalmi Kör, valamint Veszprém Megyei Honismereti Egyesület) készült az ünnepre.

A megemlékezés délután 2 órakor a Civil Ház falán elhelyezett emléktábla megkoszorúzásával kezdődött, majd a Község-háza nagytermében folytatódott. Meglepetés kezdésként Pápay Miklós úr tubajátéka, a *Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország* című mű megszólaltatásával felemelően hatott.

Tislér Anikó, a közalapítvány titkára köszöntötte a megjelent vendégeket, így dr. Pápay Judit igazgató asszonyt és családját, dr. Birkás Antal egyetemi oktatót, Birkás Szilárdot és feleségét, akik a Felpéci ágat képviselik. Pápay Miklóst Székesfehérvárról, Pápay Györgyöt Budapestről, Pápay Juditot Veszprémből, akik Pápay Sámuel fiának leszármazottjai. Majd a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület részéről Márkusné Vörös Hajnalka elnököt, dr. Hudi József alelnököt. A Rákóczi Szövetség részéről Keöves Ferencet, akinek édesapja, dr. Keöves Ferenc miniszteri tanácsos az emléktábla egyik szorgalmazója volt, ifj. Nagy Ist-

vánt, akinek édesapja az akkori honismereti kör vezetőjeként Pápai halálának 150. évfordulóját szervezte, Rásky Mihálynét, az Irodalmi Kör műsorának szerkesztőjét.

Szabó Balázs polgármester úr köszöntötte Vörösmarty Évát, a Veszprém Megyei Közgűlés alelnökét, a jelenlévő kedves vendégeket, majd az értéktári munkáról, felsőörsi hungarikumokról szól, méltatva nyelvészünk érdemeit.

Dr. Hudi József *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékéremmel* kitüntetett történész nagy alapossággal idézte fel Pápai Sámuel munkásságát, megemlítve annak gazdag könyvtárát, benne az akkori folyóiratokkal, érdekes tudományos jegyzetekkel. Beszélt családja történetéről és a Pápai Református Egyház Gyűjteményében fellelhető iratokról.

Az Irodalmi Kör Rásky Mihályné *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékéremmel* kitüntetett helytörténész vezetésével egy korabeli, XVIII. századi olvasókönyv segítségével Pápay Sámuel irodalomtörténetének „*időkerületei*” nyomán haladva a magyar irodalom gyöngyszemeiből adott ízelítőt (*István király ünnepére, Ének László királyról, XXIII. zsoldár, Károli Gáspár emlékezete, Batsányi: A látó, Kazinczy és Pápai levelezéséből, a Mondolat-vita stb.*). Külön köszönet illeti az Irodalmi Kör lelkes tagjait: Kiss Juditot, Ruzsin Bóné Kingát, Kalmár Lajosnét és dr. Pásztorné Simon Annamária művelődésszervezőt, utóbbit az egész rendezvény szervezéséért, plakátok, meghívók szerkesztéséért.

Dr. Birkás Antal egyetemi oktató köszönettel szölt a Pápai-utódok nevében az örökség-örzés szép példájáról, mellyel falunkban találkoztak.

A kiállítást Márkusné Vörös Hajnalka megyei honismereti elnök nyitotta meg korabeli levéltári dokumentummásolatok, újságcikkek gyűjteménye alapján, melyek a kerek évfordulás Pápai-megemlékezésekről szóltak, Tislér Anikó gyűjtése alapján.

A Nyugdíjas Klub tagjai harapnivalóval, itallal kínálták a résztvevőket.

Erre a napra elkészült a *Felsőörsi Hírmondó*, címlapján az ünnepség meghívójával, benne Rásky Mihályné cikkével Pápai Sámuel szülőházának regénybe illő történetével. Ezt és a *Pápay Sámuel élete és munkássága dióhéjban* című értéktári füzet 2018-as példányát minden résztvevő magával vihette.

Pápai Sámuel 1827. május 31-én hunyt el. Családi sírjuk Pápán, az alsóvárosi temetőben található. Felirata: „*E sírbolt lakójáé a dicsőség, hogy irodalmunk történetét először írta meg magyarul. Hálás elismeréssel a Pápai Református Collegium Diákszövetsége.*” Utódaik gondozzák ma is. A Honismereti Szövetség ez évi kiadványszerkesztői konferenciáján emlékezik meg nyelvtudásunkról. Országosan a Széphalomban 2008-ban megnyílt Magyar Nyelv Múzeumában őrzik munkásságának emlékét. A térképen neve mellett szülőfaluja, Felsőörs neve is felvillan.

Rásky Mihályné

Felhasznált irodalom. *Birkás Antal–Pápay Judit: Pápay Sámuel élete és munkássága dióhéjban.* Felsőörs, 2018; Mondolat. Reprint kiadás. Veszprém, 2013; *Pápay Sámuel: A magyar literatúra esmérete.* Magyar Minerva 4. kötet. Reprint kiadás. Veszprém, 2001; *Sebő József: Dicsshalom, avagy Veszprém mint Széphalom ellenpólusa.* Veszprém, 2013.

50 évvel ezelőtt hunyt el Fekete István író

*„Elmegy lassan a berek, az erdő
El a nádas, a tél, a nyár.
A hegy, a völgy, a nappal és az éjjel
A szemem látta egész határ.
Elmegy? Talán mégsem egészen,
Meglátom tán az örök vízen,
Hiszen a szépség maga az Isten.
S lelkemben ott lesz: hiszem, hiszem.”*
(Fekete István: *Búcsú*)

A Somogy megyei Göllében született 1900. január 25-én, Fekete Árpád és Sipos Anna első gyermekeként. Életének a legfogékonyabb korszakát, az első tíz évét töltötte el ebben a faluban. Itt került kapcsolatba a növényekkel, az állatokkal és a település egyszerű, de értékes parasztembereivel és gyermekeivel, akik egy életen át meghatározták későbbi életét és írói munkásságát. Göllében ismerhette meg élete első „*Matula bácsi*”-ját, Puska András uradalmi csósz, akinek a beceneve valóban Matula volt, mivel sok Puska nevű család élt a faluban.

Írói munkásságáról most nem kívánok szólni, hiszen köztudott, hogy az évtizedek alatt a XX. század legnépszerűbb szerzőjévé vált. 2013-ban eladták itthon a 10 milliomodik kötetét, külföldön ez a szám mintegy 1,5 millióra tehető. Nem tartozott a népi írók közé, de mégis azt mondhatjuk: a nép nyelvén írt és azt úgy tette, hogy mindenki megértse, egyszerűen, szépen magyarul. Szerette és tisztelte szülőföldjét, ezen keresztül hazáját. Szeretete egyetemes volt, melyhez mély istenhite is társult.

1970. június 23-án hajnali fél háromkor érte a végzetes szívroham. Testét először június 25-én a Farkasréti temetőben helyezték nyugalomra. Az özvegye által írott levél a következőket tartalmazza: „*A szívroham megállította szívét, melyben csak jóság és szeretet volt. A szívével írt, a szíve vitte el.*” A gölleiek maroknyi anyaföldet vittek a farkasréti sírra.

Haláláról rövid hírben, rövid méltatással emlékeztek meg a napilapok. Az *Élet és Irodalom* hasábjain Hárs László emlékezett: „*Az Ő világa nem a káoszról, az alakatlan gomolygásból, hanem az összhangból keletkezett.*” Veres Péter ezt mondta róla: „*Ha a Kelét angol szerző írja, rögtön szárnyra kapta volna a világhír, mert hűségesebb krónikása az állatvilágnak Kiplingnél.*” Érdemes idézni a *Magyar Nemzet* nekrológiájából is, amelyet Ruffy Péter írt: „*Elment körülökből egy természetrájonzó, a nagy csendek és barangolások embere, ifjak és halászok barátja, puha gyalogutak, erdei fények kedvelője, a sajátos sorsú író, Fekete István.*”

Olvasói búcsúzva sem búcsúznak tőle, mert látják őt abban, amit írt, írásaiban a szeretet honol. A szülőföld, a természet, az anyanyelv és a hazai föld, s mindenekfölött az emberek szeretete.

Az író özvegyével, Piller Edithtel való levelezéseim, beszélgetéseim során kiderült, hogy Fekete István számára a haza Somogyot jelentette. Göllét ő haláláig végtelenül szerette, s ahogy mondta: az ott eltöltött évtized élete legboldogabb korszaka volt. „*Somogyi embernek a haza elsősorban a faluját jelenti és csak ezután jön – tágabb értelemben – az*

Fekete István és felesége, Piller Edith 1967-ben
(Patkó Klára felvétele;
Fekete István Múzeum, Dombóvár)

ságával kapcsolatban ismét Takáts Gyulát kell idéznem: *„Hiába tanítóskodott Gárdonyi Géza Karádon, és született Babay József Nagyatádon, bizony Az én falum, a Vándorlegények, az Édesanyám és a Mi huszonketten című könyveik megközelítően sem ábrázolják olyan sokszíniúen és mélyen a somogyi valóságot, mint Fekete István írásai.”*

Gölle, a szülőfalu, a Kapos mente és a Kapos, a város és tája, utcái, emberei, története, valamint néprajza, földrajza és természetrajza olyan stílusban, olyan szókinccsel és a mesélőkedv olyan jegyeivel jelennek meg előttünk, ami megközelíti a varázslatos fogalmát.

„Olyan napló a Ballagó idő, melyet írója 60 évig lélekben vezetett, s csak aztán fogalmazta meg, amikor már nemesre érett, mint a bor. Színe, illata és zamata van ennek a különös mód szórakoztató irodalomnak, melynek lényege az, hogy egyszerre éles szemmel látott művelődéstörténet, szellemtörténet és néprajz, a népi a népi hiedelemvilágtól a bugylibicskáig mindmind, ami a világot jelentette a Vízmentén 1860 és 1918 között. A Göllén »Mestörpistának« csúfolt tanítógyerek így lett »István Mester« – írja tanulmányában Takáts Gyula.

Személyesen nem találkoztam vele soha. Azon a nyáron halt meg, amikor megismerhettem volna. Mint keszthelyi kisdíák írtam neki egy levelet, melyre válaszolt. Két levelét őrzöm, ő pedig egy képeslapot kapott tőlem a szülőfaluról, Gölléről, mely az íróasztalán állt élete utolsó percéig – ahogy felesége írta egyik levelében: *„Nem nyúlhatott hozzá senki, ő törölgette, tisztította a portól, anélkül talán írni sem tudott volna. Egy igénytelen, de neki nagyon kedves képes levelezőlap volt a szülőfalu néhány házáról, létesítményéről és templomáról.”*

ország, amelyért annyian meghaltak az értelmetlen és – reméljük – soha vissza nem térő háborúkbán.” Ez a szeretet írásaiban is tükröződik, szinte minden művében megemlíti pajtásait és Göllét, melytől nem tudott elszakadni. Ha somogyi ismerősök látogatták meg, Gölle említése páholyt jelentett a szívében: *„Budai lakásomban – pedig negyedszázada lakom benne – talán először érzem magam otthon, mert az igazi otthont kitörölhetetlenül ébren és álmomban is mindig a szülőfalum jelentette.”*

Takáts Gyula kaposvári költő így vallott munkásságáról: *„Könyveit rongyosra olvassák könyvtárainkban a magyar olvasók. Ifjak és felnőttek között – a kiadások százezres példányszámain túl – olvasói itthon és határainkon túl milliók.”*

Tehát úgy írt, hogy mindenki megértse, egyszerűen, mindenkire. Véleményem szerint nem véletlenül lett 2020-ban érettségi tétel az író *Tolvaj* című novellája. Köszönet a minisztériumnak és a pedagógusoknak! Munkás-

1997. augusztus 16-án avattuk fel Dombóváron, a kis múzeum kertjében Farkas Pál szekszárdi szobrászművész alkotását. A bronzból készült szobrot dr. Kanyar József nyugalmazott levéltárigazgató avatta fel: *„Miért tudott szépen írni Fekete István? Azért, mert hazája-szülőföldje iránti szeretete nem az agyában, hanem a szívében élt. Pennáját mindig szíve kalamárisába mártogatta!”*

Az író gyermekei, dr. Fekete Edith és ifj. Fekete István döntése alapján 2004-ben hazaszállították szüleik és Bogáncs kutya földi maradványait. Augusztus 14-én mintegy 2,5 ezer ember jelenlétében megtörtént az újratemetésük. A gyászmisét Balás Béla kaposvári megyéspüspök celebrálta. Jókai Anna az akkori Kegyeleti Bizottság és az Írószövetség nevében a következő szavakkal búcsúzott tőle: *„Nézem a sötétséget, de látom a csillagokat» – Fekete István írta, ő hagyta ránk ezt a gondolatot. Erre bíztat minket, minden rendű és rangú jóakarató ember. Nem lehet olyan sötét, hogy ne keressük a felhők mögött a csillagok rezzentelen fényességét. Nyugodjanak békében csontjai, de lelke igenis járjon közöttünk, nyugtalanítóan, termékenyítően és vigasztalóan!”*

Végleg ott pihen kistestvérei mellett az egyszerű göllei parasztemberek és volt pajtsái gyűrűjében. Göllében született és oda is tért vissza, most ott alussza örök álmát a Szent Vendel-kápolna tövében.

Most több százezer magyar rajongója várja a tisztelt Hungarikum Bizottság döntését, mert munkássága és példás élete igenis hungarikum!

Bodó Imre

HÍREK

Ifjúsági Honismereti Akadémia. A XXV. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia idén az erdélyi Kalotaszentkirályon augusztus 10–15. között került volna megrendezésre. A járványhelyzet miatt azonban a Honismereti Szövetség elnöksége úgy döntött, hogy a középiskolás korosztály számára meghirdetett konferenciát és tábort egy évvel elhalasztja.

Régészeti leletek a türjei templomban. A Zala megyei Türjén, az Árpád-kori templom felújítását megelőző régészeti ásatások során leletek kerültek elő, többek között egy középkori sírkamra, amelyben nők, papok és egy gyerek földi maradványai feküdtek. A Csornai Premontrei Prépostsághoz tartozó türjei Gyümölcstó Boldogasszony-plébánia-templomban 2020 elején tartott régészeti bemutatón Orha Zoltán, a Göcseji Múzeum régésze elmondta: az Árpád-kori templom középkori padlószintjének feltárása során került elő a váratlan sírlelet. Nem volt írásos említés arról, hogy a templom főhajójának közepén, a padozat alatt egy boltíves sírkamra található, ahol a XVIII. század közepéről származó koporsók fekszenek. A koporsó felirata alapján sikerült azonosítani az egyik férfit, aki az 1757-ben elhunyt Nolbeck Rafael prépost volt, a másik férfi pedig szintén papi személy lehetett. A türjei Árpád-kori templom és a szomszédos majorság épületének műemléki helyreállítása és turisztikai célú fejlesztése 3,17 milliárd forint vissza nem térítendő kormányzati támogatással zajlik. (MTI)

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Györffy István: A régi utak¹

Ma már el sem tudjuk képzelni, milyen lehetett az utazás, mikor még vasút nem volt. Csak öreg emberektől hallunk egy-egy mesét a forspont² meg a delizsánc³ korából. Bizony nagy dologra szánta el magát száz év előtt egy utas, aki pl. Erdélyből Pestre akart jönni. Végrendeletet tett, felpakolt egy pár hétre való ételmet, aztán nekivágott a világnak. Vagy váltott lovakkal ment, többnyire postakocsin, vagy a saját szekeren. Az előbbi mód gyorsabb volt, ez utóbbi azonban olcsóbb. Ha a saját kocsiján ment az ember, akkor az útban vagy az út környékén levő atyafiakhoz betért, ahol megpihent, ha ugyan pihenésnek lehetett nevezni a régi magyar vendégeskedést. Akkor még több rokona volt az embereknek, mint ma, mert a szép-déd-ükapákról való rokonságot is tartották. De nem csak a rokonok kapuja volt nyitva a vendég előtt, hanem az idegenké is. Nem mese az, hogy voltak olyan vendégszerető emberek, hogy a hidakat felszedték, hogy az utas kénytelen legyen megállani és beszállani. A beszállt vendéget meg azzal tartották vissza, hogy a szekér tengelyét elfűrészelték. [...]

Láttál-e már, kedves olvasóm, tavasszal, földfakadáskor alföldi dülőutat, melyet a szekerek összevágának? Ilyenféle volt régen az országút! Ha esős időszakban indult el az utas, akkor a sár nyelte el, ha száraz időben ment, akkor a por. Ez utóbbi még talán tűrhetőbb volt, de jaj volt annak, aki ősszel vagy tavasszal vágott neki. Az utak tele voltak gödrökkel, miket belepott a pocsolya. Ezek voltak a *kottyánók* vagy *kotmányok*. Ha besűrűsödött a gödrök pocsolyája, akkor *kátyúnak* nevezték ezeket az állatkínzó helyeket. Ha a szekér belezökkent ezekben a gödrökbe, akkor nagy hűhóval noszogatták a lovakat, s ha nem moccant a szekér, az utasok leszállottak, és az e célra magukkal hozott ásókkal kiásták s hévérrel⁴ – amit szintén magukkal hordtak – kiemelték a szekeret. Ha aztán a lovak kirántották a sárból, akkor lefaragták a küllőkről a sarat és tovább mentek. Esetleg egy hajításnyira ismét kátyúba jutottak. Legnagyobb veszedelem a töltött utakon volt. Régen ugyanis nagy vizek voltak mindenfelé, s gátszerű magas töltéseket csináltak az ilyen rétségen keresztül. Ezek voltak a leggyalázatosabb utak. Kövezve ugyanis nem voltak, ellenben tele voltak kátyúkkal. Még az is volt egyik veszedelmük, hogy keskenyek lévén, két terhes szekér nem tudott

1 Györffy István (Karcag, 1884. február 11.–Budapest, 1939. október 3.) a magyar Alföld kiváló néprajzkutatója, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. Közleményünk forrása: A Falu. 1922. III. évf. 7. füz. 160–161. Újra közzétéve: Györffy István: Magyar falu, magyar ház. Bp., 1943. 26–29. A lábjegyzetek tőlünk valók; a kihagyást [...] jelzi. (A szerk.)

2 A jobbágyok egyik legsúlyosabb szolgáltatása, mely szerint a katonáknak, megyei tisztviselőknél, átutazóknak kötelesek voltak ingyen vagy meghatározott összegért fuvart kiállítani.

3 Személyszállításra használt nagy, csukott postakocsi.

4 Emelőkar. Csavaros, fogaskerekes kézi emelő.

kitérni egymás elől. Mivel az út kétoldaláról töltötték fel, mély árkok maradtak kétfelől, s ha valaki lefordult a töltésről, sokszor más szedte fel az összetört utast.

A rétes helyeken készült utak a rét tőzege talajából valának feltöltve; száraz időben az utasoktól rakott és kellőképpen el nem oltott tüzekről kigyulladtak, és megtörtént, hogy el is égtek. Így égett el a Sárreton keresztül Nagyváradra vezető út egy része is a múlt század⁵ elején. Helyén egy árok maradt.

A hidak rettenetes állapotban voltak, úgyhogy száraz időben az utasok inkább kikerültek. Vizes időben pedig vagy lefektetett és összekötözött nádkévékből készült ún. *bürü*-hidakon keltek át, vagy pedig vályúkon. Télen ugyanis a gulyakutak vályúi használaton kívül heverték, s alkalmi révszek, az ún. *gorzsások* ezeket a vályúkat az átkelőhelyekhez vontatták. Itt mindegyik oldal kerekei alá egy-egy vályút tettek, a szekeret beemelték, és áteveztek, illetőleg a gorzsások csáklyaszerű gorzsáikkal⁶ átlökdösték a vályúkat.

Volt az alföldi magyarságnak egy különleges járműve, amely ma már, a megváltozott körülmények miatt, teljesen kiveszett, ez az ún. *sárhajó*. Ez egy lapos, csólnakszerű jármű volt, melyet ló húzott. Ez a sár tetején csúszott, mint a szán. Ennek nem volt akadálya sem a sár, sem a víz, sem a hó. Hírhedt lódöglesztő jármű volt; ma már múzeumokban is ritkaságként mutogatják.

Nyaratszakan⁷ az utasok az ilyen összevágott országutakat messze elkerülték. Ilyenkor mindenütt út volt. Gyepen hajtottak, különösen, ha nem volt nagy teher a szekéren. Vetések közt azonban a rendes úton kellett járni. Itt aztán olyan port csináltak a szekerek, hogy csak úgy fuldoklott a szegény utas és a szegény igavonó pára. Mocsaras vidéken az út a mocsár tőzege földjéből lévén feltöltve, az ilyen „*kotus*” föld pora roppant viszketést okozott, éjszaka pedig a szúnyogok raja lepte el a szegény utast, úgyhogy véresre vakart ábrázattal tette meg útja jó részét.

Homokos talajon valamivel könnyebb volt az utazás, de a por itt sem volt kisebb. Néhol a homokos vidék útjait agyaggal terítették be, ami száraz időben jónak bizonyult, de esős időben igen síkos volt és ragadt.

Aki pl. esős időszakban Erdélyből Pestre jött, az Nagyvárad–Debrecen–Miskolc–Hatvan felé került, mert ez óriás kerülő dacára hamarabb érkezett, mintha a mai Püspökladány–Szolnoki vasút vonalán ment volna. Ez az útvonal Berettyóújfalutól Szolnokig az év nagyobbik felében alig volt járható, sőt a Karcag és Kisújszállás között levő országút, az ún. Kara János⁸ gátja országszerte hírhedt volt. Ezt a gátat országos közmunkával többször feltöltötték, de lápon keresztül épülvén, mindannyiszor elsüllyedt, mihelyt a Tiszának a Sárretra ömlő áradata feláztatta.

A száz év előtti útleírások legendákat mesélnek erről az útról, sőt külföldi utazók emlékiratai is borzongva emlékeznek vissza rá. [...]

5 A XIX. század.

6 Farúd, a végén kiálló szegekkel; eredetileg a jég alatti halászatban alkalmazták.

7 Nyáron, nyár folyamán.

8 A helyi monda szerint egy Kara János nevű vitéz el akarta rabolni Zádor lovag szeretőjét, Ágotát. Zádor ezt megtudta, meggátolta szándékában, de megfogni nem sikerült. Űzőbe vette tehát, s csak nagy fáradtság árán a kisújszállási határnál érte utol. Ekkor megölte, testét pedig egy közeli érbe tapostatta lovával. Innen nyerte ez a hely a Kara János nevet.

Egy kecskeméti tanáregyéniség, Vámos Károly

Vámos Károly 1938. április 5-én, Fülöpszálláson látta meg a napvilágot, egy nagyon szegény család első szülöttként. Édesapja, akitől a Károly nevet kapta, 1915-ben született, fiatal korában béresként dolgozott. 1937-ben Kozma Saroltával kötött házassága után földművelésből és – mivel ezermester volt – mindenfajta egyéb munkából próbálta eltartani családját. A II. világháborúban tüzerként harcolt, orosz hadifogságba hurcolták. Amikor a családja már minden reményét elveszítette, 1946-ban betegen, 47 kilósan egy bányában szerzett sérülése miatt hazajöhetett. Az '50-es évek mélyszegénysége után az Útfenntartó Vállalatnál dolgozott nyugdíjazásáig. Édesanyja 1919-ben született egy hatgyermekes gazdálkodó család 6. gyermekeként. Az ő öröksége volt a családi házuk és a hozzá tartozó két kisholdas föld (kert). Éppen ezért szülei nem is akarták a szegény, nincstelen legényhez feleségül adni.

A házasságkötés után egész életében a háztartást vezette, illetve a kertet művelte. 1949. szeptemberben 11 és fél év után megszületett kishúga, Sárrika, akit nagyon szeretett, óvott és védett.

Az édesanya fiatalon, 55 éves korában hunyt el 1974-ben, idegei akkorra már teljesen tönkrementek, de halálát tüdőembólia okozta. Férje öt év múlva, 1979-ben 64 évesen követte őt, mindketten a fülöpszállási református temetőben nyugszanak.

Vámos Károly elemi iskolai tanulmányait Fülöpszálláson végezte. Bár nyolc éven át kitűnő tanuló volt, esztergályos ipari tanuló vagy traktoros akart lenni, elsősorban a pénz miatt. Ám tanárai unszolására szülei beleegyeztek, hogy gimnáziumban folytassa tanulmányait. Ehhez egy kis anyagi segítséget a községi tanácstól kapott. Így lett 1952. szeptember 1-től a kunszentmiklósi Damjanich János Gimnázium diákja. Két évig itt is tandíjmentességet élvezett. Igazgatója Pátkay Imre, osztályfőnökei Kosdy Gabriella, Molnár Andorné és Sipos József voltak. A kötelező orosz nyelv mellett rendkívüli tantárgyként angolt és latint is tanult. Kollégista, aktív sportoló és kiváló tanuló volt.

Vámos Károly

Atlétizált, ami edzetté tette, élete további szakaszára is jó állóképességet biztosított számára. Ez is hozzájárult, hogy tanárként 38 éven át minden nap gyalog járt be munkahelyére, a gimnáziumba. 1956. június 23-án kitűnő eredménnyel érettségizett, majd sikeresen felvételizett a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar–orosz szakára. Az I. félévben volt magyar–orosz szakos, a II. félévben, 1957 tavaszától nyílt lehetőség valamilyen nyugati nyelvszakra „átnyergelni”, és ő a német nyelvet választotta. Az egyetemen is kiválóan tanult. 1958 februárjában orosz nyelvvizsgát tett jeles eredménnyel, majd 1959 márciusában letette latin nyelvvizsgáját is. Egyetemi év-

folyamatai közül több nagyszerű barátot talált, akikkel élete végéig levélben, telefonon, találkozásokon tartotta a kapcsolatot. Különösen hat jó barátot, az általa Kuruc-tábornak nevezett csapattal (melynek ő volt a hetedik tagja): dr. Magyar Miklós, Furák György, Szokolczay Lajos, Varga József, Kurucz János, Dienes István és ő.

1961. június 24-én vette át egyetemi diplomáját, mely szerint magyar–német szakos középiskolai tanár lett. Friss diplomájával jelentkezett Kecskemétre, a Katona József Gimnáziumba, ahová a jóképű, 180 cm magas fiatalember azonnal felvételt nyert, és 1961. szeptember 1-től 38 éven át, 1999-ig itt tanított.

A Kecskeméten tett első látogatása alkalmával, augusztus 23-án megismert egy szép, fiatal leányt, Izsák Editet. Mindketten szerelemre lobbantak, noha Edit még csak akkor kezdte a gimnázium 4. osztályát. Érettségi után eljegyezték egymást és 1963. november 23-án házasságot kötöttek. 50 évig éltek szeretetteljes házasságban. 1964-ben megszületett kislányuk, Andrea, 1968-ban megérkezett második gyermekük, György. Andrea lányuk vörös diplomával végzett óvónő lett, ma Ausztriában dolgozik. Gyuri egyedül él Pátkán, magánvállalkozóként tevékenykedik, a számítógép és az elektronika a munkája alapja.

Vámos Károly a gimnáziumba kerülésekor olyan szerencsés helyzetben volt, hogy mindkét szakját taníthatta. Oktatott esti és levelező tagozaton is. Tóth István *A szellem napvilágán* című újságcikkében így ír róla: „A katedrán fekete hajú, lelkes kiállású, közvetlen fiatalember. Barátságos arccal, biztatóan néz körül tanítványain, mielőtt felteszi a kérdést. Vámos Károly tanár úr együtt lobog osztálya friss szellemi tüzeségével. Ifjú szívekben élek – mondja maga elé félhalkan a fiatal tanár, s eszembe jut, milyen szeretettel jellemezte tanítványait, akik fizikai munkások, alkalmazottak, de napi munkájuk után fáradt, sokszor nehezen mozgó ujjal is hétről-hétre sikeresebben küzdenek helyesírásuk, fogalmazásuk jobbá tételéért.”

A tanár úr 1970 és 1973 között a Megyei Tanács Művelődési Osztály Pedagógus Továbbképzési Kabinetjének munkatársa volt, de gimnáziumában továbbra is tanított óraadóként. Aztán 1973-ban ismét visszatért teljes óraszámú tanítani. Több hazai és két külföldi nyelvi továbbképzésen is részt vett. Élvezte a tanítást, kedvvel, szeretettel végezte, és nagyon büszke volt gimnáziumára.

Huszonöt évig a megyei Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) nyelvtanára volt és a Városi Idegen Nyelvi Szakosztály titkára. Négy alkalommal volt osztályfőnök. Diákjai, miután felnőtté váltak, utána is tartották vele a kapcsolatot. Ő szívesen ment a találkozókra, várta ezeket az alkalmakat. Érdeklődéssel hallgatta a beszámolókat, az egykori tanítványok életének alakulását.

1975-ben Mester Barnabás igazgató úr maga mellé vette igazgatóhelyettesnek. Sárkány Ernővel hármásban sikeres vezetői voltak a Katonának. Mai napig emlegetik Vámos Károly legendás vezetői stílusát. Szervezőképességét, empátiáját határozottsággal és óriási munkabírással ötvözve jelentősen hozzájárult a gimnázium kiváló eredményeihez, sikereihez. Mint magáról mondta: „Mindig kimondottan humán érdeklődésű voltam. A tanítványaimmal nagyon jó volt a kapcsolat. Pedagógiai munkámban a rend, fegyelem, munka volt az alapul – de jó hangulatban. Magammal szemben is ez érvényesült.” Tizenhat éven át végezte ezt a munkát. Évtizedekig szerkesztette a Katona József Gimnázium újságját és évkönyveit. A Katona József Társaság ügyvezető alelnöki feladatait is ellátta 1983-tól ’87-ig. Tagja volt a Városi KISZ Bizottságnak és a Pedagógus Szakszervezetnek. 1998-ban vonult nyugállományba, de 1999. szeptemberig még egy évet tanított. Összesen 38 évet „húzott le” a pedagógus pályán, és 2010-ben kissé keserűen ezt írta: „11 év alatt már el is értem a százezer forintos nyugdíjat!”

A tanár úr hobbija a történelem volt, elsősorban a XX. század nagy háborúi érdekelték. Talán azért is, mert édesapja testvére, Sándor nagybátyja eltűnt a II. világháborúban. A német történelem állt még közel hozzá, ami érthető is német nyelvszakos létére. Csak a valóságról szóló könyvek, filmek érdekelték: pl. útikönyvek, történelmi események, felfedezések. Szívesen énekelt, mulatott, dalolt családi összejövetelen, baráti társaságban, találkozón. Egyébként otthon ülő típus volt, szerette a csendet, a nyugalmat. A házimunkában szívesen részt vett, környezetének rendje a vesszőparipája volt. Szépen gondozott kertjében jó kedvvel dolgoztatott, különösen nyugdíjba vonulása után. Az olvasás mellett különösképpen kedvelt volt a rímfaragás, amely egész életét végigkísérte. Mint mondta, ezeket elsősorban önmaga szórakoztatására írta, és csak „förmérvény”-eknek nevezte. Ezekkel a kis versikékkal boldog, vidám perceket szerzett családtagjainak és barátainak is. Névnapokra, születésnapokra előszeretettel „fabrikált” verses köszöntőket, rigmusokat. Sőt, diákjait is ilyenekkel lepte meg. 1995-ben ballagó 4.b osztályos, német nyelvet tanuló tanítványaitól kis kétsoros versikékkal köszönt el. Ezek kezdősorának betűi az illető nevének kezdőbetűi voltak.

Nagy örömet jelentett számára unokáinak érkezése. Andrea leányának kislfia, Dávid 1987-ben, kislánya Anna pedig 1990-ben született.

Anna magyar szakot végzett és Szegeden él a párjával. A magyar nyelv és irodalom szeretetét, az olvasás örömét nagyapjától kapta örökbe. Ő is verselget, verseskötete is jelent meg: *Hova szalad a lét?* címmel, 2015 februárjában. Ennek bevezetőjében írta a következő sorokat: „... Hosszú távollétből költöztem haza azon a decemberen. Nagyapám ekkor már beteg volt. Kemény, szikár ember volt. Minden moccanása fegyelmezettségről tanúskodott... Szerelmes lendületem, amelyet az egyetemi padba való visszatérés hajtott, megnyitotta előttem nagyapám addig ismeretlen életének kapuit. Mesélt egyetemi éveiről, tanulmányairól, legjobb barátairól, tanáraitól. Mesélt pályájának indulásáról, hitvallásáról, diákjairól. A mélyebb tisztelettel, ahogyan élőt valaha beszélni hallottam. Melegséggel csillogtak ilyenkor szemei, s felemelő volt látni, miként derül fel benne a lélek. Soha nem mondtam ki, hogy miatta, általa kezdtem volna irodalmi tanulmányokba, de nagyapám és apám vére vagyok, közel állnak hozzánk a szavak... Nagyapám és az én életem elválaszthatatlanul összefonódott.”

Dávid unokája Győrben három évig tanult szociális dolgozó szakon, és Kecskeméten a Margaréta Idősek Otthonában dolgozik.

A tanár úr nem szerette a reflektorfényt, szerénysége a természetéből fakadt. Ám munkája eredménye megmutatta kiváló képességeit, így többször is elnyerte szűkebb és tágabb környezete elismerését. Az iskolai és városi vezetés kitüntetésekkel ismerte el munkáját. *TIT elismerő oklevél, Miniszteri dicséret eredményes munkáért*, 1978; *Kiváló munkáért*, 1982, 1987; *Jubileumi emlékplakett*, 1989; *Aranykoszorús KJG jelvény*, 1987, 1993; *KJG Ezüst Emlékérem*; *Kecskemét városáért oktatási díj*, 1998; *Eredményes propagandamunkáért Emlékérem*; *Éljenjárom katona*, 1967; *A Haza Szolgálatáért Érdemérem bronz fokozata*, 1986. 2011-ben Debrecenben még átvehette *Aranydiplomáját*. Ez év novemberében kezdődött és 2012. március végére derült ki, hogy súlyos a betegsége. Novemberben emiatt már nem tudott elmenni szeretett gimnáziumi osztályának 35. éves találkozójára. Egy megrendítő hangú levelet írt volt tanítványainak, melyet egyikük olvasott fel.

2013-ban ismét találkozóra hívta a 45 éve végzett osztálya. Őket is levélben köszöntötte és egyben búcsúzott. A borítékra ezt írta: „*Én búcsúzom és elmegyek, az én időm lejárt...*”

Betegsége egyre súlyosbodott és 2013. október 6-án éjjel Vámos Károly tanár úr örökre távozott az élők sorából. Halálhírét a rokonokon, barátokon kívül döbbenet olvasták diákok szájai. Dávid unokája saját versével búcsúzott nagyapjától.

Azt tartják róla, hogy igazi úriember volt. Mit hagyott hátra? Példamutatást a munkában, viselkedési kultúrát, fanyar humorát. Évfolymtársaira, barátaira, kollégáira őszinte barátságot. Megadatott neki az, ami csak keveseknek, maradandót alkotott.

Hamvasztás előtti búcsúztatása 2013. október 11-én 15 órakor volt a kecskeméti református temetőben. Anna unokája nagypapjától örökölt lelkierővel Kosztolányi *Halotti beszéde*-vel búcsúzott tőle. A versekhez, a költészethez való ragaszkodására tekintettel hamvainak elhelyezésére 2014. április 11-ét, a Költészet Napját választotta tisztelgésül a családja. A kopjafáján elhelyezett márványtáblán a már említett osztályához írott levelének utóirata áll: „*Felhő szélén ülve lábamat lóगतom, / Ki búsulni merne, jókedvre nóगतom.*”

Emlékét a felesége, a családja, egykori tanítványai és az iskola alapítványa által létrehozott *Vámos Károly Tanáregyéniség Díj* őrzi. A díjat 2015-ben alapították. Ezt a kitüntetést évente olyan humán szakos pedagógusnak ítélik oda, aki eredményesen nevel és tanít, akinek erényeit az iskola közössége elismeri, aki munkájával nagymértékben hozzájárul az iskola jó híréhez, aki tevékenységével elmélyíti a tanulóknak a Katona József Gimnázium iránti ragaszkodást. Vámos Károly, az iskola egykori tanára, igazgatóhelyettese sokat fáradott azon, hogy minden diák jól érezze magát az iskola falai között és közben pallérozódjon az elméje. Az ő következetes, színvonalas munkájának is köszönhető, hogy az iskola rangos gimnáziummá vált. A díj odaítélése előtt a tantestület és a diákok titkosan leadott szavazatait összesítik, majd ezután a kuratórium tagjai döntenek.

Zay László írta: „*Az élet teljességét nem években mérik, hanem örömben. / Kinek-kinek annyit ér az élete, amennyi örömet szerez másoknak.*” A halálhírére volt tanítványaitól érkezett reagálásokról derül ki, hogy a tanár úr által szerzett öröm milyen mély nyomokat hagyott egykori tanítványaiban, barátaiban. Lássunk néhány véleményt!

Papné Anna: „*Kevés ilyen szeretetteljes, nagyszerű, lelkünket látó pedagógus volt közöttünk, aki, amikor dorgált, akkor is ölelt a tekintetével. Csóválta a fejét, de a szemén láttuk, hogy máris megbocsátott. Ettől csak még jobban szégyelljük disznóságainkat. Micsoda nagyszerű nevelést kaptunk!*”

Sominé Hrebik Olga: „*Pályakezddőként, amikor a tanítványaimmal a magyar vagy a német órán szembefordultam, ott érezhettem Tanár Urat magam mellett. Sajátjaim híján másoltam az Ő gesztusait, idéztem mondatait. És harminc tanári év múltán is embersége, őszintesége, következetessége még mindig muníciót ad, előre visz. Hálával gondolok Rá és emlékéet örökké őrzőm.*”

Dr. Döbrentei Margit: „*A Tanár Úr kiváló, példamutató, értékeremtő tanár, pedagógus és mindenek előtt igaz EMBER volt!*”

Terecskei István: „*Ő Tanár Úr volt, és lesz mindig.*”

Túri Gabriella: „*Ő volt az az ember, aki mindig méltóságteljes tartással, de közvetlen humorral szerette a tanítványait. Érettségi nyitónapján csak ennyit mondott nekünk, »A« osztályosoknak, aj vis ju mnóga uszpéhov! – Köszönjük Tanár Úr!*”

Gyulai Erzsébet: „*Engem és a lányomat is tanította Vámos tanár úr. Példaképe lehet mindenkinek a tudása, a szerénysége, a manökenyszerű megjelenése, az embersége miatt. Tényleg tanáregyéniség volt!*”

Bozsik József: „*Nagyon hiányzik, hogy nem hívhatom fel és nem hallhatom kedves hangját, humorát, életigenlő szavait, bölcsességét. Magas mércét tartott mindig önmaga elé és tanítványai elé is. Nála nem volt kettős mérce. Igazi tanító, akinek minden szava, minden gesztusa irányadó nekem mind a mai napig! Nagy ajándék, hogy ilyen mestertől tanulhatam. A szalagavatómra a verselni szerető Vámos tanár úrtól mindannyian kaptunk egy kétsorosost. Nekem ezt írta: Belép az osztályba méla fensőbbsséggel, jó kertész lesz Ő, ha jóba lesz*

az éggel. Profetikus szavak, mert tényleg kertész lettem, és mára valóban jóba lettem az éggel. Akkor még nem is igen jártam templomba.”

Papné Anna: „Istenem! Mennyi-mennyi mindent kaptunk Tőle! Anyu nem véletlenül nevezte Öt »Vámos Atyátoknak«, ami a legnagyobb tisztelet jele. Milyen érdekes, hogy nem kellett harcolnia azért, hogy pl. olvassunk, mert Ő olyan személyiség volt, akitől mindig mindent elfogadtunk. Soha nem emelte fel a szavát, csak ránk nézett mélységes szomorúsággal a szemében, s ettől még jobban fájt, ha rosszat tettünk. De még akkor is éreztük a belőle sugárzó szeretetet és megbocsátást.”

Lakos Edit: „Az egyik legkedvesebb tanárom volt. Annyira tiszteltük, hogy soha nem mentünk felkészületlenül az óráira.”

Kovács Róbertné Csonka Gabi: „A legkiválóbb pedagógus volt, akivel valaha találkoztam. Utolsó németóránkon elhangzott szavai az örömről a mai napig a fülemben csengenek. Nagyszerű ember távozott közülünk! Nyugodjon békében Tanár Úr!”

Dr. Katanics János: „Nem tanított, de vizsgáztatott. Nagyon igazságos, igazi klassz tanár volt!”

Almási Éva: „Embersége, kedvessége, tudása, egész lénye velünk marad.”

Dunai Julianna: „Nekünk a létező legjobb tanár és osztályfőnök a mai napig.”

Barbara és Günter: „Kifinomult német nyelvtudását, éles intellektusát, mélabús és humoros kifejezéseit és kimagasló költői képességét – ráadásul németül – nagyon hiányolni fogjuk.”

Probojáczné Túri Éva: „Vámos Karcsi! Szuper tanár és ember volt. Az Istennek is csak a jók kellene!”

A legjobb barátja, dr. Magyar Miklós így emlékezett rá:

„1956-ot írtunk. Felvételt nyertem Debrecenbe, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára. Szüleim rendkívül alacsony jövedelmére való tekintettel a kollégiumba is felvettek. Most már tudom, milyen szerencsés voltam, hogy Vámos Károly, Karesz szobatársa lehettem öt éven át. Erkölcsi példaképpé vált. De erről majd később.

Kilencen laktunk egy szobában, emeletes vaságyakon. Valamennyien szerény ösztöndíjunktól éltünk. Annak érzékeltetésére, mennyire szegények voltunk, megemlítem, hogy egyik szobaton, hogy némi pénzhez jussunk, vállaltunk egy éjszakai vagonkirakást. Persze Karesz is velünk volt. Kockaköveket kellett kipakolnunk, szeneslapátokkal. Aki látott már kockakövet és szeneslapátot, el tudja képzelni, mire vállalkoztunk. Most ezeket a sorokat írva arra gondolok, ez éppoly abszurd társítása volt egymáshoz nem illő eszközöknek, mint Lautréamont francia költő: »Szép, mint egy esernyő és egy varrógép véletlen találkozása a boncasztalon.« Amikor reggel hullafáradtan hazafelé mentünk, találkoztunk az egyetemi bálból hazatérő társainkkal.

Aztán kitört az 1956-os forradalom. Már nem emlékszem pontosan, melyik napon, de egyszer csak megjelent a kollégium előtt egy teherautó és felszólítottak bennünket, hogy szálljunk fel, mert ötszáz ávos halad Debrecen felé, és azokat kell feltartóztatnunk. Jéghideg szélben érkeztünk meg a laktanyába, ahol már gyülekeztek az egyetemisták. Mondanom sem kell, hogy egyikünknek a kezében se volt még fegyver. Annyi időnk sem volt, hogy tudatosítsuk magunkban a veszélyt, amit ötszáz kiképzett ávos jelentett néhány tucat egyetemista számára, amikor közölték a hírt: az ávosok feloszlottak Ebesnél. Vissza a teherkocsikra, majd leadtuk puskáinkat az egyetemen.

Szerencsétlenségére Karesz zsebre tett egy puskagolyót emlékül, amit meg is mutatott nekünk. A baj az volt, hogy az egyik katonatiszt is meglátta. Azonnal elvette tőle a »bűnjelet«, majd közölték vele, hogy jelenjen meg kihallgatáson. Amikor másnap reggel felébredtünk, Karesz már nem volt otthon. Egy versikét hagyott az asztalon, amelynek már csak a

refrénjére emlékszem: „Áruló nem leszek soha.” Nem is lett. Bár megfenyegették, hogy amennyiben nem lesz besúgó, apját kuláknak minősítik és mindenüket elkobozzák, hazaengedték még aznap, miután látták, hogy hajthatatlan. Micsoda tisztaság és lelkierő kellett ahhoz, hogy egy alig tizennyolc éves fiatalember nemet tudjon mondani ilyen fenyegetések hallatán!

Azt mondtam, erkölcsi mintaképem lett Karez. Itt egy kis kitérőt kell tennem, és elmondanom, hogy amikor 1964-ben kineveztek magyar lektornak a franciaországi Lille egyetemére, megkeresett egy őrnagy a Belügyminisztériumból és választás elé állított: kimehetek öt évre Franciaországba tanítani és jelentéseket írrok, vagy nem vállalom a feladatot és akkor itthon maradok. Ekkor azonnal Karez jutott az eszembe és nemet mondtam, akárcsak ő, annak idején. Szerencsére nem volt folytatása a zsarolásnak, és öt szép évet töltöttem tanítással Franciaországban.

Az egyetem elvégzése után Karez volt az, aki névnap, születésnap köszöntő verseivel, leveleivel tartotta a kapcsolatot a volt szobatársakkal. Az ő révén tudtunk egymásról, mert rendületlenül írta tudósításait magáról, családjáról és azokról, akikkel levelezett.

Aztán beteg lett. Amikor felhívtam, mindig úgy jelentkezett be, hogy a Rákos Vámos.

Halálával betölthetetlen űr keletkezett és ezt az űrt érzik ma is mindazok, akik ismerték és szerették Vámos Károlyt.”

Varga Istvánné

HÍREK

JÁZSÁGÉRT DÍJ, 2020. „A Jászságért” Alapítvány Kuratóriuma az 1/2020. sz. döntésével a huszonkilencedik alkalommal átadandó *Jászságért Díjat*, s a vele járó 1 000 000 forint elismerést megosztva

dr. Körei-Nagy József jogász, gépészmérnök

és neje,

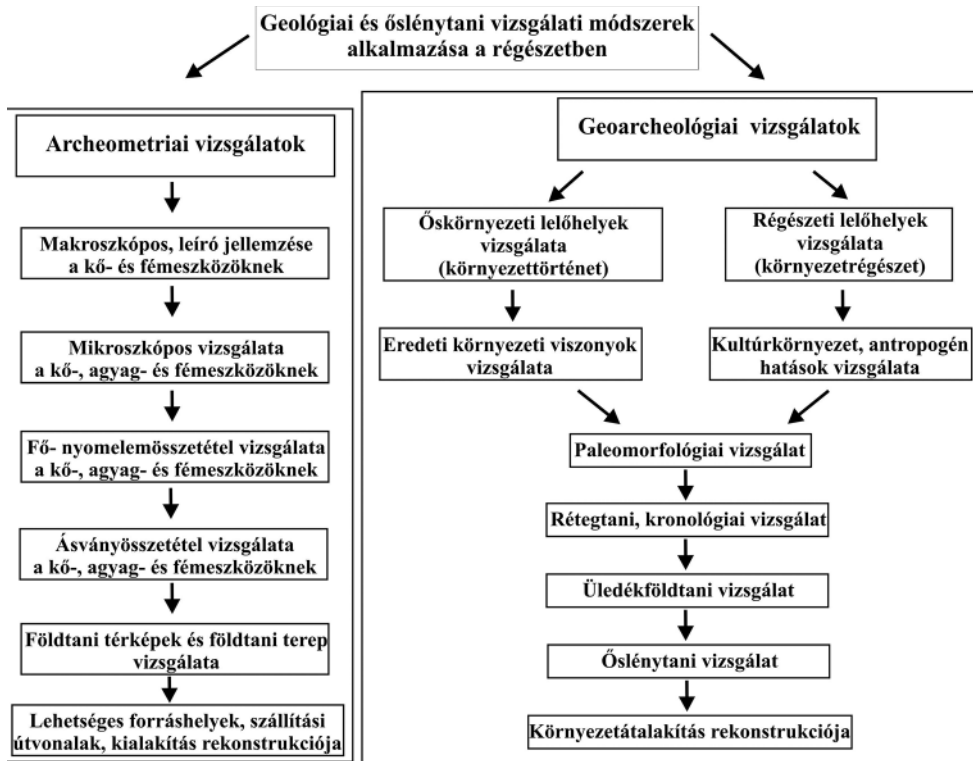
dr. Körei-Nagy Katalin ügyvéd

részére ítéli oda a jászsági hagyományok megőrzéséért végzett sokoldalú, példaértékű tevékenységük elismeréseként. Nevezettek 2004-ben Zagyvarékasról költöztek Jászberénybe, s örömmel kapcsolódtak be a jászsági kulturális szervezetek munkájába. Mindketten tagjai a Jászok Egyesületének és a Jászsalsószentgyörgyi Helytörténeti és Hagyományőrző Egyesületnek. A Jászsági Hagyományőrző Egylet révén közösségi rendezvények, viseletbemutatók, színdarabok állandó közreműködői. Évekig énekeltek a jászberényi Nagyboldogasszony Főtemplom Énekkarában, Körei-Nagy dr. jelenleg is énekel a Lehel Vezér Gimnázium Férfikarában. Dr. Körei-Nagy Katalin rendszeresen publikál több helyi lapban. Kristóf fiuk méltó örököse a családi értékrendnek, folytatója a jász hagyományok aktív megélésének, bemutatásának.

Mit csinál a régészeti geológus?

Az *anyagvizsgáló történeti tudományok*nak (régészet, geológia, őslénytán) azt a területét, amely a régészeti lelőhelyek természettudományos feldolgozásával, az ember és a környezet kapcsolatának komplex feltárásával foglalkozik, *geoarcheológiának*, magyarul *régészeti geológiának* nevezzük. Ezeknek a vizsgálatoknak köszönhetően tárhatjuk fel, rajzolhatjuk meg, rekonstruálhatjuk az ember és a környezet kapcsolatának évtizedes, évszázados, évezredes léptékű viszonyát.

A geoarcheológiai, környezetrégészeti, környezettörténeti és az archeometriai tudományágak kapcsolata és vizsgálati módszerei (Sümegei 1994–1999; Sümegei 2002)

Mivel napjainkban az ipari társadalom túlfeljlődése, környezetromboló, környezetpusztító technikai berendezkedése, hedonista életszemlélete, a társadalmak nem megfelelő vezető és irányító rétegének környezetellenes felfogása és a Földünk túlnépesedése, az emberek túlzott igényei nyomán egyre közelebb kerülünk az ipari társadalomra vonatkozó

kollapszushoz. Így az egykor élt emberek és a múltbeli környezet viszonyát feltáró régészeti geológiai vizsgálatok, elemzések tudományos és jövőbeli kivezető útjaink feltárása szempontjából is felértékelődtek. Különösen azok a régészeti geológiai vizsgálatsorozatok, elemzések vonták magukra szinte a teljes társadalom- és kutatásirányítás figyelmét, amelyek a környezettel hosszú távon is stabil viszonyt kialakító társadalmakat (például Indus-völgyi Harappa-kultúra), vagy a környezettel kialakított ellentmondásos viszony nyomán is látványos összeomlásokat produkáló társadalmakra (például Római Birodalom) irányultak.

A geoarcheológiához (régészeti geológiához) tartozik szélesebb értelemben véve (*sensu lato*) a régészeti lelőhelyekről előkerülő geológiai eredetű, ember által készített eszközök (például kőbalták) elemzése is, de a XX. században ezeknek az eszközöknek a természettudományos vizsgálata fokozatosan elkülönült a régészeti geológiától, és ma már az ember által készített tárgyak vizsgálatát az ún. *archeometriai elemzések*hez tartozónak tekintjük. Természetesen ezeknek az emberi eszközöknek az archeometriai vizsgálatánál igen sok esetben geológiai (kristálytani, ásványtani, kőzettani, kőzetfizikai) és őslénytani alaplódszereket hasznosítanak. Viszont akármilyen vizsgálati módszereket is használunk ezen archeometriai vizsgálatok esetében, a végső célt az egykori forrásterületek (például kőbányák, ércbányák, festékbányák) lokalizációja, a szállítási távolság, és még inkább az eszközöket készítő emberi közösségek, műhelyek vagy mesterek fejlettségének, technikai megoldásainak, művészeti irányultságának rekonstrukciója jelenti. Ez a kérdéskör már nem a geológia vagy őslénytan (sőt, tágabb értelemben véve nem a természettudomány) szakterületéhez tartozik, mivel az embert társadalmat alkotó és humán lényként vizsgálja.

A szűkebb értelemben (*sensu stricto*) vett geoarcheológiai, ezen belül is a régészeti lelőhelyeken végzett környezetrégészeti vizsgálatok célja az emberi telephelyek, megtelepedési pontok paleomorfológiai (ösfelszínalaktani), kronológiai és paleoökológiai (öskörnyezet-tani) feltárása, rekonstruálása, az ember és a környezet múltbeli, időben változó viszonyának a modellezése. A régészeti lelőhelyek feltárásának menetében a terepen ott kell lennie a geoarcheológusnak, minden régészeti objektumból történő mintavételt személyesen kell végezni vagy irányítani, viszont tudomásul kell vennünk, hogy a régészeti feltárás egész menetét a régész irányítja. Így a régészekkel kialakított tudományos kapcsolat alapvető a régészeti lelőhelyeken történő mintavételeknél.

Ugyanakkor a régészeti lelőhelyek feltárása mellett ismeretesek olyan háttérlelőhely-típusok, mint az üledékgyűjtő medencék (barlangok, tavak és lápok medencéi, löszterületek, sőt, jégtakarók laminái), amelyek az emberi megtelepedéstől távolabb

A katymári téglavető löszfeltárása (Persaits Gergő felvétele)

helyezkedhetnek el, de itt is fennmaradtak az egykori környezetnek és az emberi hatásoknak, tevékenységeknek a környezetet átalakító nyomai. Ezeknél a területeknél (jégtakarók, lápok, tavak, mocsarak) zavartalan magkihozatalú fúrásokat szükséges mélyíteni, vagy a régészeti lelőhelyhez hasonló feltárásokat, szelvényeket kell kialakítani, vagy a természetes (például folyómeder fala), esetleg mesterséges (például téglavető, útbevágás) feltárások szelvényét kell mintavételezésre használni. Természetesen ismeretesek olyan előfordulások, ahol az emberi megtelepedés és a környezettörténeti lelőhelyek kombinálódnak, mint a löszszelvényben található paleolit telepek, vagy a barlangi rétegekben, mint az aggteleki Baradla-barlangban található őskori megtelepedés, esetleg a tavak partján kialakított emberi megtelepedések (például svájci cölöpkunyhók). A régészeti és háttérlelőhelyek kombinált előfordulásai a legértékesebbek régészeti geológiai szempontból, mert a lokális (kis területre kiterjedő) természetes környezetre gyakorolt emberi hatás is rekonstruálható. Hasonló okok miatt, de az emberi megtelepedéseken belül kifejlődött emberi hatások kiterjedésének, intenzitásának rekonstrukciója szempontjából kiemelkedő jelentőségű a kutak, árkok, konyhahulladék-gödrök régészeti geológiai vizsgálata.

Ezeknek a háttérlelőhelyeknek, valamint a régészeti lelőhelyek objektumainak feltárása, mintavételezése, különösen, ha lakott helyektől távoli, egzotikus területen történik, távolról nézve, kívülállóként szemlélve rendkívül romantikus munkának tűnik. Viszont több ilyen feltáráson dolgozó résztvevőként, kutatóként leírhatom, hogy akár egy hatalmas löszfeltárás falán biztosítókötélen lógva mintavételezünk, vagy egy magashegységi láp felszínén a felhordott, helyenként több mázsás fúrófelszerelést összeállítva zavartalan magfúrást mélyítünk, vagy régészeti lelőhelyeken található régészeti objektumok feltárásán és az ember és a környezet kapcsolatában háttérlelőhelynek számító terület mintavé-

lén dolgozunk – kőkemény munkát végzünk. Így a régészeti geológia terepi része komoly fizikai kihívást jelent, amely megkívánja ezektől a terepi mintavételt végző kutatóktól a megfelelő fizikai állóképességet is. Magának a régészeti geológiai terepi mintavételezésnek a módszertana, kezdve a fúrásoktól a régészeti objektumok feltárásáig teljes mértékben leírt és nemzetközi szinten elfogadott, egységesített (standardizált) megközelítésekkel dolgozik.

Természetesen a terepi mintavétel csak az egyik vetülete a régészeti geológiai munkának, mivel akár a régészeti lelőhelyen feltárt objektumokból, akár a háttérlelőhelyekről emelünk ki mintákat, azokat laboratóriumban meghatározott, nemzetközileg elfogadott és standardizált módszerekkel és műszerekkel kell feldolgoznunk, mivel csak ebben az esetben lehetséges a

A cm-es (évtizedes) felbontású környezettörténeti gyűjtés kiterjesztése nemzetközi szintre, Új Zéland, a Déli-sziget Mt. Cass löszfeltárásának terepi feldolgozása (Gulyás Sándor felvétele)

munkánk eredményének elfogadása és publikálása és csak ilyen elemzésekkel kerülhetnek a vizsgálati eredményeink a nemzetközi összehasonlító elemzésekbe.

A régészeti lelőhelyeken végzett geoarcheológiai vagy más néven, főként régészek által használatos kifejezéssel élve, a *környezetrégészeti* elemzésekkel és a régészeti lelőhelyek háttérében, az úgynevezett *őskörnyezeti* lelőhelyen végzett környezettörténeti vizsgálatok összehasonlító elemzésével végezzük el az egykori emberi közösségek környezetének teljes rekonstrukcióját. Mivel az ember megjelenése és felemelkedése a legutolsó geológiai időszak, az úgynevezett negyedidőszak során játszódott le, ezért a geoarcheológia voltaképpen az *alkalmazott őskörnyezeti*, pontosabban az *alkalmazott negyedidőszaki őskörnyezeti* vizsgálatoknak a szerves részét alkotja.

Negyedidőszak alatt kerekítve az utolsó 2,6 millió évet értjük a földtani időskálán a Nemzetközi Rétegtani Bizottság állásfoglalása alapján. Ebben az időszakban a hidegebb és melegebb éghajlati szakaszok hullámszerű és erőteljes változása rekonstruálható. Ez az elnevezés az első tudományos rétegtani megállapításokat rögzítő Giovanni Arduino itáliai geológushoz (1714–1795) köthető, aki becsületes pápai borkereskedőként és misebor szervezőként járva Itáliát, felismerte, lerajzolta és megnevezte az egymásra települő geológiai rétegeket az Alpok előterében. A legfelső, laza szerkezetű üledékes képződményeket sorolta *Quaternario* szintbe 1760-ban. Ezt nevezzük ma *negyedidőszak*nak, vagy más néven *quarternek*.

A negyedidőszaki paleoökológiai (azaz őskörnyezettani) kutatások tárgya a múltbeli, negyedidőszaki környezet változásainak rekonstrukciója. A negyedidőszaki paleoökológia így őslénytani és üledékföldtani központú tudomány, amelynek művelése megkívánja az ősmaradványok és a beágyazó üledékes környezetet vizsgáló tudományágak (*lito- és biofaciológia*), valamint a beágyazódás törvényszerűségeit vizsgáló tudományág, a *tafonómia*, törvényszerűségeinek, fogalmainak és folyamatainak azonos súlyú ismeretét. Ugyanakkor a régészeti geológiai vizsgálatoknál – mivel vele kapcsolatban alapvetőek a régészeti, azaz az egykori társadalmakra, közösségekre vonatkozó kérdések is – legalább ilyen kiemelkedő jelentőségű a régészeti fogalmaknak, a régészeti vizsgálati módszereknek az ismerete, a régészeti kronológia elsajátítása és a régészeti, történelmi adatok elmélyült tudása is.

A geológiai, őslénytani, régészeti fogalmak és kronológia nélkül ma már tudományos alapon nem lehetséges a múltbeli események rekonstrukciója, nem végezhetünk régészeti célú őskörnyezeti, geoarcheológiai elemzéseket, így nem tudjuk rekonstruálni a múltbeli emberi közösségek és az egykori környezet viszonyát sem. Ezen összefüggések következtében a geológia, az őslénytan és a régészet tudományának kialakulása, egészen pontosan a negyedidőszaki rétegek geológiai, őslénytani kutatása és a régészet tudományának fejlődé-

Gyalui-havasok, bisztra-tetői, 1650 méteren elhelyezkedő dagadólápon kialakított magfúrás az erdélyi környezettörténeti kutatások keretében (Sümei Balázs Pál felvétele)

se szorosan összekapcsolódott. Nem véletlen tehát, hogy a régészet tudománytörténetével foglalkozó kutatók korábban arra a következtetésre jutottak, hogy a modern régészet ismeretelméleti gyökereinek, módszereinek jelentős része – mint például a rétegek elemzése, avagy a kő-, fém-, csont-, és faeszközök vizsgálata – a geológiai, őslénytani, rétegtani és negyedidőszaki őskörnyezeti kutatásokból nőtt ki.

Ha tudománytörténeti szempontból elemezzük ezt a kérdéskört, egyértelműen megállapítható, hogy a kezdeti, szinte ösztönös tudományos alapú régészeti geológiai vizsgálatokat Angliában végezték el. Az első ilyen jellegű tudományos tapogatózásnak tekinthetjük Newton (1643–1727) 1690-ben végzett munkáját, amikor az ógörögökkel és az egyiptomi birodalmakkal kapcsolatos geokronológiai alapú számításokat végzett, majd Edmund Halley (1656–1742) angol természettudós az 1720-as évek végén Stonehenge kőoszlopainak korát igyekezett megállapítani. Ugyanebben az időben dolgozott William Stuckeley (1687–1765), aki 1740-ben közölte közzétani vizsgálatának eredményeit és bevezette ezt a régészeti objektumot, mint vallási központot és egykori csillagászati-naptári megfigyelési rendszert.

Hasonlóan fontos, kiemelkedő tudománytörténeti tény, hogy a régészeti geológiai és történeti ökológiai vizsgálatokban kiemelkedő jelentőségű dendrokronológiai elemzések egyik legfontosabb vonására, az éghajlatnak a fák évgyűrűire gyakorolt hatására az ógörög Theophrastus (Kr. e. 371/372–287/286?) már a Krisztus előtti IV. században felfigyelt. Hátahagyott írásai alapján Leonardo da Vinci (1452–1519) is foglalkozott az éghajlat és a fák évgyűrűi közötti összefüggéssel a XV. században.

Az ókori, középkori és újkor kezdetén történt régészeti geológiai felismeréseket, megsejtéseket követően Thomas Jefferson (1743–1826), az Egyesült Államok harmadik elnöke, aki a könyvtárának a felhasználásával alapította meg a méltán híres Kongresszusi Könyvtárat, a XVIII. század végén egy kitűnő munkájában az indiánok által létrehozott mesterséges halom, „*mound*” elemzését mutatta be. Az előkerült kőeszközanyag petrográfiai elemzése alapján pontosan rekonstruálta, hogy az Appalache-hegység melyik területéről származik a kőanyag. Itt kell megjegyeznünk, hogy Michelli Mercatori néhány kovaeszköz alapján az 1590-es években megfogalmazott, de csak 1717-ben, posztumusz publikált gondolataiban már rámutatott, hogy a múltbeli emberek a vaskor előtt kőeszközöket használtak, használhattak a háborúik során. Ez volt az első kísérlet a régészeti sztratigráfia megalkotására és ezt a rendszert fejlesztette tovább Christian Jürgensen Thomsen (1788–1865) dán régész, aki a XIX. század kezdetén úgy rendezte sorba a régészeti eszközöket, hogy azok egy három korszakos rétegtani rendszert alkottak (kőeszközök, bronzeszközök, vaseszközök). Ezzel a megközelítéssel lerakta a tudományos alapjait a régészeti rétegtannak, és a régészeti kronológiának, amely része a földtani alapú geokronológiának és logikai kapcsolatot teremt a régészek és a geológusok gondolkodása között. Viszont a geológiai, őslénytani vizsgálatok első eredményei, a geológiai időskála kialakítása megalapozta a régészet kialakulását, megelőzte a régészeti időskála kifejlesztését és alátámasztja azt a tudománytörténeti megállapítást, hogy a régészetnek földtani ismeretelméleti gyökerei vannak.

Az első igazi áttörést a régészeti geológiai elemzések területén John Frere (1740–1807) angol természettudós érte el 1797-ben, a sulffolki Hoxne-ban a kőeszközökkel együtt feltárt kihalt állatok csontjai alapján megállapította, hogy az eszközöket olyan emberek készítették, akik a múltban éltek, jóval a jelen világunk előtt.

Frerének a mai tudományos állásnak megfelelő módon értelmezett leleteit követően egy francia amatőr természetbúvár és régész, az Abbeville-ben vámtisztviselőként dolgozó Jaques Boucher de Perthes (1788–1868) és barátja, Casimir Picard által a Somme folyó pleisztocén teraszain gyűjtött barlangimedve-, gyapjasorrzarvú-leletekkel együtt megta-

lált és 1837-ben publikált kőszközők hozták lázba az akkori tudományos világot, bár ez elsősorban a heves tiltakozásban nyilvánult meg. A viták oly mértékűek voltak, hogy két brit geológus, Joseph Prestwich és John Evans 1859-ben átkeltek a csatornán és megvizsgálták a leletek beágyazódási körülményeit, majd geológiai és őslénytani elemzéseik nyomán támogatták Perthes elképzeléseit a kihalt, jégkori állatokkal együtt élt múltbeli emberekről. Az eredetileg borkereskedő, majd 1874-ben az oxfordi egyetem geológusprofesszorává avatott Joseph Prestwich még 1859-ben előadást tartott Londonban a Királyi Természettudományi Akadémián a pattintott kőkorszak emberéről és a kihalt állatokkal kialakított kapcsolatról. 1864-ben a francia Eduard Lartet és Henri Christy a délnyugat-franciaországi La-Madeleini-barlang feltárása során olyan mamutagyar-darabot tártak fel, amelyet egy művészi mamutrész díszített. Ez a lelet megdönthetetlen bizonyítékot szolgáltatott, hogy a kihalt állatok és az emberek egy időben léteztek.

Közben Charles Lyell (1797–1875) brit geológus, a mai értelemben vett földtani kutatások megteremtője, megjelentette *Principles of Geology (A földtan alapelvei)* című munkáját, amelyben rámutatott a katasztrófaelméletek tarthatatlanságára, felismerte és megfogalmazta a földtani múlt fogalmát. Lyell felélesztette és átalakította az angol James Hutton geológus (1726–1797) *uniformitarianizmus- (uniformizmus-egyöntetűség) elméletét*, amelyet az *aktualizmus elvének* nevezett el. Hutton a geológiai időskála kiterjesztését vette fel a XVIII. század végén a biblíamagyarázók által terjesztett Kr. e. 4004 évvel szemben és a geológiai folyamatok időbeli fejlődését is vallotta. Lyell 1858-ban tagja volt a Brixham-barlang jégkori rétegeiben paleolitik eszközöket, kihalt állatok csontjait feltáró, William Pengelly vezette kutatócsoportnak is. Majd 1859-ben a de Perthes által tanulmányozott abbeville-i régészeti lelőhelyeket is megvizsgálta. A jégkori (pleisztocén) rétegekben kihalt állatokkal együtt betemetődött emberi csontok és kőszközők, illetve az állatok csontjaiba vésett, kihalt állatokról készült természetű ábrázolások alapján Lyell 1863-ban megjelentette *Geological Evidence of the Antiquity of Man* című könyvét. Ebben a kor több nagy gondolkodójához és kutatójához (Frere, Lamarck, Perthes, Prestwich) hasonlóan arra a következtetésre jutott, hogy a jégkorban, több ezer, sőt, több tízezer éve már éltek emberek. Így a földtani és a régészeti múlt bizonyos mértékig átfedi egymást, a geológiai, őslénytani és régészeti tudományos megközelítési módok a múlt feltárása érdekében összekapcsolódnak és a geológia, az őslénytan fontos szerepet játszik a régészetben, a régészeti kutatásokban.

A dán kormány megbízásából 1848-ban a világ első *geoarcheológus* csapata (a régész Vorsaas, a paleontológus Steenstrup és a geológus Forchammer) feltárta, feldolgozta és publikálta a dániai kagylóhalmokban található régészeti lelőhelyek egy részét (1851–1857). Ezen munka megjelenésétől, 1857-től számítjuk a tudományos alapú, terepi és laboratóriumi munkát is felvállaló régészeti geológia kialakulását. Természetesen az elmúlt több mint másfél évszázad során igen jelentős fejlődésen ment keresztül a régészeti geológia tudománya mind elméleti, mind módszertani megközelítésekben és John Evans (1941–2005) cardiffi régészeti geológus, régész, malakológus 1978-ban tett megállapításai nyomán alakult ki a régészeti geológia máig használatos megfogalmazása, a múltbeli emberek egykori környezetének tudománya. Ez az egykori környezetre vonatkozó rekonstrukció az archeozoológiai, archeobotanikai és az őslénytani maradványok meghatározásán, ásványok, kőzetek, a beágyazó üledékek formai és fizikai-kémiai anyagi összetételének vizsgálatán alapszik. Kiemelkedő jelentőségű ezeknél a vizsgálatoknál, hogy a beágyazó üledék milyen környezetben halmozódott fel, milyen litofáciest (környezettől függő üledékes kőzetréteget) ismerhetünk fel az ásványokat, ősmaradványokat magába záró üledékes kőzetben. Hasonló alapelveken nyugszik a régészet tudománya is, ahol az egykori emberek, emberi

közösségek által létrehozott, geológiai rétegekben, egykori talajszintekben, különböző üledékes kőzetekbe zárt és ásatások során kiemelt tárgyak formai és anyagi vizsgálati nyomán következtetünk a kialakításuk körülményeire és folyamatára.

A régészek, a geológusok és a paleontológusok közös munkája azon a kezdeti sejtésen, majd későbbi felismerésen alapult, hogy az ún. *anyagvizsgáló történeti tudományok* (régészet, földtan, őslénytan) csak együttesen képesek feltárni ennek a speciális, egyszerre társadalmi és természeti lénynek, az embernek és környezetének kapcsolatát. Ez a kapcsolat egy különböző időléptékű és rendkívül bonyolult rendszert alkot, amely folyamatosan fejlődik, hiszen időben mind a természetes környezet, mind az emberi közösségek változnak, átalakulnak és hatnak egymásra. A természetes változások (pl. éghajlatváltozásra bekövetkezett környezet-átalakulás), valamint az emberi közösségek szociális vagy technikai fejlődése során fellépő, napjaink felé haladva egyre növekvő intenzitású emberi befolyásokra (pl. erdőirtás, szántók, legelők kialakítása, építkezések stb.) bekövetkezett környezetátalakítások között különböző szintű, erősségű hatásokkal és visszakapcsolásokkal jellemezhető rendszer alakult ki. Ennek a rendszernek a fejlődése és változása – napjainkban – kísérletes úton is vizsgálható, a rendszer egyes elemeinek rövid távú változásai nyomon követhetők, de az ember és a környezet kapcsolatának több mint 2,6 millió évre visszavezethető múltja van, amelyről csak a kőzetekbe, fossziliákba, az ember által készített eszközökbe zárt földtani, őslénytani és archeológiai dokumentumok, információk maradtak fenn. Ezek a tudományágak képesek az ún. *hosszú időléptékű* (long-term), több évtized, száz, ezer vagy millió években mérhető változások nyomon követésére, míg a többi tudomány elsősorban a kisebb időintervallumokat (perc, óra, nap, év), ritkán néhány évtizedet átfogó ún. *rövid idejű* (short-term) kísérletek, megfigyelések eredményeire alapoz. Természetesen a földtani, őslénytani, régészeti módszerek, elképzelések és információk mennyisége igen jelentős mértékben megváltozott a múlt század kezdetétől, ezért ezeknek a tudományoknak a társ-tudományi kapcsolata is átalakult napjainkra.

Az anyagvizsgáló történeti tudományok a kulturális hatásokat és az emberi gondolkodást visszatükröző eszközöket, építményeket, a közötté válás során fel nem oldódó, szilárd vázrészekkel rendelkező, a környezeti hatásokat is visszatükröző élőlényeket (ősmaradványokat) és a beágyazó kőzeteket vizsgálják. Vagyis az anyagnak azokat a megjelenési formait használhatják fel az időben, az egykori térben történő tájékozódáshoz, az egykori természetes és társadalmi környezet folyamatainak rekonstrukciójához, amelyek a beágyazódást követően múltunkból, az időben történő folyamatok során, a betemetődést és átalakulást (információcsökkenést) követően fennmaradtak. Az információvesztés következtében alakul ki a történeti tudományok alapvető problémája, hogy a múltbeli eseményeken nem lehet kísérleteket végezni, nem reprodukálhatóak, csak rekonstruálhatóak, így az egyes események bekövetkezésének pontos korát, helyszínét, magának az eseménynek a folyamatát csak megközelítő pontossággal fogalmazhatjuk meg.

A régészet, a geológia és az őslénytan közötti társtudományi kapcsolat tehát nem véletlenszerű, hiszen az ember által készített tárgyak, eszközök, vagyis a régészet dokumentumai különböző geológiai rétegekben, különböző ősmaradványokkal (pl. ember- és állatcsontokkal, faszédarabokkal, csigákkal, kagylókkal, virágporszemekkel stb.) együtt temetődtek el. Ezek a leletek segítenek megérteni az egykor élt ember és környezetének kapcsolatát, segítenek időben elhelyezni az emberi leleteket és információkat biztosítanak az ember környezetátalakító tevékenységéhez.

A természettudományi meghatározás nyomán a környezet az egy rendszerre ható tényezők összessége. Egy konkrét rendszert pedig úgy definiálhatunk, ha felsoroljuk az ele-

meit és megadjuk, hogy az elemek között milyen kapcsolatok (hatások–kölcsonhatások) léteznek. A szűkebb emberi környezet nem más, mint az embert körülvevő világnak az a része, amelyben él és létezik. Az őskörnyezettan, egészen pontosan a környezettörténet a múltbéli embereket körbevevő egykori környezet rekonstrukciójával foglalkozó tudományág. Pontosán ezt végzi a régészeti geológus is, de azzal a megszorítással, hogy ez egykor élt emberek, emberi közösségek környezetét és azok viszonyát vizsgálja. Viszont a múltbéli eseményeknek csak azon elemei vizsgálhatók korrekt módon, amelyek valamilyen anyagi formában fennmaradtak. A formai azonosítások és az anyagi összetétel vizsgálatai nyomán nyílik lehetőségünk tudományos módon rekonstruálni a múltbéli eseményeket, az ember és a környezet változó viszonyát. Így Alvaro Alto, Frank Llyod Wright, Hugo Haring kutatóknak, építészmérnököknek már az 1920-as és 1930-as években megfogalmazott Forma–Anyag–Folyamat összefüggéseiről kialakított elképzelésein nyugvó formai azonosítások és anyagi összetétel vizsgálatok nyomán lehetőségünk nyílik tudományos módon rekonstruálni a múltbéli eseményeket, az ember és a környezet egykori viszonyát. A régészeti eszközök, telepjelenségek, a régészeti eszközökkel, humán maradványokkal együtt beágyazott fossziliák alakjai, a beágyazó üledék szemcséinek, ásványainak formai megjelenései alkotják a formai azonosítás oldalát, míg például a kerámia, a kőeszközök, a beágyazó üledék, az ősmaradványok geokémiai elemzése alkotja az anyagi azonosítás oldalát. Vagyis a régészeti, a régészeti geológiai (és tágabb értelemben véve a földtani és őslénytani) rekonstrukciók ugyanazon logikai rendszert, az anyagvizsgáló történeti tudományok megközelítését követik.

Ugyanakkor láthatjuk, hogy az ember és a környezet viszonyát és kapcsolatát a társadalom technikai szintje és a társadalomirányító felfogás erőteljesen befolyásolja. Valójában az utolsó vadászó–halászó–gyűjtögető közösségek, a mezolitik kultúra visszaszorulásától kezdődően az ember és a környezet viszonya alapvetően átalakult Földünkön, mivel az addigi hagyományos-konzervatív társadalomfelfogást és -irányítást felváltotta a meghaladó típusú társadalmi berendezkedés. Ennek nyomán egyre gyorsuló és egyre erőteljesebb technikai fejlődés jellemzi az emberiséget és a technikai fejlődés hatására a környezet emberi átalakítása is egyre intenzívebbé vált és az ember és a környezet viszonyában az ember, mindenekelőtt a társadalom irányítása vált dominánssá. Ez okozza a legjelentősebb problémát napjainkban is az ember és a környezet megváltozott viszonyában, a technikai haladásban, „*fejlődésben*”. A természetes környezet mind erőteljesebb átalakításában érdekelt társadalmi elit nem tud megfelelő módon viszonyulni az emberiség egészének létalapját biztosító természetes környezethez és általában a környezethez, teljes mértékben elszakadt attól. Így nem tud megfelelő példát mutatni a környezethez, a természetes környezethez való viszonyhoz sem és ennek nyomán szinte az egész társadalmat áthatja az a gondolatkör, hogy az emberiség fennmaradása csupán a technikai fejlődéstől függhet.

Hogy mennyire eltorzult a 2,6 millió éve a természetes környezetben kifejlődött emberiség és a természetes környezet viszonya, azt a legújabb – katonák által végzett – felmérések mutatják be, amelyek szerint egy, a nyugat-európai, amerikai vagy ázsiai nagyvárosban felnevelkedett polgár túlélési ideje az eredeti őserdei környezetben átlagosan 36 óra, vagyis másfél nap. Bár hasonló felmérés nem készült még, de feltételezhető, hogy az őserdőben élő, vadászó közösségekből származó személyek átlagos túlélési esélye a „*modern*”, nagyvárosi környezetben ennél azért jóval hosszabbra tehető. Nagyon sokan igyekeznek úgy bemutatni, ezt a tényt, mintha az a fejlődés, a civilizáció „*haladásának*” ára lenne. Viszont több természetes közeghez igen közel álló közösség vezetői, megismerve ezeket a tényeket, komoly lépéseket tettek, hogy az általuk vezetett közösségek ifjabb generációi másképpen

ismerjék meg természetes környezetüket, mint az ipari társadalmakban élők. Így a Dániától népszavazással függetlenné vált Grönlandon kötelező iskolai program az *iglu*, a *kajak* építése, a hagyományos eszkimó ruha, valamint eszközök elkészítése, és ezeket az eszközöket életmódszerűen használni is kell. Természetesen ez kiragadott példa, nem oldja meg az emberiség problémáit és a természetes környezettel kialakított viszonyát, de alapvető szemléleti változást tükröz az ipari centrumban történő vezető elit képzéséhez és egyoldalú technikafejlesztés-szemléletéhez képest.

Napjaink társadalomirányításának, az elit képzésének problémái nem tartoznak a régészeti geológia keretei közé, viszont a régészeti lelőhelyek környezettörténeti és régészeti geológiai feldolgozása igen, azaz a régészeti geológia igen sok szálal kapcsolódik a régészeti objektumokhoz. Az emberi közösségek felszín átalakító, építészeti, mezőgazdasági, bányászati, ipari vagy kulturális tevékenységük során ugyanis pozitív és negatív exogeológiai formákat alakítanak ki mind a mai napig. Ezen felszínátalakítások nyomán olyan antropogén hatású üledéksorozatok (ún. antroposedimentek) alakulnak ki, amelyek geológiai szempontból rendkívüli, akár éves, évtizedes időbeli felbontásúak is lehetnek. Ezek az éves, évtizedes adatsorok adják a környezeti változások jelenlegi és jövőbeli trendjeinek megrajzolásához a legpontosabb modellalapot.

Rómer Flóris, a hazai tudományos régészet, az archeometriai vizsgálatok megalapítója és a régészeti geológiai vizsgálatok kezdeményezője

Éppen ezért kiemelkedően fontos kérdéskör, hogy a magyarországi kutatók milyen eredményeket mutattak fel a régészeti geológia területén. Ismeretes, hogy a magyarországi régészeti geológiai kutatások is elkezdődtek a nemzetközi vizsgálatok hatására és ezzel az 1848–1849-es szabadságharcban aktív szerepet vállaló Rómer Flóris (1815–1889), a magyar régészet egyik alapító egyénisége a vaskúti halmokon már 1868-ban foglalkozott. A Kárpát-medence antropogén eredetű pozitív exogén geológiai formáiról, a halmok kataszteréről az első átfogó munkát szintén Rómer Flóris készítette el 1878-ban, de behatóan vizsgálta a bihari kurgánokat és a dunántúli (szalacsikai, tihanyi, tátikai) késő bronzkori, kora vaskori halommezőket is. Mindezek mellett a dániai környezetrégészeti, régészeti geológiai eredmények és Lyell hasonló munkái nyomán már az 1860-as évek végén javaslatot tett a Magyar Tudományos Akadémián, hogy a régészek, geológusok és paleontológusok dolgozzanak együtt a régészeti lelőhelyek feltárásán. Sőt, jó példát mutatva ezen a téren is, 1867-ben először közölte hazánkban obszidiáneszközök teljes körű, közte mindmáig helytálló archeometriai elemzésének eredményeit is.

Rómer Flóris munkáival egy időben kezdte el archeobotanikai vizsgálatait Deininger Imre (1844–1918) is, előbb a báró Nyáry Jenő vezette aggteleki barlangi ásítás (1874–1877) során előkerült faszeneket határozta meg, majd a Lengyel község mellett feltárt neolitikus telep maganyagát dolgozta fel és publikálta (1892). A gerincesekre alapozódó archaeozoológiai kutatásokat Petényi Salamon János (1799–1855) és Kubinyi Ferenc (1796–1874) alapozta meg hazánkban. Különösen Kubinyi Ferenc mun-

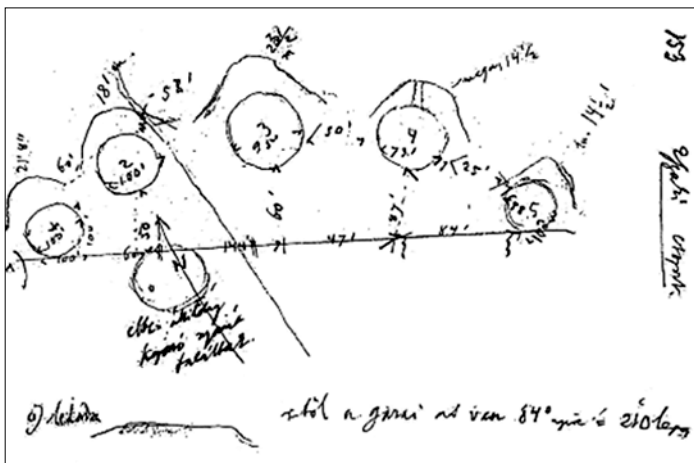
kássága volt fontos régészeti geológiai szempontból, mivel a recens és a fosszilis gerincesek tanulmányozása mellett (1855–1862) régészeti vizsgálatokat (1862–1870) is végzett.

Ezekkel a vizsgálatokkal párhuzamosan fejlődött ki Magyarországon az ősember-vita. Alapvetően meghatározta a hazai régészeti geológiai elemzések fejlődését, amikor a miskolci Bársony János jogász házának alapozásánál 3 db szakóca került elő. Ezeket Herman

Ottó polihisztorunk őskori emberek, ősemberek munkájának tartotta és kialakítási korukat 40 ezer évre tette. Többen tévesnek tartották ezt a besorolást és tagadták, hogy a Kárpát-medencében (az akkori királyi Magyarország területén) ősember megtelepedett volna és kétségbe vonták a szakócák valódiságát.

A viták a Magyar Tudományos Akadémián és nemzetközi szinten olyan mértékűvé váltak, hogy 1905-ben a Magyar Királyi Földtani Intézet megbízást kapott a bükk-i ősemberkutatásra. Ezen kutatások nyomán kerültek elő a Kadić Ottokár (1876–1957) vezette ásátásokon 1908-ban zavartalan jégkori rétegekben az ősember által készített szakócák és a barlangi feltárás során alakult ki az egyik magyarországi geoarcheológiai és környezettörténeti tudományos irányvonal, tudományos műhely, a *barlangi régészeti* lelőhelyeket, környezetüket feltáró, döntően az előkerült gerinces anyagra koncentráló barlangkutatás. Ennek az irányzatnak legjelentősebb képviselői és formálói, Kadić Ottokár úttörő munkáinak folytatói, Mottl Mária (1908–1980), Kretzoi Miklós (1907–2005), Jánossy Dénes (1926–2005) voltak, míg napjainkban Kordos László és tanítványai, Hír János és Pazonyi Piroska, valamint a Természettudományi Múzeum munkatársa, Gasparik Mihály folytatják ezeket az elemzéseket.

Minden gerinces-paleontológiai dominancia ellenére hazánk első régészeti geológusának Kormos Tivadart (1881–1946) tekintjük, aki a negyedidőszaki rétegek és a bezárt régészeti szintek üledékföldtani, csiga- és kagylóhéjelemzésével kezdte kutatói pályáját mint a Magyar Királyi Földtani Intézet Agrogeológiai Osztályán dolgozó földtani szakember, de tudományos pályájának második felében gerinces-paleontológusként is dolgozott. A tatabányai ősember-lelőhely feldolgozásánál (1910) már a régészeti anyagot, eszközöket is elemezte, földtani, őslénytani, üledékföldtani, geomorfológiai kutatásokat is végezve lerakta a magyarországi régészeti geológiai kutatások alapját.

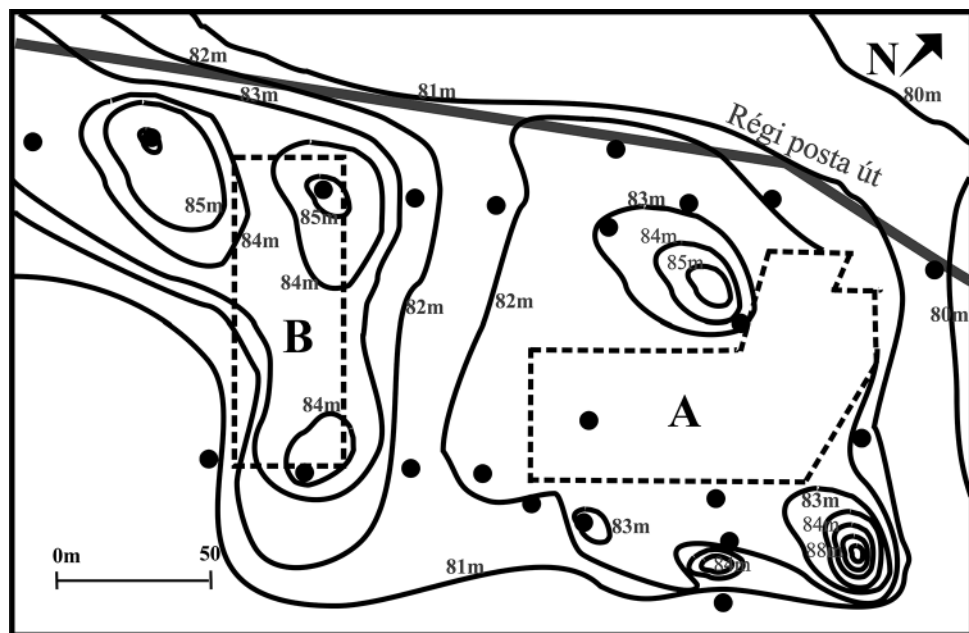

Rómer Flóris 1868-ban készült rajza a vaskúti halmokról

Kormos Tivadar, a hazai tudományos régészeti geológia megalapítója

A barlangi lelőhelyek mellett kialakult a régészeti geológiai kutatások másik irányvonala, az ún. *síkvidéki* lelőhelyek feldolgozása is, a trianoni döntés után 1921-ben Kolozsvárról Szegedre költözött tudományegyetemen 1935-ben, és ez az irányvonal alkotja a mai, modern, nemzetközi szinten is kiemelkedő magyarországi geoarcheológiai kutatások alapját. Ennek a régészeti geológiai irányvonalnak a kialakulása és kezdete teljes egészében Szeged–Öthalom területéhez kötődik. A terület a tudományos világ érdeklődését 1879-ben vonta magára, mikor is a Szeged jelentős részét elpusztító árvízet követően megindított gátépítésekhez az Öthalmon elkezdett földmunkák során honfoglalás kori, népvándorlás kori, császárkori és őskori sírokat találtak. Ugyanis 1879-ben 500 méter hosszan és 60 méter szélesen indították meg a kézi földmunkát Öthalmon és Varázséji Gusztáv, a Magyar Nemzeti Múzeum Régisígtárában dolgozó gyakornok vezetésével a megbontott halmokban több mint 100 sírt figyeltek meg. Ezt követően több hullámban dolgoztak archeológusok a területen, legutóbb 2009-ben Paluch Tibor szegedi régész tárt fel csodálatos mellékletekkel jellemezhető honfoglalás kori sírokat. Az egyik lovas sírban a halottra arany szem- és szájfedőt helyeztek. Ugyanebben a sírban a harcossal együtt eltemetett ló szemére itáliai ezüst pénzérmét tettek.

Szeged–Öthalom félszigetszerűen megmaradt magasabb dunai hordalékkúpon kialakult térszíne a tiszai allúviumban

A Magyar Nagyalföldön unikális jelentőségű, hogy Öthalom területén 1935-ban Banner János régész vezetésével a táj első paleolit (gravetti kultúra) lelőhelyét tárták fel. Ezzel párhuzamosan a lelőhelyen egy átfogó környezettörténeti és régészeti geológiai vizsgálatot végzett a Czögler Kálmán malakológus, Gaál István gerinces-paleontológus, Greguss Pál botanikus, Miháltz István geológus, Rotarides Mihály malakológus alkotta természettudományi csapat. A Magyar Nagyalföld területén ez ideig összesen négy feltárt felső pale-

olit (gravetti) lelőhely ismeretes, illetve néhány szórványos felső paleolitikummal összefüggésbe hozható lelet került elő. Így az öthalmi, félszigetszerű maradványfelszint alkotó lösz- és futóhomok-terület régészeti anyaga elsősorban a felső paleolit, gravetti kultúra leletei révén, egyedülálló jelentőségű régészeti szempontból és a régészeti geológiai, archeobotanikai és malakológiai feldolgozás révén – nemzetközi szinten is – kiemelkedő jelentőségű. Ez volt az első komplex régészeti geológiai feldolgozás Magyarországon és ekkor alapozták meg a szegedi geoarcheológiai kutatásokat, amelynek vezéralakja Miháltz István (1897–1964) erdélyi származású geológus, a szegedi Földtani és Őslénytani Tanszék egyik alapítója, később vezető professzora volt. Miháltz professzor úr geomorfológiai megfigyelései, földtani vizsgálatai, mindmáig érvényes rétegtani megállapításai a legújabb és legmodernebb üledékföldtani, geokémiai, geokronológiai vizsgálatok során is igazolást nyertek. Ezek a vizsgálatok alapozták meg a szegedi régészeti geológiai iskolát, amely napjainkra több mint 100 régészeti lelőhely több ezer régészeti objektumát dolgozta fel. Ennek nyomán felső paleolit, mezolitikus halász–vadász–gyűjtögető kultúrák, neolitikus közösségek, rézkori kurgánok, bronzkori, vaskori kultúrák és történelmi népek, köztük szarmaták, hunok, gepidák, langobárdok, avarok, honfoglaló magyarok, középkori és oszmán kori közösségek környezeti hátterét rajzolták meg, régészeti geológiai vizsgálatát végezték el, és publikálták 12 könyvben, több mint 150 könyvrészletben, és több mint 200 tudományos lapban megjelent publikációban.

Valójában mit is csinál ma a régészeti geológus? Már a régészeti lelőhelyek megkeresésében is részt vesz. Ugyanis a régészeti terepbejárások, próbaásatások nyomán kirajzolódó, felszíni régészeti anyagok (csontok, eszközök, kerámiák stb.) nyomán feltételezett régészeti

A Csorna–Lóréti feltárás légi fotója, régészeti objektumokkal és a régészeti meglepedést alapvetően meghatározó folyóvízi morfológiával, elhagyott jégkori patakmederrel és patakháttal, a patakhat mögött kialakult mocsárral (Fotó: AreoArt)

lelőhelyeket geoarcheológiai fúrások nyomán lehet azonosítani, a régészeti lelőhely paleomorfológiai helyzetét rögzíteni. Ugyancsak fúrásokat végez a geoarcheológus a régészeti lelőhelyhez kapcsolódó természetes és mesterséges üledékgyűjtő medencékben. A fúrások kivitelezése minden esetben egyedi, de nemzetközi szabványok behatárolják azokat, és a kézi fúrások megoldásokon túl a legkülönbözőbb gépi megoldások léteznek a néhány méteres fúrástól egészen a Bajkál tóba mélyített több ezer méteres fúrásig.

A geoarcheológus a fúrásokhoz a régészeti szempontból feltárandó területről készült légi fotókat, űrfelvételeket, különböző léptékű térképeket, digitális domborzati modelleket is felhasználja. A régészeti lelőhelyek mellett ugyanilyen eszközöket használ fel az őskörnyezeti lelőhelyek, mint üledékgyűjtő medencék, tavak, lápok, barlangok, löszös rétegek, jégtakarók elemzéséhez is. Szerencsés esetben az őskörnyezeti és a régészeti előfordulások kombinálódhatnak, mint például a barlangi rétegsorba, löszös üledékekbe zárt régészeti lelőhelyek, vagy a tavak, a lápok partján található emberi települések.

A régészeti lelőhely azonosítását követően a geoarcheológus folyamatosan jelen van a feltáráson és a különböző régészeti objektumok, gödrök, árkok, kutak betöltéseiben nemcsak azonosítja a rétegeket, de rétegenként, vagy azokat további részekre tagolva finomrétegtani mintákat gyűjt be. A mintákat különböző elemzéseknek veti alá, például szemcseösszetelt vizsgálat, fő- és nyomelemzéseket végez, illetve csiszolatokat készít a régészeti rétegekből és ezek nyomán rajzolja meg a régészeti lelőhelyen kialakult emberi hatásokat és annak erősségét, az emberi megtelepedés előtti természetes környezet átalakulásának mértékét. A lelőhelyeken végzett munka közül kiemelkedő jelentőségű az egyes objektumok rétegeiből történő tömeges mintavétel és helyben történő iszapolás, mert így lehet mennyiségi adatokat nyerni az archeobotanikai (azaz régészeti növénytani), malakológiai (azaz a puhatestűekre), és a csontanyagra, valamint a régészeti anyagokra vonatkozóan.

Archeobotanikai, archeozoológiai és régészeti anyag kinyerése germán iszapolással régészeti feltáráson Fajsz–Garadombon (A szerző felvétele)

A geoarcheológus által végzett, irodák és íróasztalok kényelmében romantikusnak tűnő, de valójában kőkemény terepi munkák közül a legnehezebbek és legkomplikáltabbak a löszfalak, jégtakarók, lápok, tavak rétegeiből történő zavartalan mintavételek. Befagyott tavak felszínén fúrást mélyítve, hullámozó lápok felszínén gázolva a megfelelő fúráshelyet keresve, vagy több tíz méteres löszfalakon, munkavédelmi ruhában, biztonsági kötélrel lógva sokszor futottak át a fejekben azoknak az embereknek a romantikáról alkotott elképzelései, akik a kutatásaikat vegytiszta laboratóriumban, esetleg könyvtárak csendes termeiben végzik gazdaság-statisztikai adatokat áttöltve az egyik táblázatból a másikba, és a természetbe maximum sétálni mennek. Ezért is értik meg ilyen jól egymást a tudományos területeik átfedésén túl az egyaránt a terepen dolgozó régészek, a geológusok és a paleontológusok.

Az üledékgyűjtő medencékből, mindenekelőtt lápokból, tavakból zárt magcsöves technikával szerzett fúrásmintákat ki kell emelni, majd ezeket a fúrómagokat gondosan becsomagolva el kell juttatni a laboratóriumi vizsgálatok helyszínére. Ezt követi a geoarcheológus munkájának második harmada, a fúrásszelvények részmintákra bontása és azok sokirányú laboratóriumi elemzése. A vizsgálatok talán legizgalmasabb szakasza a növényi maradványok (például magvak, termések, virágporszemek, spórák) és állati maradványok (például csigák és kagylók, valamint csontok stb.) azonosítása. Ehhez szinte minden csoport esetében specialistákra van szükség, és ezért a geoarcheológiai munka minden esetben csoportmunkává alakul, legkésőbb a laboratóriumi vizsgálatok időszakájában. A csoportmunka az élet minden területén nehéz kérdéskör, ezért a geoarcheológus életének a legproblematisabb szakasza a munkájának az utolsó harmadához kapcsolódik, amikor is csoportjának tagjaival, az eltérő elemekkel foglalkozó, ahhoz érzelmileg is kötődő szakemberekkel, illetve fanatikus régészekkel együtt kell elkészíteni az egyes lelőhelyek, sőt, egyes kultúrára vonatkozó, ember és környezet viszonyát tisztázó rekonstrukciót. De a nehézségek ellenére talán mégis ez a legszebb, s a legösszetettebb feladat is egyben.

Minden terepi, laboratóriumi, emberi és adminisztrációs nehézség ellenére tehát a geoarcheológus munkája egy térben és időben zajló nyomozás, az ember és környezete múltbeli kapcsolatának feltárása, egy csodálatos, az egész életen át kitartó szenvedély. S aki ebbe egyszer belekezd, az részese lehet annak a tudományos folyamatnak, amelyet a világ első geoarcheológus csapata, a geológus Forchhammer, az őslénytanos Streenstrup, és a régész Vorsaae a dániai kagylóhalmok feltárásával 1848-ban megkezdett.*

Sümegei Pál

Felhasznált irodalom. *Bartosiewicz László–T. Biró Katalin–Sümegei Pál–Töröcsik Tünde*: Mikroszkóppal, feltárásokkal, mintavételezéssel, kutatásokkal az archeometria, a geoarcheológia és a régészet szolgálatában. Geolitera Kiadó, Szeged, 2019; *Gulyás Sándor–Sümegei Pál*: Édesvízi puhatestűek a környezetrégészetben. Geolitera Kiadó, Szeged, 2012; *Náfrádi Katalin–Sümegei Pál–Töröcsik Tünde*: Komplex archeobotanika. Geolitera Kiadó, Szeged, 2015; *Sümegei Pál*: Régészeti geológia és történeti ökológia alapjai. JATEPress, Szeged, 2002.

* A szerző köszönetet mond Benkő Elek akadémikusnak, az MTA BTK Régészeti Intézet igazgatójának, az interdiszciplinális OTKA K–112318. számú *A középkori Kárpát-medence környezettörténete* pályázat vezetőjének a pályázat keretében nyújtott önzetlen és nagyvonalú anyagi támogatásért. A kutatásokat az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta (20391–3/2018/FEKUSTRAT).

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

A Kölcsey Ferenc Emlékház és Álmosdi Kiállítóhelyek

AZ EMLÉKHÁZ NÉPI ÉPÍTÉSZETI ÉRTÉKE

Az épület a XVIII. században épült népi klasszicista stílusban. Vert falú, pelyvás sárral tapasztott, kívül-belül fehérre meszelt, kontyolt nádtetős (eredetileg zsindelellyel fedett) épület. A bejáratot a boltíves *lopott tornácról* lehet megközelíteni, innen nyílik középen a konyha, jobbra és balra pedig a két szoba.

Belső kialakítását tekintve eredetileg egy-, jelenleg kétmenetes, háromosztatú épület (szoba, konyha, szoba). Később épült hozzá a külső kamra, amely alatt az udvarról nyíló pince található. A pince bejáratát az Érmellékre jellemző rácsos faajtó zárja. Konyhája szabadkéményes, innen fűthető a két szoba boglyakemencéje. Összességében az Érmellékre jellemző paraszti és kismemesi háztípus egyik legszebb megmaradt változata.

A Kölcsey Ferenc Emlékház (Álmosdi Digitális Adattár)

AZ EMLÉKHÁZ ELSŐ KIÁLLÍTÁSA

Az emlékház 1968-as működésétől állandó bemutatásra került a Kölcsey család és Álmosd története. Emellett helyet kapott a Bocskai István 1604. évi álmosdi csatájának története is. A kiállítást Keresztesné Várhelyi Ilona, a debreceni Irodalmi Múzeum igazgatója rendezte, többségében tablók felhasználásával. A megnyitással egy időben kialakították az épület

egyik részében a községi Kölcsey Könyvtárát. 1990-ben, a költő születésének 200. évfordulója alkalmából új kiállítási elemekkel bővült a tárlat.

Ezek mellett a borospincében Varga Gyula, a Déri Múzeum néprajzos muzeológusának rendezésében kialakították az Érmellék hagyományos szőlőtermesztését bemutató kiállítást. Mára azonban a pince vizesedése miatt e tárlat részben lebontásra került.

Az emlékház gondozását elsőként Lengyel Sándorné, majd nyugdíjba vonulását követően Nagy Sándor és felesége látta el.

KIÁLLÍTÁSAINK AZ EMLÉKHÁZBAN

Az emlékházban 2006-ban nyílt meg a „*Boldog az, kinek sok köteléki vagynak az életben*” című kiállítás, amely nemzeti himnuszunk írójának, Kölcsey Ferencnek állít emléket. A tárlatot – melyben a korábbival ellentétben nemcsak tablók, hanem enteriőrök is helyet kaptak – Lakner Lajos, a Déri Múzeum irodalomtörténésze rendezte.

A könyvtár kiköltözésével üressé vált helységekben előbb Joseph Kadar festőművész hajdúsági képzőművészeti gyűjteménye került elhelyezésre, majd időszaki kiállítóterem került kialakításra.

Napjainkban az emlékház ismét egy megújulási folyamaton megy keresztül. A kultúráért felelős minisztérium Kubinyi-támogatásainak köszönhetően évről évre fejlődik az infrastruktúrája.

MUCSI MIHÁLY KOVÁCSMŰHELYE

A XVIII. század végén épült az a kovácsműhely, amelyben Mucsi Mihály (1909–1979) mezőgazdasági és lóvasaló kovács dolgozott. A településen több műhely is működött, de sajnos csak ez az egy élte meg a jelenkort.

Az épületet Angyal László András közbenjárásával sikerült népi ipari emlékként megmenteni a lebontás elől. Az 1981-re befejeződött felújítását követően méltóképp mutatja be egy falusi kovács hagyományos mindennapi munkáját. A műhelyt Varga Gyula, a Déri Múzeum néprajzos muzeológusa rendezte be a kovácsmester megmaradt eredeti eszközeivel, kész és félkész munkáival.

Érdekessége, hogy előzetes egyeztetés esetén a műhely még ma is beüzemelhető!

A JOSEPH KÁDÁR-FÉLE KIÁLLÍTÓHELYEK

Joseph Kádár helyi kötődésű festőművész a 2000-es években két új kiállítóhelyet hozott létre Álmosdon. 2000-ben nyílt meg a Post-Mail-Art Múzeum elnevezésű kiállítóhely, amely olyan postai küldeményeket mutat be, melyek valójában különböző technikájú művészeti alkotások.

*A XVIII. században épült kovácsműhely
(Álmosdi Digitális Adattár)*

A második kiállítóhely, a Joseph Kádár Múzeum 2002-ben nyílt meg. Ebben a festőművész alkotásai és egyik modern művészeti gyűjteménye tekinthető meg. Emellett kisebb régészeti és néprajzi tárggyűjtések is helyet kaptak a kiállításban.

A Joseph Kádár-féle álmosdi kiállítóhelyek Magyarországon szinte egyedülálló példái a modern képzőművészet falusi bemutatásának.

A FALUMÚZEUM

Az 1968-ban átadott Kölcsey Emlékház, az 1981-ben megnyitott Mucsi-féle kovácsműhely, és a 2000-es évek elején létrejött Joseph Kádár-gyűjtemények után, 2015-ben az álmosdi önkormányzat úgy határozott, hogy egy helytörténeti és néprajzi kiállítóhelyet is létrehoz. Ez lett az Álmosdi Falumúzeum, melyet az Emberi Erőforrások Minisztériuma Kubinyi Ágoston Programjának támogatásával alakított ki az önkormányzat. A falumúzeum 2017-re készült el.

A fejlesztést az önkormányzat felkérésére dr. Bihari-Horváth László főmuzeológus, a Dr. Bihari Szakértő Iroda vezetője végezte el. Az új falumúzeum 100 m²-en mutatja be az *Álmosd régészeti korszakai*, az *Álmosd felemelő századai*, és az *Álmosd hagyományos paraszti kultúrája* című állandó kiállítási egységeket, melyek létrehozásában Császárné Sólyom Judit tanárnő és jómagam is részt vettünk.

Részlet a falumúzeum egyik kiállításából

AZ INTEGRÁLT INTÉZMÉNY

Álmosd öt kiállítóhelye 2015 óta integráltan, a Kölcsey Ferenc Emlékház és Álmosdi Kiállítóhelyek nevű intézmény részeként működik.

Az intézmény személyi állományát egy fő teszi ki: Nagy Gergő. A múzeum több vidéki, megyei és országos programhoz csatlakozott, ezek mellett saját szervezésben több programot is lebonyolít a lakosság és az érdeklődők számára. Előadásokat, zenés és irodalmi

alkalmakat, tudományos műhelyeket, szellemi és tárgyi gyűjtéseket szervez, alakít. Érdeklődési köre a gyűjtemény alapjellegét tekintve a megyére, a vidékre (Érmellék) és magára a településre irányul. Ezek mellett fontosnak tartottuk 2019 januárjától a múzeumpedagógia beindítását is, amely tíz különböző témájú foglalkozást ölel fel, a rendhagyó alkalmakat leszámítva.

A településen működő Értéktár Bizottság és az emlékház létrehozott egy digitális adattárat, ahová a településen gyűjtött szellemi és tárgyi emlékek kerülnek feltöltésre, jelenleg még a munka folyik, de remélhetőleg hamarosan a kutatók és az érdeklődők számára elérhető lesz. Fotók, videók, hanganyagok, iratok, interjúk, tárgyak képei és még sorolhatnánk az Álmosdi Digitális Adattárba feltöltött értékeket.

Az intézménybe történő bejelentkezés telefonon egyeztetett időpontban keddtől vasárnapig Nagy Gergőnél (Tel.: 06–30–620–73–29) történhet meg, illetve email-en: koltsejferencemlekhaz@gmail.com címen.

Nagy Gergő

A Bem–Petőfi-körkép látogatókönyve a Felső-Kiskunsági Emlékek Háza gyűjteményében

Nemzeti kulturális kincseink egyik, több mint egy évszázaddal ezelőtt keletkezett, majd eltűnt gyöngyszeme került gyűjteményembe 2019. március 11-én. Különös időegybeesés, hogy 1849. március 11-én győzött a nagyszebeni csatában a Bem József vezette magyar sereg, és 1898. március 11-én avatták fel Budapesten a Bem–Petőfi-körképet, mely ezt a csatát ábrázolta. Ezen monumentális mű kiállításának emlékkönyvét bízta rám megőrzés feladatával a sors. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 50. évfordulóját ünnepelte ez idő tájt az ország nemzeti érzelmű lakossága.

A bejegyzések tanúsága szerint a hatalmas tömeg könnytől csillogó szemmel, ámulattal nézte a 120 méter hosszú és 15 méter magas körképcsodát. Ezen alkotás méltó párja volt Feszty Árpád *Honfoglalás* című, Ópusztaszeren ma is látható körképének. De hogyan is jött létre ez az érzelmeket felkavaró, gigantikus vizuális élményt nyújtó alkotás?

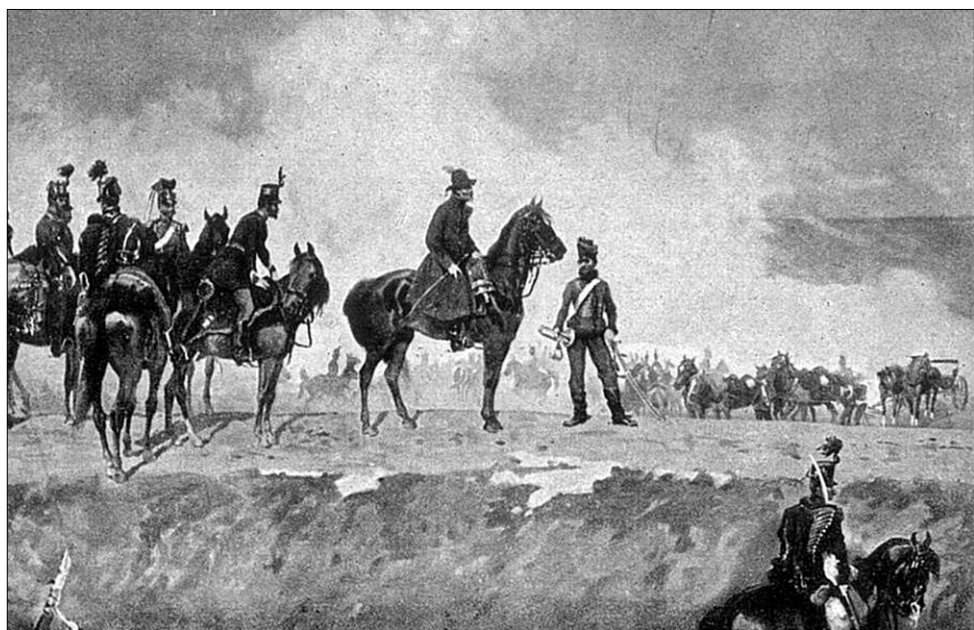
1897-ben történt, hogy a hazáját szívből szerető, anyagiakban nem szűkölködő magyarok részvénytársaságot hoztak létre egy nemzeti díszmű elkészítésének érdekében. Kiválasztották a szabadságharc egyik győztes ütközetét, Nagyszeben bevételét az osztrák és orosz csapatok ellenében. A magyar haderőt a lengyel Bem József tábornok vezette, így ez a diadal az ő nevével forrt össze. A magyar sereget olasz légionáriusok, székelyek, jászkunok, lengyelek alkották, szép közös siker volt ez a diadal.

A hagyományos lengyel–magyar barátság jegyében Styka Jant, a lengyel festőművészt, valamint Spányi Bélát és Vágó Pált kérték fel a mű elkészítésére. Styka a *Kościuszko győzelme* című képével már bizonyította rátermettségét. Vágó hiteles magyar művészi stílusával, Spányi pedig nagyszerű tájképfestői szaktudásával járult hozzá a sikerhez. Munkatársként közreműködtek még: Schönchen, Popiel, Rozwadowszky és Wiwiorszki lengyel festőművészek is.

Az alkotók a tájat, hadmozgásokat, csapatelhelyezkedéseket, az egyének tartózkodási helyét a legpontosabban, leghitelesebben kívánták ábrázolni, ezért Nagyszébenbe utaztak a vázlatok elkészítéséhez.

Segítségül hívták a csatában 50 évvel azelőtt részt vett, még élő honvédeket is. Segített Bem egykori hadsegéde, Pütkösti Gergely őrnagy, Fritsch őrnagy a XI. zászlóaljából, Nagy Sámuel székely őrnagy, Szöllősy István és Szabó Lajos marosvásárhelyi egykori honvédek és még sokan mások.

1897. április 20-án Styka Jan Lembergben a Kilinsky parkban felépült körcsarnokában elkezdődött a munka művészi megvalósítása. Styka festette Bem tábornokot, vezérkarát, Bethlen Gergelyt és huszárait, valamint a lován ülő és integető Petőfi Sándort. Vágó vállalta a székelyek támadásának és a honvédek rohamának megörökítését. Vágó Pál a teljes táj-kép festésén dolgozott a lengyel kollégák segítségével. A Krumm-patak hídjánál zajló csataképen látható még Egressy Gábor neves színész, az idő tájt honvédtiszt, és Erdőssy Rafael bencés tábori káplán, Czetz János ezredes, Dobai József őrnagy, Zarcizki százados, gróf Teleki Sándor, Kemény Farkas és Hrabovszki a magyar seregből. Az orosz Skariatin tábornok szintén feltűnik a táborkarával együtt, és még sokan mások. Ökrös szekerek szállítják a magyar sereg ellátmányát, amott sebesült honvédek kötögetik sebeiket. A kőhídon és környékén zajlik az öldöklő küzdelem. Szinte hallani a pokoli csatazajt, a Coburg és Württemberg huszárezred lovasrohamának a félelmetes dübörgését és a dörgő ágyúzót. Egy ágyúgolyó eltalálja az útszéli fészületet, jelezvén, hogy nincs irgalom sem embernek, sem Istennek. Muzsikáló cigánybanda húzza a marsot, bármilyen különös is ez, de az egykori szemtanúk szerint igenis ott voltak a zenészek a csata közelében. Valóságos, hű képet festettek az alkotók a nagyszébeni csatáról, a tavaszi hadjárat egyik legszebb győzelméről.

A Bem–Petőfi-körkép egy részlete

Egyetlen „kakukktojás” mégiscsak helyet kapott a képen, de ez megbocsátható a művészet szabadsága és a jó szándék figyelembevételével. Ugyanis a történelmi valóság szerint a költő nem volt jelen ebben az ütközetben. Ennek oka, hogy Bem úgy érezte, a túlerőben felálló ellenséggel szemben ez a csata nem jelent teljes garanciát a győzelemre, ezért féltve őrzött adjutánsát egy levéllel elküldte a megyesi paphoz. Az állt az üzenetben, hogy Petőfit marasztalja a paplakban addig, amíg ő nem üzen érte. Ily módon is óvta-védte Bem apó a szabadságharc fontos ikonját, Petőfi Sándort.

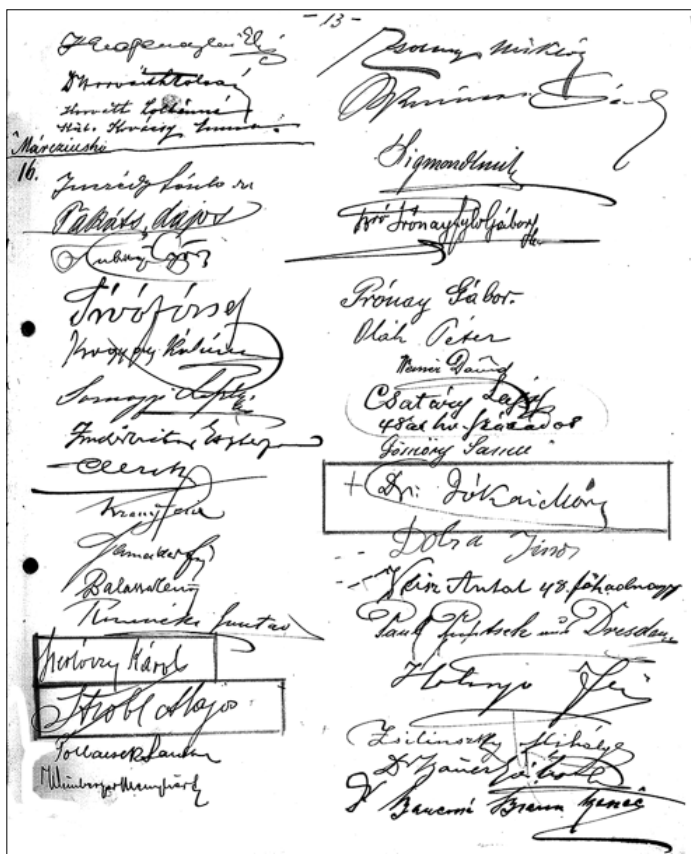
1898. szeptember végére elkészült a teljes alkotás. Október és november hónapban 20 000 látogató csodálta meg a körképet a helyszínen, Lembergben.

1898. március 11-én Budapesten a Városligetben felállított körsátorban lélegzetelállító látvány tárult a vendégek szeme elé. Ekkor egy bőrkötésű, fólió méretű üres emlékkönyvet helyeztek el a kijáratnál. 295 oldalt írtak tele a meghatott látogatók az 1899. november 11-ig nyitva tartott tárlaton. Beírták a könyvbe gondolataikat Petőfi még élő rokonai, barátai, a szabadságharc egykori katonái, főtisztek, tábornokok leszármazottai. Véleményt alkottak az elragadtatás jegyében a századforduló híres irodalmárai, alkotóművészei, politikusai. Első látásra is közel négyszáz híres ember beírását csodáltam meg, de az összességében 10 000-nél is több név beazonosítása roppant sok feladatot, felfedezői élményt nyújt még a különböző szakterületű ér-

deklődőknek. Kétlem, hogy ennyi híres ember, egyáltalán ennyi ember egy emlékkönyvbe valaha is beírhatta volna a nevét, véleményét. A szabadságharc, Petőfi és Bem tábornok emléke, a festőművészek áldozatos munkájának köszönhetően ismét könnyeket csalt az emlékezők szemébe. A lengyel és a magyar nemzet történelmi szövetsége ismét szorosabbra zárt 1898-ban a városligeti sátorban.

A teljesen egyedülálló vendégkönyvet Vasberényi Géza egykor élt dunavecsei helytörténész unokájától vásároltam meg. Vasberényi Petőfi-kultusz-gyűjteménye Ernst Lajosé után valószínűleg a legjelentősebb volt 1941-től 1981-ben bekövetkezett haláláig. Ezen emlékkönyv is az Ernst-gyűjtemény darabja volt egykoron.

E relikviát Vasberényi 1941-ben szerezte meg, nem

Egy lap a Bem–Petőfi-körkép vendégkönyvéből

tudni, hogy honnan. A 297. oldaltól üresen maradt lapokra e dátumtól fogva a dunavecsei Nagy Pál-féle Petőfi Emlékház vendégei írták bele neveiket. Vasberényi ugyanis 1941-ben megvásárolta a Petőfi által Dunavecsein 1844-ben bérelt és lakott házat, felújította és abban rendezte be magánmúzeumát. A 373., vagyis az utolsó oldalig az ő vendégei írták be hitvallásukat Petőfi nagysága és Vasberényi elkötelezett hagyományörző és kutató munkája elismeréseképpen.

Hagyatékát, ezt a hatalmas kultúrtörténeti kincset nem vásárolta meg egyetlen hazai kulturális intézmény sem. Nem érdekelte a Bács-Kiskun megyei illetékeseket, de a dunavecsei tanácsot sem. Ez a méltatlan közömbösség így a páratlanul értékes gyűjteményt szétszóródásra ítélte, kereskedők martaléka lett, a ház pedig ma is az enyészet prédája. Szerecsére mintegy negyven műtárgyat ebből a kollekciónak begyűjtöttem. Többek között a hihetetlenül értékes és egyedi Bem–Petőfi-körkép vendégkönyvét is 1898–99-ből.

Gyűjteményemben eddig is megtekinthető volt a körkép 1898-ban összeállított és kiadott ismertetője, mely a szakmai leírás mellett a hatalmas képet 12 egymást követő tagra osztva mutatta be. Vannak még a mű részleteiről készült képeslapok, nagy méretű színes nyomatok, és a helyszínen árult Bem–Petőfi-érmék is.

A Bem–Petőfi-körkép később szomorú véget ért. Styka Jan és a részvénytársaság anyagi vitába keveredett egymással, így a festő a körképet visszavitte Lembergbe. A világháború kitörésekor Styka, hogy megmentse a bombázások elől, részletekre vágva lengyel földre szállította. Ma már kevés részletét tartják nyilván. 2001-ben Budapesten az ecseri használtcikk piacon árulták egy darabját, de sajnos nem tudtam megvásárolni.

Tudomásom szerint voltak és vannak kormányzati tervek és szándékok, hogy a Feszty-körkép mintájára (azt is lengyel festőművészek restaurálták) a Bem–Petőfi-körképet is újraélesszék. Ezzel nemcsak a 48/49-es szabadságharcnak, de a történelmi időkben gyökeröző lengyel–magyar barátságunk ismét emlékművet avathatnánk. Kormányunk nemzeti elkötelezettsége jelentős műtárgyaink visszaszerzésére, helyreállítására, megmentésére, bizakodásra ad okot, hogy egyszer talán újra láthatjuk ezt a lenyűgözően monumentális körképet.

A vendégkönyvet pedig addig is én őrzöm a Felső-Kiskunsági Emlékek Házában Kunszentmiklóson.

Fülöpszállási Székely Gábor

A csólyospálosi Helytörténeti Gyűjtemény

*„Sehol annyi kis szerszámot és munkaalkalmatosságot nem láthat az ember, mint ezen a vidéken. Hegyes kis karók, ásók, széles és keskeny kapák, karaszolók és faápoló szerszámok, talicskák, targoncák és húzós kis kocsik mind a közelharc fegyverei, melyeket kisemberek használnak a nagy elemmel szemben” – írta Erdei Ferenc az 1937-ben megjelent Futóhomok című könyvében. A *Harc a homokkal* című fejezetben bemutatta azt a szegénységet, amely ezt a vidéket jellemezte. A szegénység azonban „haszonnal” is járt, mivel ezek az emberek a világ életben rá voltak kényszerülve arra, hogy ha javítani akarnak sorsukon, bizony*

leleményesnek kell lenniük. A *homoki embert* – ahogy a *feketeföldiek* mondják – ma is a kreativitás, vagy ahogy Bálint Sándor fogalmazott: „*az általános serénység*” jellemzi. Újabb és újabb eszközöket fabrikál, régi eszközöket átalakít, de semmit nem dob el. „*Jó lősz ez még valamire*” – és fölakasztja az eresz alá, földugja a nagygerenda fölé, fölviszi a padlásra. Ilyen a csólyospálosi nép is. Évtizedekig gyűjtögeti a *kacatokat*, végül már tisztában van vele, hogy semmire sem tudja használni, de nem dobja ki, mert azt a *nagy tata* kötötte, faragta stb., tehát „*Hagy maradjon!*”

Szinte minden településen vannak olyan személyek, akik minden felkérés nélkül feladatuknak érzik e régi tárgyak megmentését, gyűjtését. Csólyospáloson ez különösen elmondható Sisák Mihályról, ki már fiatal kora óta nagy hozzáértéssel gyűjti a tanyavilágban föllelhető eszközöket, dokumentumokat. Hozzáértésének köszönhetően bárhol meglátja az arra érdemes tárgyakat. Sokszor nem kevés alkudozás, meggyőzés után, azokat nem hagyja ott, hanem hazaviszi és úgy tárolja, hogy tovább ne pusztuljanak. Évtizedek alatt több száz tárgyat mentett meg az enyészettől.

Csólyospálos a Duna–Tisza közti homokhátság délkeleti részén található kb. 1700 lakosú település. Kiskunmajsától mintegy 12 km-re, a Szeged felé vezető műút mentén fekszik. Egyike a legkésőbbben fölöstött kun pusztáknak. A betelepülés a XIX. század végén kezdődött, 1910-ben azonban már több mint kétezer lakos élt a tanyákon. Az 1920-as évek végére négy tanyai iskola épült. 1939-ben a két pusztá lakóinak összefogásával templomot építettek. A kövesúttól északra található Csólyos, délre pedig Pálos. A két pusztá 1945-ben egyesült és vált önálló közigazgatási területté. Talaja rendkívül gyenge minőségű homok.

Csólyospálos Község Önkormányzatának Képviselő-testülete a 2007-ben elfogadott Gazdasági Programjában Helytörténeti Gyűjtemény létrehozását határozta el. Helyszín-

nek az önkormányzat tulajdonában lévő, Korona utcai épület (volt könyvtár) került kijelölésre, melyet dr. Beat Dubs és Marta Dubs közel ötmillió forintos adományának köszönhetően újíttak fel. A felújítási munkálatokat Szilágyi Sándor, helyi építési vállalkozó irányításával végezték.

Közben az udvaron föl-épült egy faszervezetű, impozáns szabadtéri tárolóhely, amely a nagyobb helyet igénylő műtárgyaknak ad helyet. A kivitelezés Török Ferenc ácsmester vezetésével történt. Az épülethez kapcsolódó kisebb termet raktárnak alakították át.

A kiállítás kivitelezésére és a szakmai munka irányítására, felügyeletére az önkormányzat egy bizottságot hozott létre, melynek vezetője dr. Fodor Ferenc muzeológus, tagjai Sisák Mihály és Rácz Sándor voltak.

A csólyospálosi Helytörténeti Gyűjtemény

A kiállítóhely két teremből áll. A nagyobbik teremben található installáció Töröcsik Zoltán szanki asztalosmester munkáját dicséri. Az ezzel járó költséget, kb. egymillió forintot szintén a Csólyospálosra települt svájci Dubs orvos házaspár biztosította.

Itt található az állandó kiállítás, mely bemutatja a település régészeti, természettudományi, történeti, néprajzi értékeit. A műtárgyak mellett gazdag fényképanyag teszi szemléletesebbé a látványt. A kisebb teremben időszakos kiállításokat rendeznek.

A kiállítás anyaga elsősorban Sisák Mihály gyűjteményére alapul, aki készségesen bocsátotta azt az önkormányzat rendelkezésére. Ezenkívül nagyban hozzájárult a gyűjtemény gyarapodásához a helyi lakosság is.

Részlet az állandó kiállításból

Mintegy 1200 műtárgy található a gyűjteményben, melynek nagy része a régi paraszti gazdaságokban használt eszközökből áll, de igen jelentős a textilgyűjtemény is. A tárgyak szakszerű tisztítás és konzerválás után kerültek leltározásra az előírásoknak megfelelően. Tárolásuk állagvédelmi szempontból minden igényt kielégít.

A. Fúrús János polgármester a következőkben fogalmazta meg a gyűjtemény jelentőségét a *Csólyospálosi Hírek* 2011. novemberi számában: „Fontosnak tartjuk, hogy elődeink emlékét a létrehozott gyűjteménnyel megőrizzük gyermekeink, unokáink számára. Munkálkodásunknak az volt a célja, hogy ezek az eszközök, tárgyak, fényképek, dokumentumok ne kallódjanak el, ne legyenek végleg az enyészeté, hanem rendszerbe foglalva, egy központi helyen maradjanak meg az utókor számára.”

A Helytörténeti Gyűjtemény ünnepélyes felavatására 2011. november 13-án került sor. A megnyitóbeszédet dr. Kocsis Gyula, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Tárgyi Néprajzi Tanszékének adjunktusa tartotta.

Fodor Ferenc

„Debrecenbe kéne menni...”

Debrecen 2.0

XLVIII. Országos Honismereti Akadémia – 2020 helyett 2021-ben

A „Debrecenbe kéne menni...” kezdetű magyar népdalt szinte mindenki ismeri. Honismereti mozgalmunkban azonban már régóta óhajként is elhangzik, hiszen mi, honismerők már minden megyében találkoztunk, tartottunk országos akadémiát, csak Hajdú-Bihar megyében, illetve annak székhelyén nem. Most a soron következő, 48. alkalommal, 2020 júliusában úgy tűnt, hogy eljön ennek is az ideje. A történelem azonban közbeszólt: a koronavírus-járvány miatti intézkedések miatt nem tarthattuk meg éves nagy szakmai özszejövételünket, nem találkozhattunk Debrecenben, a büszke cívisvárosban. A „*kálvinista Róma*”-ba, úgy látszik, már eleve elrendeltség, hogy nem mehetünk. Így marad a fenti óhaj, immár sóhaj és maga a remény, hogy jövőre végre ez is összejön!

A XLVIII. Országos Honismereti Akadémiát Trianon 100. évfordulójára is emlékezve rendeztük volna meg július 5–10. között. A szokásos előkészületek megtörténtek, megyei honismereti szervezetünkkel a szervezés munkálatait elvégeztük és azon voltunk, hogy ha a tervezett időpontban nem is tudjuk megtartani, akkor legalább egy kicsit elcsúsztatva, augusztus végén létrejöhessen a várva várt debreceni akadémia. Közben az előzetes információk alapján érzékelhetővé is vált a honismereti szervezetek tagjai irányából az a nagy igény, amely arról szólt, hogy sokan szeretnének Debrecenbe menni. Szomorú hír volt mindnyájunk számára, hogy erre még egy évet biztosan várunk kell. Úgy gondolom, hogy így viszont majd az eddiginél is nagyobb örömet fog jelenteni az akadémiai találkozás és még különlegesebbé válhat.

Folyóiratunk, a *Honismeret* minden évben egy, a vendéglátó megyéről és városról szóló dolgozatokat tartalmazó „*akadémiai szám*”-mal jelentkezik, amit a résztvevők megérkezésük alkalmával kaphatnak kézhez. Ez ebben az évben nem lehetett a 3. szám és immár, sajnos, a 4. sem. Mégis úgy döntöttünk, hogy e kis bevezető után közreadjuk azokat az írásokat, melyeket idén Debrecenben szerettünk volna bemutatni. Különleges tehát ez a szám, és talán egy kicsit gyógyírként is szolgálhat azoknak, akik – velem együtt – fájlják a honismereti akadémia elmaradását. Legalább olvashatnak e gazdag múltú városunkról és nemcsak róla és közvetlen környezetéről, hanem „*tengersík*” vidékéről, az Alföldről is, amelyről egy szép és tartalmas bemutatás születhetett szerkesztőnk felhívásának köszönhetően.

Az eleve elrendeltséghez visszatérve: kedves honismerők, mi arra vagyunk predestinálva, hogy mozgalmunk régi óhaja végre teljesülhessen és Debrecenben is találkozhatunk! Ami késik, nem múlik!

Debreczeni-Droppán Béla

Bihar megye és a Hajdú kerület közigazgatási beosztásának története 1849-ig*

BIHAR MEGYE A KÖZÉPKORBAN

A magyarság betelepődését Biharba elsősorban a földrajzi tényezők: pl. mocsarak, árterek, sűrű erdőségek, hegyvidékek határozták meg, emellett szinte jelentéktelennek tűnik a honfoglaláskor itt talált szláv nyelvű népesség, amelynek csekély száma abból is látszik, hogy a XV. századra teljesen asszimilálódtak. A királyság megszervezésével érvényesült az az elv, hogy a lakatlanul maradt vidék az uralkodót illeti meg. Így alakult ki a hatalmas hegyvidéki részeket is magában foglaló bihari várispánság, s a korabeli források alapján a XII. századig kimutatható az ún. Kereskőz (Kereskwz) ispánság is, amely a későbbiek folyamán beolvadt a bihari ispánság területébe, s később annak az egyik járása lett.¹ Bihar megye kialakulására már a XI. század közepétől van adat: ispánját több ízben is megnevezik oklevelek. Magát a várat (civitas Byhor), a határát, vagyis a megyéjét (confinium) is említik. Ugyanakkor a Bihar szó megye értelemben is megjelenik comitatus, provincia, parochia, territorium alakban, miközben előfordul a váradi comitatus, vagy provincia kifejezés is. A váradi egyházmegye hat főesperességéből kettő a tatárjárás előtt létesült, a többi viszont csak a XIII–XIV. század fordulóján, így az egyházi szervezet tagolódása nem érintette a világi szervezetet, az nem darabolódott fel, mivel a királyi vármegye már a XIII. század végén nemesi vármegyévé változott.² Ennek jele, hogy 1299 után a megyei kiadmányokat az ispán (később az alispán/ok) és a négy szolgabíró együtt hitelesítette.³

A XVI. SZÁZAD

Sajnos csak töredékesen állnak rendelkezésre középkori és kora újkori források, amelyek Bihar vármegye közigazgatási beosztásához adalékot nyújtanak, a fennmaradt iratok közül elsősorban a porta- és tizedösszeírásokat említhetjük, mert ezeket járásonként végezték.

Nemcsak megyei, hanem országos szinten is oly nagymértékű forráspusztulás ment végbe a XVI–XVII. század folyamán, hogy Bihar esetében csak 1552-ből maradt fenn olyan teljes adatsor, amely alapján rekonstruálni lehet a járásokat.⁴ Az összeírásban szerepel néhány olyan település, amely a megyehatár közelében feküdt, s hovatartozása nem volt

* E dolgozat a *Bihar vármegye és a Hajdú kerület közigazgatási beosztásának története 1849-ig* című tanulmány ártírt, rövidített változata. Megjelent: *Szálkai Tamás–Szikla Gergő–Szilágyi Ferenc: Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013)*. (Régió kutatás 4.) Debrecen, 2014.

1 *Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, 1940. 30.

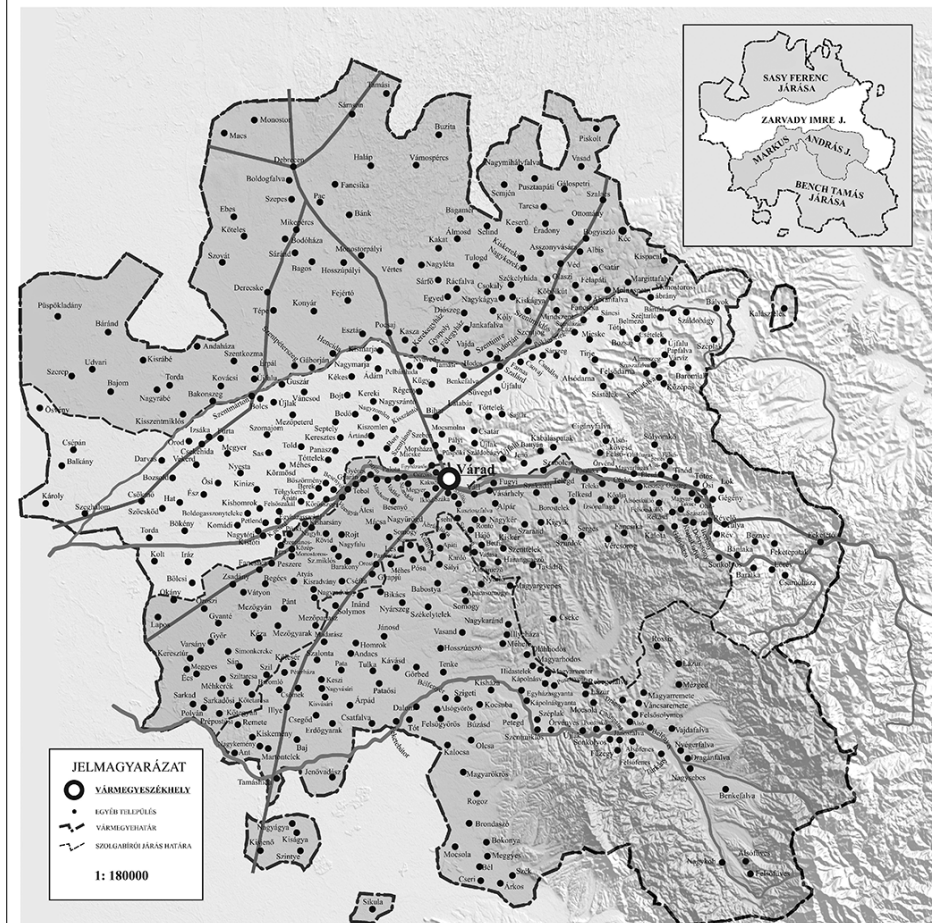
2 *Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988. 475–479.

3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár 40257., 40859., 13871. stb.

4 Hegyvidéki uradalmak esetében többször csak az uradalmi központ szerepel a falvak felsorolása nélkül (Belényes, Bél, Cséke, Feltót, Lakság, Margitta, Nagykaránd, Szalárd, Széplak). A conscriptio jellegéből adódóan nincsenek feltüntetve a báródsági kerület nemesi falvai. MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára XV. 31/i. 1. tekercs. Conscriptio portarum. Com. Bih. 1552.; *Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Budapest, 1990. 191.

BIHAR VÁRMEGYE 1552

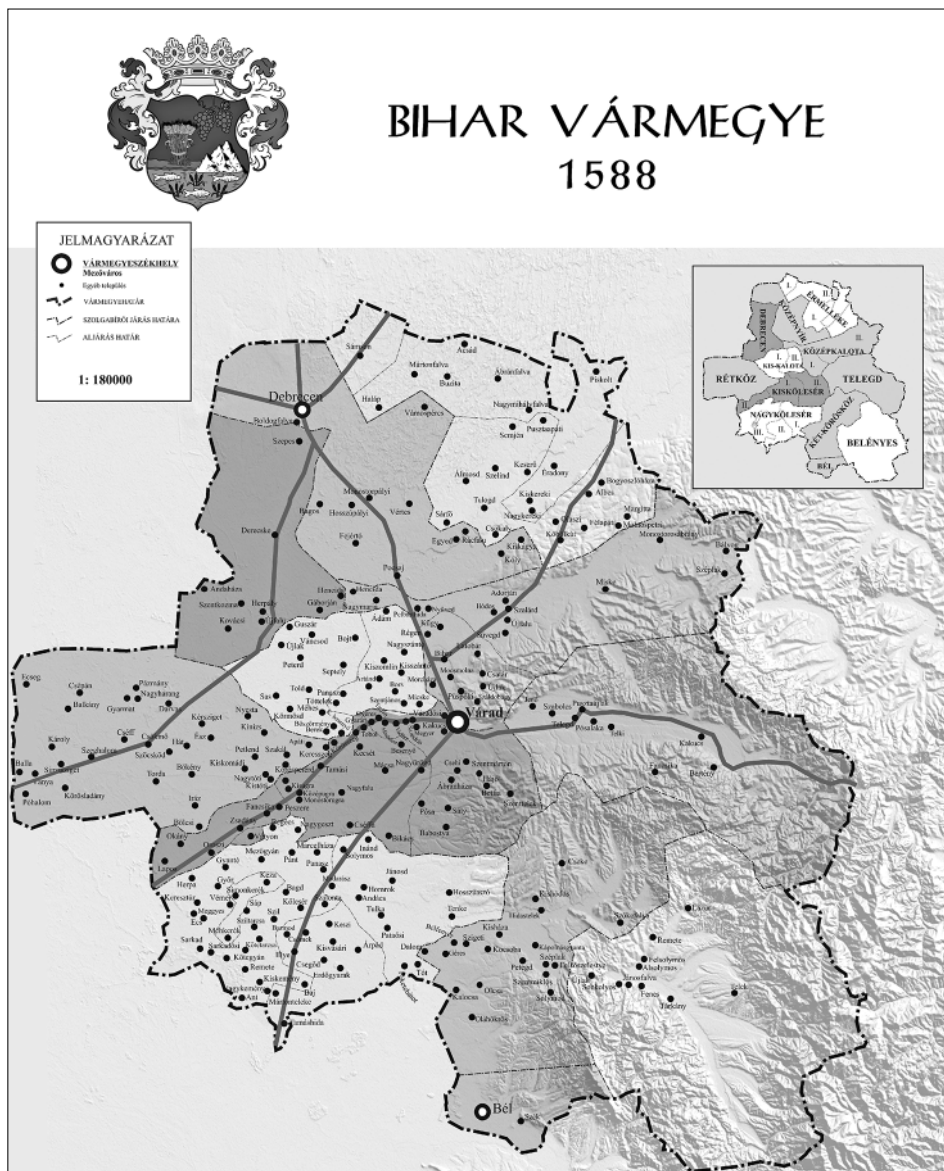

Bihar vármegye 1552-ben

egyértelmű. Ezek között kell megemlíteni Szabolcs felől Debrecen környékét, Szovátot, Vámospércset, Püspökladányt. Békés és Zaránd megyei helységeket, illetve egy-egy falut Heves, Közép- és Külső-Szolnok, Kraszna megyéből. Az összeírásban az egyes járásokat (districtus) a szolgabírók nevével jelölték, ami általános szokás volt évszázadokon át, mint pl. a szomszédos Szabolcs vármegyében.⁵ Az 1552. évi adatokat ábrázoló térképen látszik, hogy ekkor a járások nyugat-keleti irányban húzódtak.

5 Vö. a Szabolcs megyei összeírásokkal. MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára. IV. A. 1. Fasc. 28. No. 8. 1610.

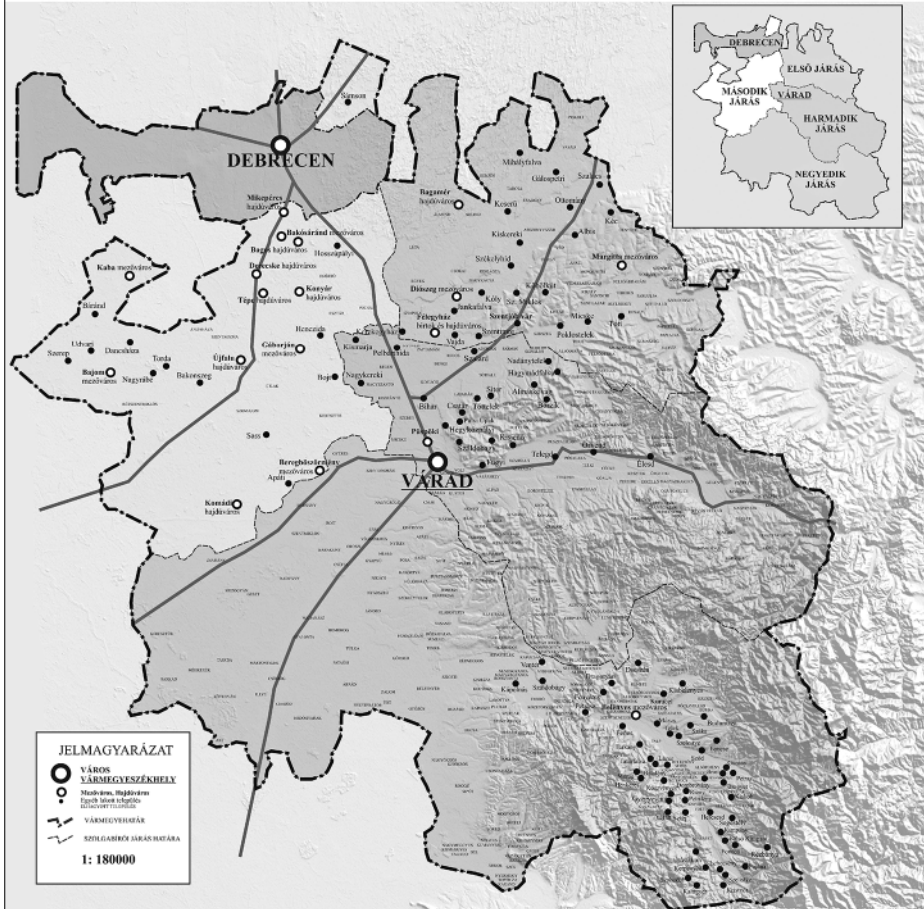
A megye területe négy tömbben, szinte sávszerűen egymás alatt elhelyezkedő közigazgatási egységre oszlott. Okleveles adatok alapján a középkori Biharban a lakosság több ütemben, földrajzilag elhatárolható területeken (ún. települési vidékek) jelent meg. Az 1552. évi összeírás jól mutatja, hogy több települési vidék alkotott együtt egy-egy járást. Az Érmellék–Középnyr–Cserhát vidék északon (Sasi Ferenc járása), délebbre a Rétköz, Sárrét és Kiskalota, valamint a Rézalja alkotta Szarvadi Ferenc járást, Márkus András hatáskörébe tartozott a Nagykeresér, a Mezőség és a Sebes-Körös–Hollód-patak közti terület,

Bihar vármegye 1588-ban

BIHAR VÁRMEGYE 1692

Bihar vármegye 1692-ben

míg Bencs Tamás a Béli-hegyvidék, a Fekete-Körös völgye, valamint a belényesi hegyvidék alkotta járást felügyelte.⁶

A XVI. század második feléből származó töredékes bihari dézsmajegyzékekből megállapítható, hogy ezekben az évtizedekben jelentős közigazgatási változás történt. Békés megye, Balkány, Csépany, Dévaványa, Ecseg, Füzesgyarmat, Károly, Nagyharang és Simasziget településeket kivéve, török hódoltsági területté vált, ezért a felsorolt falvakat Bihar

⁶ Jakó 1940. 29.

megyéhez csatolták. Az 1587–1588. évi⁷ – teljes megyére vonatkozó – adatsorokból kitűnik, hogy a korábbi négy járás (districtus) helyett az alábbiak jöttek létre: Közép-Kalota, Nagy-Kölesér, Kis-Kölesér, Kis-Kalota, Közép-Nyír, Debrecen, Érmelléke, Belényes, Tegled, valamint Két-Körösköz; amelyeket hatalmas területük miatt már ekkor is aljárásokra (pars) tagoltak.⁸

A XVI. század második felében az állandósuló török hadjáratok szembeűnő pusztulást jeleznek: a Rétközben pl. 1587-ben még 34 települést írtak össze, amelyekből a néhány év alatt a többször is megismétlődő tatár hadjárat után mindössze egy maradt lakott hely. A megye déli részein pusztává váló területet később román telepések ülték meg, a Debrecentől délre eső részekben pedig létrejöttek a bihari „*kishajdú*” városok.

A XVII. SZÁZAD

Bihar vármegye XVII. századi közigazgatási viszonyait források hiányában nehéz rekonstruálni. A török hódoltság alá került vármegyék közül több másik törvényhatóság területén ülésezett, így pl. Várad eleste után Bihar megye közgyűléseit a somlyai várban tartotta.⁹ A három évtizedes török fennhatóságot követően, a megyeszékhely visszafoglalása után készült első, 1692. évi összeírásban számos olyan település pusztulását rögzítették, amelyek lakossága elmenekült: pl. Komádi lakosait Derecskén, Sass mezőváros népességét Kabán írták össze.

A XVI. századi közigazgatási szerkezet ekkorra teljes mértékben átalakult, már előre vetítette a XVIII. században kialakult beosztást. Az összeírást a legnépesebb településen kezdték meg, de csak az egyikben tüntették fel a szolgabíró lakhelyét, mégpedig Diószegen, így a szokásjog alapján ez lehetett a járás székhelye.¹⁰

A XVIII. SZÁZADTÓL 1849-IG

A XVIII. század elején – a Rákóczi Ferenc mozgalomát követő országgyűléseken – hozott törvények az országos szintű igazgatás újjászervezése mellett előrevetítették a megyék megújulását is. Így történt Biharban is, ahol a járási rendszerben is komolyabb változásokat eszközöltek, amelyek alapvetően meghatározták a közigazgatást a XIX. század közepéig. Ebből az időszakból már a vármegyei levéltárban is számos forrás (elsősorban adóösszeírás) maradt fent, ami alapján jól rekonstruálható a közigazgatási szerkezet. A hatósági feladatok ellátása során jelentkező nyomás enyhítésére, az 1720-as évektől kezdve a hatalmas területű Belényesi járást kettéosztották (Szalontaira és Belényesire).¹¹ Ekkorra állandóultak a járások nevei is: Sárréti, Érmelléki, Váradi, Belényesi és Szalontai.

A Váradi járás területén egy középkori gyökerekkel rendelkező sajátos közigazgatási egység alakult ki, a Báródsági nemes kerület, amelynek élén a korszakban a főkapitány állt. Területén négy alhadnagyi szék volt, külön tisztviselőkkel.¹²

7 MNL HBML XV. 31/i. 38. tekercs. Conscriptio decimarum. Com. Bih. 1583–1600.

8 N. Kiss István: 16. századi dézsmajegyzékek (Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyék). Budapest, 1960. 650.

9 Steiner Gyula: A vármegyei közigazgatás múltja és jelene. Nyitra, 1908. 33.

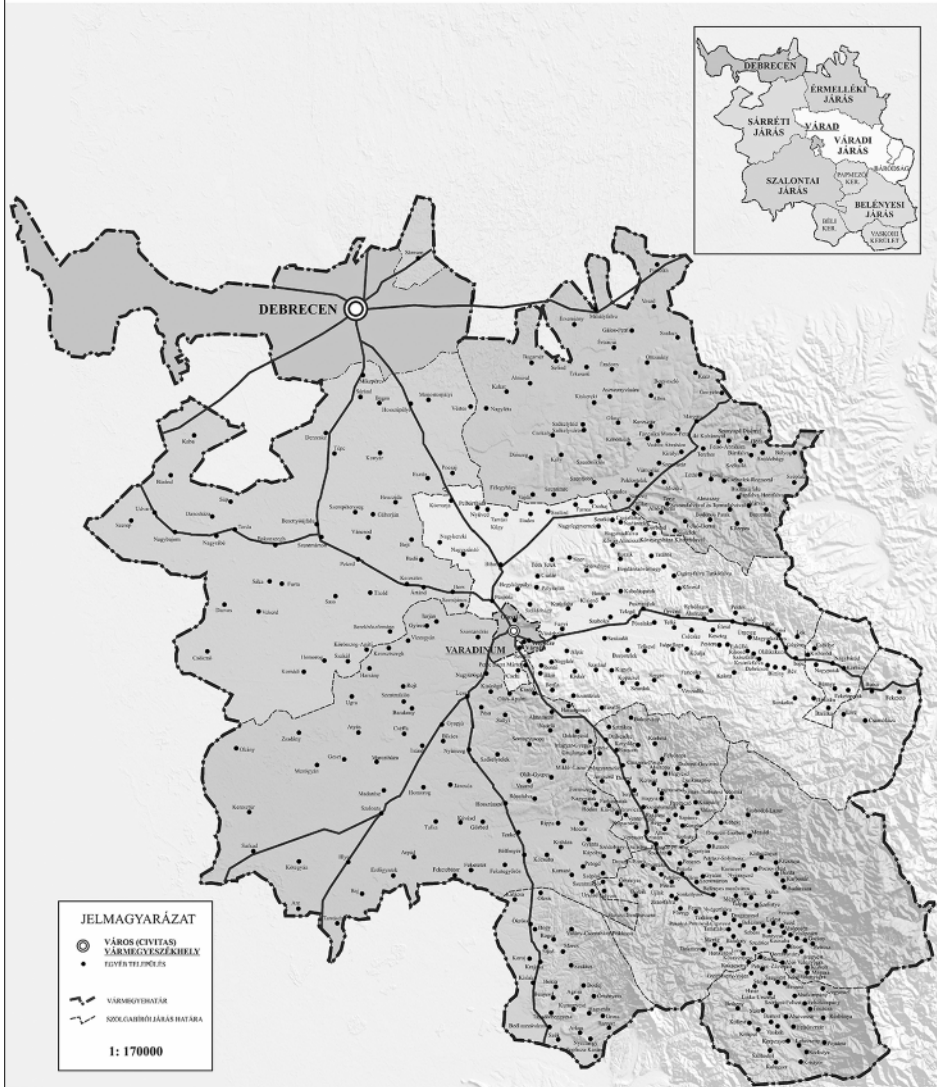
10 Fotómásolata MNL OL U 44. Közli Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Budapest, 1943.

11 MNL HBML IV. A. 4/b. 6. k.

12 Nyakas Miklós: Eltűnt iratok nyomában. Egy hajdanvolt kiváltságolt kerület a Báródság. Studia Oppidorum Hajdonicalium. Hajdúböszörmény, 2001. 16–20.

BIHAR VÁRMEGYE 1767

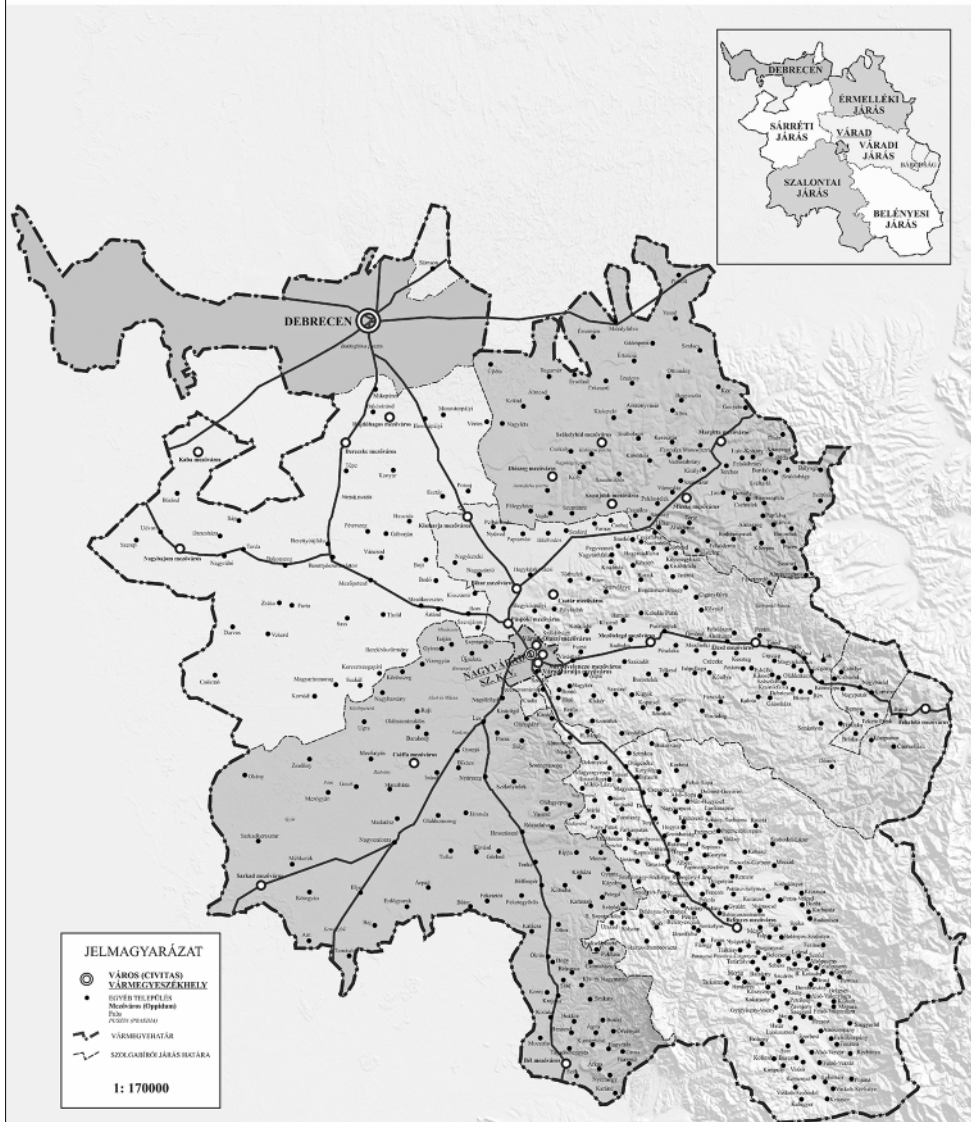

Bihar vármegye 1767-ben

Jelentősebb – ám csak néhány évig tartó változást – II. József közigazgatási reformja hozott. Ez alapján, 1785-ben a nemesi vármegyék helyett központilag irányított megyékből álló kerületi rendszer jött létre. Az országban a területileg második legnagyobb a Nagyvárad kerület volt, ami magában foglalta a korábbi Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád és

BIHAR VÁRMEGYE 1828

Bihar vármegye 1828-ban

Szabolcs megyéket. Összesen két szabad királyi város (Debrecen, Nagyvárad), 65 mezőváros, és 778 falu tartozott hozzá.¹³

A XIX. század első fele nem hozott jelentős változást, csupán kisebb területi módosítást rögzített az 1827. évi XXXIV. törvénycikk, amely kimondta, hogy „*Acsád helyiség Szabolcs vármegyébe, Mihályfalva községnek pedig mintegy ötödrésze, mely eddig Szabolcs vármegyében feküdt, Bihar vármegyébe kebeleztetett.*”¹⁴ A szabadságharc bukása után Biharban is katonai közigazgatást vezettek be, amit a Bach-rendszer váltott fel.

HAJDÚVÁROSOK, HAJDÚ KERÜLET 1848-IG

A Hajdú kerület létrejötte azért is érdekes, mert a hajdúvárosok viszonylag kései kialakulása és fejlődése egyedi utat járt be, területét pedig Szabolcs vármegyéből hasították ki, Hajdú vármegye megszervezéséig (1877) kiváltságolt kerületként működött.¹⁵

Szabolcsban a rovásadó összeírásokban a XVI. század közepén és a XVII. elején is sorzámmal különböztették meg a négy járást (processus primus, secundus, tertius, quartus), megadva a szolgabíró nevét is. A tizedjegyzékekben már a XVI. század közepén (a XVII. században is) négy földrajzi névvel nevezett (Nagykállói, Kisvárdai, Nádudvari és Dadai) járást említenek a források. A későbbi hajdúvárosok közül az 1549. évi tizedjegyzékekben az első (Dadai) járásban írták össze: Dorogot, Nánást, Pródot, a másodikban (Nádudvari): Vámospércset, Szoboszlót, Videt, Hadházat és Böszörményt. Az 1556. évi dézsmajegyzékben Böszörmény, Vid és Hadház a Kállói, Nánás és Polgár (részben) a Dadai, Szoboszló (és részben Polgár) a Nádudvari járásban került összeírásra.¹⁶

Köztudott, hogy a hajdútelepítések kezdete Bocskai István nevéhez fűződik. Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány 1613-ban adott ki a hajdúvárosok belső igazgatására vonatkozó utasítást. Kiváltságaikat a városok igyekeztek megtartani, s nem ismerték el Szabolcs vármegye fennhatóságát sem.¹⁷ Ezután egy olyan évszázad következett, amelyben a városok a közös céljaikat együttesen igyekeztek sikerre vinni, 1696-tól kerületi statútumokat hoztak, 1708-ból közös pecsétjüket is ismerjük.¹⁸ II. József közigazgatási reformja következtében a Hajdú kerületet mint ötödik járást Szabolcs vármegyéhez csatolták, amely a Nagyvárad kerület része lett.¹⁹ Végül törekvéseik eredményeképp a XVIII. század végén önálló törvényhatóságként vehettek részt az országgyűlésen, s vállalhattak szerepet a magyar reformmozgalomban. A Hajdú kerület belső felosztását alapvetően a városok közigazgatási határai szabták meg, járások csak a vármegye megszületését követően alakultak ki.

Szálkai Tamás

13 H. Balázs Éva: A nyolcvanas esztendőök dilemmája. Magyarország története. 4/2. Ember Győző–Heckenast Gusztáv főszerk. Budapest, 1989. 1084–1088.

14 Corpus Juris Hungarici–Magyar Törvénytár. CD-ROM. Pomogyi László szerk. Budapest, 2000. 1827. évi XXXIV. tc.

15 Nyakas Miklós: A Hajdúkerület kialakulása és korszakai. In Vármegyék és szabad kerületek. I–II. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 27. Radics Kálmán szerk. Debrecen, 2001. 85.

16 MNL HBML XV. 31/i. 3. tekercs. Conscriptio portarum. Com. Szab. 1549. Közli Mező András: Szabolcs megye a XVI. század közepén. Szabolcs-Szatmári Szemle 1985. 4. sz. 72–106.; Balogh István: Szabolcs megye dézsmajegyzéke 1556-ból. In A Jósza András Múzeum Évkönyve I. (1958) 144–167.

17 MNL HBML IV. A. 502/h. 1. d. Fasc. VII. No. 58., MNL SzSzBML Acta pol. 1614. Fasc. 32. No. 49.

18 Nyakas Miklós: Hajdúkerületi statútumok 1696/98–1844. Studia Oppidorum Haidonicalium. Hajdúböszörmény, 2003; Szálkai Tamás: A hét hajdúváros címeres pecsétváltozata (1708). A hajdúk és a Hajdú kerület címeres kiváltságlevelei (1605, 1606, 1838). Csáky Imre szerk. Nyíregyháza, 2013. 59.

19 H. Balázs 1989. 1085–1088.

Bihar, Hajdú és Hajdú-Bihar megye területi és közigazgatási változásai 1850–2013 között*

A tanulmányban a címben említett három (vár)megye járásokra való felosztásának változásait mutatjuk be 1850-től napjainkig, törvényhatóságokként külön-külön. Az 1850–1983 közötti időszakban jóval gyakoribbak és átfogóbbak voltak a közigazgatási átalakítások az azt megelőző évszázadokhoz képest. A szabadságharc leverését követő évtizedekben a kor követelményeinek és az egyre bürokratikusabb rendszernek próbálták megfeleltetni Bihar vármegye járási beosztását, majd egy viszonylagos nyugalomban eltelt harminc év után Magyarország területének folytonos módosítása következtében változott a határ menti vármegye közigazgatása. 1876-ban a Hajdú kerületből, Debrecen szabad királyi városból és a környező vármegyék településeiből létrehozták Hajdú vármegyét. A tanácsrendszer bevezetését megelőzően, 1950-ben pedig a két korábbi vármegyét Hajdú-Bihar néven egyesítették, mely megyében a kezdeti hét járást fokozatosan háromra csökkentették. Az 1984. január 1-jével megszüntetett járásokat majdnem 30 év múlva, 2013. január 1-jén állították vissza, Hajdú-Bihar megyében tíz került kialakításra.

BIHAR VÁRMEGYE

A Habsburg Monarchiában az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését és a megtorlásokat követő hatalmi harcokban az abszolutizmus hívei kerekedtek felül a birodalom alkotmányos átalakítását szorgalmazókon, a centralista irányzatok pedig a föderalista elképzeléseken. A megerősödött hivatalnoki és katonatiszti kar irányításával a korábbinál jóval bürokratikusabb rendszer épült ki.

A közigazgatás átszervezése természetesen nem ment egyik napról a másikra, hiszen az évszázadokon keresztül folyamatosan kialakult rendszert próbálták a kor igényeinek megfelelően átalakítani, szinte teljesen megváltoztatni. Az országot még 1849-ben koronatarományokra osztották: Magyarország, Erdély, Horvát-Szlavónország, Határőrvidék, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság elnevezésű koronatarományra. A magyar anyaországot további öt kerületre bontották, élükön egy-egy kerületi főispánnal, akiknek a székhelye Pest-Budán, Pozsonyban, Sopronban, Kassán és Nagyváradon volt. 1850-ben a kialakított 45 vármegye közül Szatmár, Szabolcs, Alsó-Bihar, Felső-Bihar, Arad, Békés és Csanád tartozott a Nagyvárad kerületéhez. A vármegyéket megyefőnökök irányították, Alsó-Bihar-nak a székhelye Debrecenben, Felső-Biharnak Nagyváradon volt.¹ Területeik nagyjából a következőképpen alakultak: a régi Bihar vármegyét Nagyvárad felett nyugat-keleti irányban kettéosztották, és Alsó-Biharhoz hozzácsatolták a Vámospércsi járást.

* E dolgozat a *Bihar és Hajdú vármegyék és Hajdú-Bihar megye közigazgatási beosztásának története 1850–2013* című tanulmány átirta, rövidített változata. Megjelent: *Szálkai Tamás–Szikla Gergő–Szilágyi Ferenc: Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013)*. (Régió kutatás 4.) Debrecen, 2014.

¹ *Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976. 88–89.

Az ekkor létrehozott 265 járásból a Mezőkeresztesi, a Derecskei, a Bihari, a Margittai, a Diószegi és a Vámospércsi alkotta Alsó-Bihar vármegyét, a Gyapju, a Sarkadi, a Szalontai, a Béli, a Belényesi, az Élesdi, a Magyarcsékei és a Vaskohi pedig Felső-Bihar vármegyét. A járásokat további szakaszokra (egy, kettő vagy három) osztották, melyek közül az elsőt a járás élén álló főszolgabíró irányította, míg a többi az alszolgabírók. Még ebben az időben is élt az a feudális kori szokás, hogy a járások és szakaszok székhelye megegyezett a fő- és alszolgabírók lakhelyével, vagyis ha azok személye változott, a székhely is változott (például 1850-ben a Vámospércsi járásnak Sámson volt a székhelye, a Biharinak Nyüved). A hatékonyabb szervezés és a költségek elosztása végett a településeket (a mezővárosokat és a falvakat is), illetve a pusztákat jegyzői körökbe szervezték. A jegyzői körökbe általában kettő-nyolc helység tartozott, de a nagyobb vagy a több pusztával rendelkező települések önmagukban is alkothattak egy-egy jegyzői kört. 1850–1854 között két kisebb területi változás történt: az egyik, hogy az 1850. év elején Kövesd és Cigányfalva helységeket a Felső- vagy Dél-Bihar vármegyei Élesdi járástól átszabták az Alsó- vagy Észak-Bihar vármegyei Bihari járáshoz; a másik, hogy Borz községet a Belényesújlaki jegyzői körtől (Belényesi járás) az Urszádi jegyzői körhöz (Béli járás) csatolták.²

Alsó- és Felső-Bihar vármegyét kis idő után elkezdték Észak- és Dél-Biharnak is nevezni, majd rövidesen már csak az utóbbi névhasználatot engedélyezték. Ez nehezen ment át a köztudatba és a mindennapos névhasználatba, ezért 1854. június 14-én ismételt rendelet kellett kiadni a két vármegye elnevezéséről és a régi elnevezések eltörléséről.³

1850–1854 között a jogszolgáltatást megyei és járási szinten elválasztották a közigazgatástól, azonban a megyei törvényszékek illetékességi területe nem mindig egyezett meg a vármegyékével. Jól látszik ez a Debreceni Megyei Törvényszék és Alsó- vagy Észak-Bihar vármegye esetében, ugyanis a vármegye fentebb bemutatott járási beosztásával szemben a törvényszéket a következő járásbírók alkották: a Debreceni, a Derecskei, a Székelyhídi első osztályú és a Szoboszlói, a Püspökladányi, a Vámospércsi másodosztályú járásbírók. Az egyazon területen működő járás és járásbíró nemcsak elnevezésében különbözhetett (például: Diószegi járás – Székelyhídi Járásbírók), hanem a hozzájuk tartozó települések sem egyeztek meg teljesen (például a Derecskei járáshoz, de a Székelyhídi Járásbírókhoz tartozott Monostorpályi és a Diószegi járáshoz, de a Derecskei Járásbírókhoz tartozott Pocsaj). A járásokat a közigazgatási fő- és alszolgabírók, a járásbírókat a törvénykezési fő- és alszolgabírók irányították. Az utóbbiak feladata volt a jogszolgáltatás, az előbbieket teendői közé pedig a következők tartoztak: adóügy, utak, közmunka, egészségügy, politialis (rendőri), úti levelek, iskola, mértékek, vásárok, vám, posta, katonai, előfogati utalvány, takarékmagtár és alapítvány.⁴

Az 1850-ben kialakított közigazgatási rendszeren folyamatosan kisebb módosításokat végeztek és nagyobb változtatásokat terveztek – egyelőre csak papíron. Már 1851 áprilisában megszületett Dél-Bihar vármegye „végérvényes” felosztása a következő járásokra: Nagyváradi, Élesdi, Magyarcsékei, Belényesi, Vaskohi, Tenkei, Szalontai és Cséffai. Ebben a be nem vezetett rendeletben már pontosan kijelölték a járások székhelyeit, mégpedig a névadó településeket. Azonban a több helyen is felmerülő változtatási igény miatt végül elvetették ezt a tervezetet. A négy-öt évig tartó „kísérletezéseknek” 1854 elejére lett vége:

2 A Bihar vármegyei szakaszokkal és jegyzői körökkel kapcsolatban bővebben lásd Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML) IV. 151/b. 1. d. A jegyzői körök és fizetések kimutatásai 1851–1856. és IV. 152/a. 1. d. 4227/1850.

3 MNL HBML IV. 420/g. 3. cs. XII–610.

4 *Csizmadia Andor* 1976. 89–90.; MNL HBML IV. 420/c. 5. d. V–682. és 20. d. V–2399., V–2425.

még 1853. január 10-én a kerületi kormányzatokat helytartósági osztályokká alakították át, ezután a vármegyék számát 43-ra, a járásokét 244-re csökkentették. Az 1854-ben újonnan létrehozott járásokban a közigazgatás és a jogszolgáltatás alsó fokon történő újraegyesítésével vegyes szolgabírói hivatalokat létesítettek.⁵

A több ütemben végrehajtott átalakítások a két Bihar vármegye területét és járási beosztását is jelentősen módosították. Észak-Biharé a következőképpen alakult: Debreceni járás, Derecskei járás, Diószegi járás, Dorogi járás, Püspökladányi járás.⁶ Dél-Biharé az alábbiak szerint nézett ki: Ártándi járás, Belényesi járás, Élesdi járás, Margittai járás, Nagyváradi járás, Szalontai járás, Tenkei járás.⁷ Dél-Bihar vármegye területe a régi Bihar vármegye területét fedte le az észak-nyugati részek kivételével, míg Észak-Bihar vármegye területének nagy része Szabolcs vármegyétől került át, kiegészítve az észak-nyugati részekkel. Mindkét törvényhatóságnak megmaradt a székhelye (Debrecen és Nagyvárád), és a járásoknak is állandó központjuk lett, mégpedig névadó településeik. 1854-ben a jegyzői körök számát lecsökkentették, vagyis területeiket és a hozzájuk tartozó települések számát megnövelték. Azonban két-három év múlva több jegyzői kört is szétdaraboltak, vagy másikhoz csatolták a hozzájuk tartozó települések egy részét.

Még 1850-ben a Szabolcs vármegyei Püspökladányi járáshoz csatoltak hét régi bihari települést: Bárándot, Dancsházát, Nagybajomot, Nagyrábét, Szerepet, Tordát és Udvarit; Kabát pedig a Szoboszlói járáshoz. 1854-től Nagyrábé, Torda és Dancsháza a Derecskei járáshoz került, míg a többi (Kaba is) maradt a Püspökladányi járásban, de már Észak-Bihar vármegyéhez tartoztak. A Szabolcs vármegyei Szovát, Földes és Sáp helységek 1854 és 1860 között a Derecskei járáshoz tartoztak, majd visszacsatolták őket. 1860 körül Kövesd és Cigányfalva újra az Élesdi járás települései közé tartoztak, Rézbánya mezővárosból pedig kivált Rézbánya falu.

Az 1853–54-ben létrehozott közigazgatási rendszer egészen 1860. október 20-ig maradt fent, amikor is a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot, a Muraközt, a Partiumot ismét egyesítették Magyarországgal (igaz Erdély és Horvátország közjogi különállása továbbra is fennmaradt). 1860 végére, 1861 elejére az ország kerületi felosztása megszűnt, s a magyar kancellária és helytartótanács mellett a régi vármegyei rendszer is visszaállt. Azonban néhány hónap múlva feloszlatták a megyei bizottmányokat, számos főispánt leváltottak, és 1867-ig főispáni

Észak-Bihar és Dél-Bihar vármegye a XIX. század közepén

5 Veliky János (szerk.): Polgárosodás és szabadság (Magyarország a XIX. században). Budapest, 1999. 143–144.; Csizmadia Andor 1976. 89–90.

6 MNL HBML IV. 420/c. 10. d. V–1228.

7 MNL HBML IV. 420/e. 2. cs. III–400. és IV. 420/n. 8. cs. XI–1140.

helytartókkal vagy királyi biztosokkal helyettesítették őket, de a vármegyék területéhez már nem nyúltak.⁸

1861-re a két Bihar vármegyét újraegyesítették (a szabolcsi részek kivételével), és visszaállították az 1850 előtti öt járást: a Belényesit, az Érmellékit, a Sárretit, a Szalontait és a Váradit. Ezzel visszatért az a feudális kori szokás is, hogy a járások és szakaszok székhelye megegyezett a fő- és alszolgabírók lakhelyével. Azonban az öt, nagy kiterjedésű járás önmagában már nem tudott megfelelni a kor követelményeinek, már nem tudta ellátni a megsokasodott közigazgatási és törvénykezési feladatait, ezért felértékelődött a szakaszok szerepe. A járásonkénti négy-hat szakasznak (egy főszolgabírói, a többi alszolgabírói) az 1860-as években többszöri is módosították a területét – folyamatosan keresve az ideális megoldást. Továbbá 1861-ben visszakerült Bihar vármegyéhez az 1850-ben Szatmár vármegyéhez csatolt Piskolt,⁹ 1865-ben pedig megalapították Újléta községet.

A kiegyezést követően felerősödött az igény a közigazgatás megreformálására, de mivel a különböző irányzatok képviselői nem tudtak kompromisszumra jutni, ezért csak kisebb mértékű változtatásokat léptettek életbe. Az évtized végén a vármegyékben és a járásokban is szétválasztották a közigazgatást és az igazságszolgáltatást, majd 1872-től felálltak a járásbíróságok. A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi 42. tc. pedig többek közt kikötötte, hogy a központi tisztviselők (alispán, jegyző stb.) a törvényhatóság székhelyén, a kúrtisztviselők, például a szolgabíró pedig a járás területén köteles lakni, tehát a járás székhelye továbbra sem állandósult.¹⁰

Mint ahogy azt fentebb írtuk, a nagy kiterjedésű járások viszont már nem tudtak megfelelni a követelményeknek, ezért Bihar vármegyében 1872-ben megszüntették a járásokat, és a szakaszokat szolgabírói szakasszá vagy járássá alakították át. Számukat a korábbi 26–27-ről 20-ra csökkentették: Bárándi, Belényesi, Berettyóújfalui, Béli, Bihari, Derecskei, Élesdi, Érmihályfalvai, Magyarcsékei, Margittai, Mezőkereszteszi, Mezőtelegdi, Micskei, Robogányi, Szalárdi, Szalontai, Székelyhídi, Tenkei, Ugrai, Vaskohi. A szolgabírói szakaszoknak nem mindig a legjelentősebb települése volt

Bihar vármegye az 1870–1880-as években

8 Csizmadia Andor 1976. 94.

9 MNL HBML IV. 254. 3. d. I.111. 1037/1861.

10 Dominkovits Péter–Horváth Gergely Krisztián: A szolgabíráktól a járási hivatalokig – a járások története Magyarországon a 13. századtól 1983-ig. In Csüte András–Oláh Miklós (szerk.): „Kormányozni lehet ugyan távolról, de igazgatni csak közlőrlől lehet jól...” Budapest, 2011. 33–34.

a székhelye, sőt, egy esetben egy puszta volt az. Két esetben pedig nem tartották be a törvényt, hiszen a szomszédos szolgabírói szakaszból irányította a sajátját a szolgabíró.

Az 1876. évi 33. és az 1877. évi 1. törvénycikkkel felszámolták a szász és a székely székek, a vidékek, a kerületek, a Jászság, a Nagy- és a Kiskunság, a Hajdú kerület és a szepesi 16 város törvényhatósági különállását, és betagolták őket a vármegyarendszerbe.¹¹ Ezek a változtatások Bihar vármegyét is érintették, ugyanis az újonnan létrehozott Hajdú vármegyéhez csatolták Debrecent, Mikepércset, Sámsont és Kabát, cserébe viszont megkapta Szabolcs vármegyétől Érkenézt és Sápót. Ezenkívül 1878-ban Nagyszántó a Szalárdi járásból átkerült a Mezőkeresztesibe, ugyanis szavazás útján közös körjegyzőségben egyesült Kisszántóval és Nagykerekivel,¹² a Nagyszalontához tartozó Erdőgyarak puszta 1879-ben önálló településsé vált.¹³

Az 1884. év elején az utolsó nagyobb átalakítást hajtották végre a régi Bihar vármegye járási beosztásán.¹⁴ A Mezőtelegdi, a Micskei és a Robogányi járások megszűntek, településeiket a környező járásokhoz osztották be. A többi járás között volt, amelyiknek a területét nem érintette az átalakítás, de volt olyan is, amelyiknek határai jelentősen módosultak. Három járásnak pedig megváltozott az elnevezése: a Bárándiból Tordai, az Ugraiból Cséffai, a Bihariból Központi lett. A községek járási beosztásáról, a járások számáról és területéről mindig is a vármegye közgyűlése döntött, melyen az 1886. évi 21. tc. sem változtatott, azonban elrendelte, hogy a főszolgabíró a járás székhelyén lakjon, amely így már állandósult. Bihar vármegyében a járások székhelyeként a névadó település szolgált, a Központié pedig Nagyvárad volt. 1902-ben a Tordai járás székhelyét Bihartordáról Nagyabajomba helyezték át, és a nevét Sárretire változtatták.¹⁵ A XX. század elején az Országos Törzskönyvi Bizottság számos település nevét megváltoztatta, megszüntették a névazonosságokat vagy magyarosítottak (ekkor alakultak ki a ma is használatos névalakok). Az előbb leírtaknak köszönhetően a Mezőkeresztesi járás neve Biharkeresztesire változott, mivel a nagyközség neve is megváltozott. Az 1884. évi 7. tc. alapján (Kozma)Almást Szilágy vármegyétől Biharhoz csatolták. 1906-ban Lóró, Ponor és Remecz Lóróponorremecz néven egyesült, amit 1910-ben Remetelőrövre változtattak. 1908-ban a Belényesi járástól a Vaskohihoz csatolták Gurányt, Felsőkocsobát (Kocsuba), Vasaskőfalvát (Petrósz) és Kisszedrest (Szudrics). 1909-ben Rézbánya falut és Rézbánya várost egyesítették, 1912-ben Körösbarafalva (Barest) beolvadt Vaskohba.

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum közvetlenül Bihar vármegyét is érintette, hiszen az új országhatár a területén húzódott keresztül: „[...] a helyszínen megállapítandó vonal, amely [...] Kötegyántól keletre halad, átvágja a Nagyszalonta-gyulai vasútvonalat Nagyszalontától körülbelül 12 km-re a két elágazás között, amelyet ez a vasútvonal keresztezése alkot a Szeghalom-erdőgyaraki vasútvonallal; azután Méhkeréktől keletre, Nagyszalontától és Marciházától nyugatra, Gesztől keletre, Atyástól, Oláhszentmiklóstól és Rojttól nyugatra, Ugrától és Harsánytól keletre, Körösszegtől és Köröstarjántól nyugatra, Szakálltól és Berek-Böszörménytől keletre, Borstól nyugatra, Ártántól keletre, Nagyszántótól nyugatra, Nagykerekitől keletre, Pelbárdhidától és Bihardiószegtől nyugatra, Kismarjától

11 Veliky János (szerk.) 1999. 172.

12 MNL HBML IV. 406/b. 20. d. I.51. 282/1878.

13 MNL HBML IV. 406/b. 19. d. I.51. 226/1878.

14 Az így kialakult rendszer – kisebb módosításokkal – egészen 1950-ig fennmaradt, még 1920 után is, csak ekkor már egy országhatár szelte ketté a vármegyét, de mindkét oldalán szinte teljes egészében megőrizték a korábbi járásokat.

15 MNL HBML IV. 402. 148. k. 361.

keletre, Csokalytól nyugatra, Nagylétától és Álmosdtól keletre, Érselindtól nyugatra, Bagamértől keletre, Érkenéztől és Érmihályfalvától nyugatra [...]”

Csonka-Bihar vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1920. június 16-án tartotta első közgyűlését a vármegye új székhelyén, Berettyóújfaluban. Baranyi András alispán időszaki jelentésében a következőképpen mutatta be a megmaradt területeket és számolt be a kezdeti nehézségekről: „Ez lett a sorsa vármegyénknek is, F. évi márczius hó 25-én a románok a borsi vonalig vonultak vissza s ez által a Derecskei, Biharnagybajomi és Berettyóújfalui járások egészben, a Biharkeresztesi járás Nagy és Kisszántó Bors Biharszentjános kivételével, tehát nagyobb részt felszabadultak. Ugyanekkor felszabadultak a Nagyszalontai járásból Sarkad, Kötegyán, és Méhkerék, a Cséffai járásból Körösnagyharsány, Ugra, Geszt, Mezögyán, Zsadány, Okány, és Sarkadkeresztúr a Szalárdi járásból Kismarja, a Székelyhidi járásból Nagyléta, Újléta Álmosd Kokad az Érmihályfalvai járásból Bagamér [...]. Nagyvárad azonban további megszállás alatt maradván e csekély felszabadult terület központi szervezet, székház és minden vagyron nélkül marad [...] próbált megindulni újra a magyar közigazgatás Biharban, Debreczenből, s bizony nagyon lassan, hiszen vonatközlekedés nem volt, Cséffai, Szalontai járásbeli községekkel, a melyek pedig legtávolabb feküdtek, még telefon összekötést sem tudtak létesíteni [...]. Első teendő volt a gazdátlan községek beosztása, melyek felől Belügyminiszter úr úgy intézkedett, hogy Kismarja a Biharkeresztesi Bagamér, Kokad, Újléta és Álmosd pedig a Derecskei járáshoz csatoltattak; a Cséffai járás felszabadult részeinek járási székhelye Okány lett, hozzácsatolva a Nagyszalontai járásbeli Kötegyán és Méhkerék községek [...]”¹⁶

Bihar vármegye a trianoni békediktátum és a második bécsi döntés után

A fentebb leírtakból is látható, hogy Bihar vármegye területének és járásainak nagyobb részét a Román Királysághoz csatolták, így Magyarországon csak a következő járások maradtak: Berettyóújfalui, Biharkeresztesi, Cséffai, Derecskei, Sárreتي, Székelyhidi (vagy Nagy-

16 MNL HBML IV. 402. 99. k.

létai) járások és a Sarkadi szolgabírói kirendeltség. A Sarkadi szolgabírói kirendeltséget egy idő után Nagyszalontai járásnak nevezték, így a hét Magyarországon maradt járásból három volt, mely területének nagyobb része és névadó székhelye a határon túlra esett. Ezeknek a járásoknak újabb központokat jelöltek ki a régi nevük megtartása mellett: a Cséffai járásnak Okányt, a Nagyszalontai járásnak Sarkadot és a Székelyhídi járásnak Nagylétát. A másik négy, teljes vagy majdnem teljes területét megtartó járásnak megmaradt az 1920 előtti székhelye. Vértést 1922-ben a Derecskei járástól a Székelyhídi járáshoz csatolták.

Az 1923. évi 35. tc. II. fejezete rendezte a békediktátum által csonkává tett vármegyék közigazgatási beosztását, így Biharét is, ahol a járások számát hatban állapította meg. Ennek megfelelően 1924-ben a Cséffai és a Nagyszalontai járásokat összevonták, míg a többi – régi székhelyükkel együtt – meghagyták, viszont több községet is más járáshoz osztottak be.¹⁷ A Cséffa-Nagyszalontai járás székhelye kezdetben Okány volt, majd 1927-től Sarkad. Nagyszalonta Magyarországon maradt lakott külterületeit ugyanazon a néven önálló településsé szervezték, amely később az Újszalonta nevet kapta.

1940. augusztus 30-án, a 2. bécsi döntés eredményeképp a történeti vármegye északi részei, egy keskeny sáv a nyugati területekből és a Királyhágó környéke visszatértek Biharhoz. A székhely visszakerült Nagyváradra, és újra magyar fennhatóság alá került tizenhét régi járásból tizenkettő, amelyek nagyjából az 1920 előtti területeiken működtek tovább: Berettyóújfalui, Biharkeresztesi, Cséffai, Derecskei, Élesdi, Érmihályfalvi, Margittai, Nagyszalontai, Nagyvárad (korábban Központi), Sárreti, Szalárdi, Székelyhídi. A visszacsatolt Nagyszalontát megyei városi rangra emelték, így kikerült a járási fennhatóság alól és közvetlenül a vármegye alá tartozott.

A II. világháborút követően Magyarország területeit újra megcsonkították, így Bihar vármegyének is az 1939. évi határait állították vissza. Járási beosztásán nem változtattak, azonban az 1030/1945. M. E. sz. rendelet megszüntette a főszolgabírói tisztséget, és hatáskörét a főjegyzőre ruházta át.¹⁸ Az 1950. évi megyerendezés során Bihar és Hajdú vármegyét egyesítették, és a tanácsrendszer bevezetésekor már mint Hajdú-Bihar megye látta el feladatait.

HAJDÚ VÁRMEGYE

Amint azt már korábban is említettük, az 1876. évi 33. és az 1877. évi 1. törvénycikkkel alakították ki Hajdú vármegyét. Az utóbbi jogszabály szerint „*Hajdu megyét képezik: a) a volt Hajdu városok: u. m. Nánás, Dorog, Böszörmény, Hadház, Szoboszló, Vámos-Pércs; b) Szabolcs megyéből a következő községek: Csege, Balmaz-Ujváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspök-Ladány, Szováth, Tetétlen, Földes és Józsa-Szt.-György kertész község; c) Bihar megyéből a következő községek: Kaba, Mike-Pércs, Sámson.*”

Székhelye a szintén Bihar vármegyétől átkerült és hatalmas külterülettel, több pusztával rendelkező Debrecen szabad királyi város lett. A vármegyét két járásra osztották: a Nádudvarira (székhelye Nádudvar) és a Balmazújvárosra (székhelye Debrecen, mivel az a lakosság számára könnyebben megközelíthető volt). Ezeken kívül még tartozott hozzá öt rendezett tanácsú város (Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúhadház, Hajdúnánás és Hajdúszoboszló) is, amelyek közvetlenül a vármegye irányítása alá kerültek. Hajdúdorog

17 Korábbi munkáimban a jogszabálynak megfelelő változtatásokat 1926-ra tettem, de az újabb kutatásaim bizonyítják, hogy ezeket 1924-ben hajtották végre.

18 Dominkovits Péter–Horváth Gergely Krisztián 2011. 45.

1887-ben, Hajdúhadház 1891-ben mondott le rendezett tanácsú város jogállásáról, és lépett a nagyközségek sorába. Mindkét település a Balmazújvárosi járáshoz került. Az 1876-ban Debrecen város külterületeiből Józsa-Szentgyörgy néven kivált községet hamarosan Alsó-, illetve Felső-Józsa kisközségekre osztották szét.

1901-ben a járások számát háromra növelték: Központi, Hajdúböszörményi, Hajdúszoboszlói. Székhelyük a névadó település, a Központié Debrecen. A megmaradt három rendezett tanácsú város továbbra is őrizte jogállását.¹⁹ A trianoni békediktátum rendelkezései Hajdú vármegye területét nem érintették. 1926-ban a Hajdúböszörményi járás beleolvadt a Központi járásba, amelynek székhelye továbbra is Debrecen maradt. Hajdúhadház pedig ismét a rendezett tanácsú városok sorába lépett, mely státuszát 1935-ig bírta fenntartani, azután nagyközségként ismét a Központi járás része lett. A Hajdúszoboszlói járás székhelye 1930-ban Püspökladányba került át, s ezzel az elnevezése is megváltozott. 1929. január 1-jén Alsó- és Felső-Józsa kisközségek Józsa néven egyesültek. A 2. világháborút megelőző, kísérő és lezáró területváltozások szintén nem érintették Hajdú vármegyét, azonban 1945-ben három nagyközséget (Fülöp, Nyírábrány, Nyírmártonfalva) hozzácsatoltak Szabolcs vármegyétől, amelyet már az 1950. évi megyeirendezés előszelének is lehetett tekinteni.

Hajdú vármegye a XIX. század utolsó harmadában

HAJDÚ-BIHAR MEGYE

A Magyar Népköztársaság alkotmányának 1949. augusztus 20-i kihirdetésével a korábbi vármegye megjelölés végleg megszűnt, és elindult a tanácsrendszer kiépítése. A 4343/1949. (XII. 14.) M. T. sz. rendelettel pedig meghatározták az új megyék nevét, székhelyét és területét (járások, települések), a megyék összevonásával a korábbi 25 helyett 19 megye (140 járás) jött létre. A végrehajtást a belügyminiszterre bízták, aki az 5201/11/II-1/1950. (III. 12.) B. M. sz. rendeletével 1950. március 16-án nyolc másik megyével egyetemben megalakította Hajdú-Bihar megyét. Az új megye a következő területekből tevődött össze: teljes Hajdú vármegye, Bihar vármegye a Cséffa-Nagyszalontai járás (Békés megyéhez csatolták) kivételével, Szabolcs vármegyéből hét község (Görbeháza, Nyíracsád, Nyíradony, Polgár, Tiszagyulaháza, Újszentmargita, Újtikos). A járások közül megmaradt a Berettyóújfalui,

¹⁹ Az 1929. évi 30. tc. a rendezett tanácsú város helyett bevezette a megyei város fogalmát, mely továbbra is közvetlenül a vármegye irányítása alá tartozott, lényegében egyetlen községből álló járásként működött. Lásd Dominkovits Péter–Horváth Gergely Krisztián 2011. 32.

a Biharkeresztesi, a Derecskei és a Püspökladányi, a Központi elnevezését Debrecenire, a Székelyhídiét Nagylétaira változtatták, a Sárreítit a 144/1950. (V. 20.) M. T. rendelettel megszüntették, viszont létrehozták a Polgárit. A járások székhelyei a névadó települések voltak.

1950 és 1954 között Debrecen jogállása megyei tanács alá rendelt város volt (utána megyei jogú város), Hajdúböszörmény, Hajdúnánás és Hajdúszoboszló jogállása pedig járási tanács alá rendelt város (utána járási jogú város) lett. Az Elnöki Tanács 1956. évi 2. sz. határozata a Nagylétai járást megszüntette, településeit a Derecskei és a Debreceni járások között osztották szét. 1952. január 1-jével Ebes, Hajdúvid és Nagyhegyes az önálló tanácsú községek sorába lépett, míg Hortobágy 1966-ban. 1970-ben a megye közigazgatását több helyen is átszervezték: a Polgári és a Biharkeresztesi járásokat megszüntették, településeiket a Debreceni, illetve a Berettyóújfalui járások kapták meg; Nagyrábét, Bihardancsházát és Bihartordát a Berettyóújfalui járástól a Püspökladányihoz csatolták; Nagyléta és Vértes községeket Létavértes néven egyesítették; míg Berettyószentmárton beolvadt Berettyóújfaluba. Az 1971-es ún. III. Tanács törvénnyel megszüntették a járási tanácsokat, és helyüket a megyei tanácsok járási hivatalai vették át ugyanazokkal a feladatkörökkel. A törvénynek

megfelelően kialakították a Hajdúböszörmény és a Hajdúszoboszló városkörnyékeket: az előbbihez Hajdúvid, míg az utóbbihoz Nagyhegyes tartozott. A községek egy részét községi, illetve nagyközségi közös tanácsokba szervezték, amelyekbe két-több-négy helység tartozott. A megyei jogú városok elnevezése megyei várossá változott, a járási jogú városok elnevezése pedig várossá. 1977-ben újabb községekből szerveztek közös tanácsokat, vagy csatolták már meglévőkhöz; Ebest pedig a Hajdúszoboszló városkörnyékhez osztották be. 1979-től megszűnt a Derecskei járás és a Hajdúböszörmény városkörnyék, mivel az utóbbi egyesült Hajdúviddel. Ellenben létrehozták a Berettyóújfalu²⁰ városkörnyéket Bakonszeggel és Szentpéterszeggel, és a Hajdúszoboszló városkörnyékhez csatolták Hajdúszóvátot. Ráadásul Berettyóújfalu városi rangot kapott, és tovább nőtt a községi, illetve nagyközségi közös tanácsokhoz tartozó települések száma.

„A járások megszüntetéséről aprócska

jogszabály-módosítások adtak csak hírt, valamennyiben közös ugyanakkor, hogy 1983. december 28-i keltezésűek, és következő év január 1-től léptek hatályba.”²¹ A szocialista rendszer bukását követően, 1990-ben megszüntették a városkörnyékeket, a megyei önkormányzatok hatáskörét rendkívüli mértékben leszűkítették, a megyei jogú városokat pedig kivették a megyei önkormányzatok alól. Később több kísérlet is történt a megyei önkor-

Hajdú-Bihar megye az 1970-es években

20 Berettyóújfalu egyszerre volt járásszékhely és városkörnyék központja.

21 Dominkovits Péter–Horváth Gergely Krisztián 2011. 49.

mányzatok megerősítésére, viszont fokozatosan megjelennek a kistérségek és a több megyét magukban foglaló régiók. 2011. január 1-jével megkezdték működésüket a megyei és fővárosi kormányhivatalok, 2013. január 1-jével pedig az ismételten létrehozott járások és a járási hivatalok. Hajdú-Bihar megyében a következő tíz járást alakították ki: Balmazújvárosi, Berettyóújfalui, Debreceni, Derecskei, Hajdúböszörményi, Hajdúhadházi, Hajdúnánási, Hajdúszoboszlói, Nyíradonyi és Püspökladányi.

Szikla Gergő

A romániai Bihar megye közigazgatás-történeti fejlődése Trianontól napjainkig*

HATALOMVÁLTÁS ÉS A KETTÉOSZTOTT BIHAR

A trianoni békeszerződés Romániának ítélte az alföld és a dombvidék peremén húzódó vásárvonal városait és az ezeket összekötő vasútvonalat Arad–Nagyszalonta–Nagyvárad–Székelyhíd–Érmihályfalva–Nagykároly–Szatmárnémeti érintésével Halmiig, majd Nagytarna falunál kelet felé fordulva, részben természetes határokkal leválasztva Máramaros déli részét a megyeszékhellyel (Máramarossziget) együtt. Ez Arad, Bihar és Máramaros vármegyék ketté-, Szatmár és Ugocsa vármegyék kvázi háromba vágását jelenti.¹ Az esetek többségében az egyes települések közötti határmezsgyén húzták meg a határt, de gyakran előfordult, hogy az a falu birtokát kettévágta, esetenként lakott területeket hagyva egyik, vagy másik oldalon (pl. Nagyszalonta–Újszalonta, vagy Nagylak település a határ mindkét oldalán létezik). Így az államhatár településalakító tényezővé vált, új községhatárokat, falurészeket, vagy egész falvakat hozott létre.

Általánosságban megállapítható, hogy a közigazgatási rendszerben történő gyökeres változásokat maga a határ idézte elő. A nem határmenti területek a Trianont követő első években szinte semmilyen változáson nem estek át, a román közigazgatás változatlan formában vette át őket. Ennek oka elsősorban az időhiány volt, a román hatóságok a lehető legrövidebb idő alatt akarták integrálni az új területeket, és így minimális közigazgatási módosításokra sem volt lehetőség. A nagy sietségnek még egy fontos bizonyítéka a magyar közigazgatási névanyag szinte teljes átvétele román fonetikus átírással. A statisztikai kerületek kivételével a közigazgatásnak minden korábbi szintje megmaradt, természetesen azoknak a román megnevezéseit használva: vármegyék (comitate); törvényhatósági városok (municipii); járások (plăși); városok (orașe); községek (comune); falu (sat).

* E dolgozat a *Bihar és Hajdú vármegyék és Hajdú-Bihar megye közigazgatási beosztásának története 1850–2013* című tanulmány ártírt, rövidített változata. Megjelent: Szálkai Tamás–Szikla Gergő–Szilágyi Ferenc: Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013). (Régió kutatás 4.) Debrecen, 2014.

¹ Szatmár nagyobb része Romániához, kisebb része Magyarországhoz került, de Nagypalád községet Csehszlovákia kapta meg. Ugocsa vármegye Csehszlovákia és Románia között lett felosztva, de Magyarországon maradt egy néhány hektáros beépítetlen terület.

A KETTÉVÁGOTT
BIHAR VÁRMEGYE
1920 - 1926

JELMAGYARÁZAT

● **MEGYEI JOGÚ VÁROS (MUNICIPIU)**
VÁRMEGYESZÉKHELY

● **NAGYKÖZSÉG (HU)**
JÁRÁSSZÉKHELY

● **Község (RO)**
Jácászéké hely (RO)

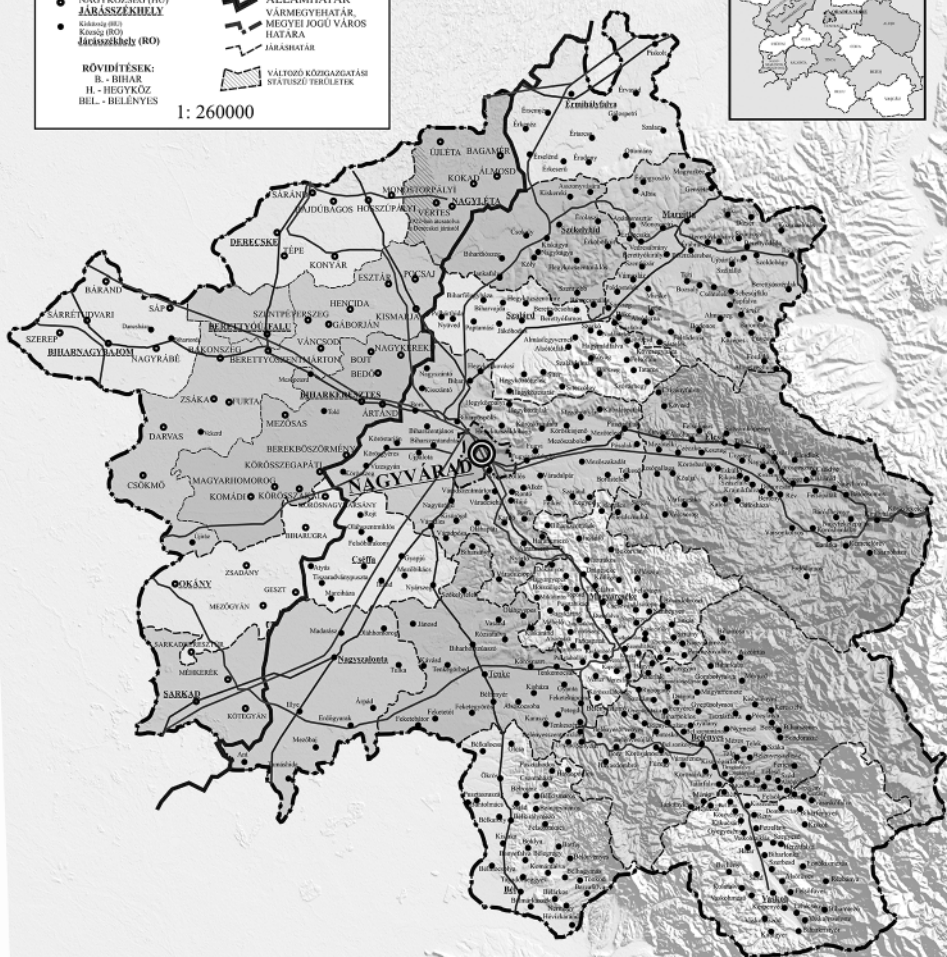
— **ÁLLAMHATÁR**
VÁRMEGYESHATÁR,
MEGYEI JOGÚ VÁROS
HATÁRA

— **JÁRÁSHATÁR**

▨ **VÁLTOZÓ KÖZIGAZGATÁSI**
STÁTUSZÚ TERÜLETEK

RÖVIDÍTÉSEK:
B. - BIHAR
H. - HEGYKÖZ
BEL. - BELÉNYES

1: 260000

Bihar vármegye az 1920-as években

Bihar vármegyének 78,6%-a került román fennhatóság alá (7874 km²). Az eredeti vármegyéből Magyarországon maradt a Sárreți, Berettyóújfalui és Derecskei járás, továbbá az Érmihályfalvi járás egy (Bagamér), a Székelyhídi járás négy (Nagyléta, Kokad, Álmosd, Újléta), a Szalárdi járás egy (Kismarja), a Cséffai járás hét (Sarkadkeresztúr, Okány, Mezőgyán, Zsadány, Geszt, Biharugra, Körösnagyharsány), a Nagyszalontai járásnak pedig három (Sarkad, Méhkerék, Kötegyán) települése. A Biharkeresztési járásból mindössze négy község került a román oldalra (Bors, Biharszentjános, Nagyszántó, Kisszántó). A román közigazgatású Bihar 17 járás helyett így 13 járással működött tovább, amihez még Nagyvárad társult.² Ezek nevükben nem és kiterjedésükben is csak annyiban változtak, hogy az új határhoz lettek igazítva. Hét járást (Margitta, Élesd, Magyarcséke, Belényes, Tenke, Bél és Vaskoh) a határ nem érintett, öt járás területe kisebb lett (Érmihályfalva, Székelyhid, Szalárd, Cséffa, Nagyszalonta) a tőlük leválasztott községek miatt, egy pedig nagyobb: a Központi járás, melybe beolvadt a négy Biharkeresztési járásból származó község. A legnagyobb veszteség a két déli járást, a Nagyszalontait és Cséffait érte, magyar oldalon ezeknek a maradékait egy járássá egyesítették (Cséffa-Nagyszalontai járás). A megye belső határa egy helyen változott, északon Piskolt határában került át egy külterületi községrész Szatmárhoz (Piskoltliget). E minimális terület elvesztése után 7854 km²-es területtel működött a román közigazgatású Bihar megye.

A Magyarországon maradt 59 községből mindössze hat volt kisközség, tehát ott maradt a 114 nagyközségnek majdnem fele (53), Romániához pedig 58 került, viszont a 380 kisközségből 376 került át. A magyarországi Biharban Nagyszalonta megmaradt lakott részeiből megalakult a 60. község, Székelyhid nevű járás ezután mindkét országban működött, a magyarországinak Nagyléta volt a székhelye.

KONSZOLIDÁCIÓ ÉS REVÍZIÓ

Az 1920-as évek elején számos tanulmány született arra vonatkozóan,³ miként volna érdemes átalakítani az Ókirályság és az újonnan szerzett területek közigazgatását, hogy az egységessé váljon és kiszolgálja a románság nemzeti érdekeit. Végül 1925. június 14-kén fogadták el az új közigazgatási törvényt, amely meghatározta Románia új megyebeosztását.⁴ E román közigazgatás első változata amolyan kísérletnek tekinthető, 1929-ben, 1936-ban és 1938-ban is korrigálták.

Annak ellenére, hogy ebben a 15 éves időszakban négy reform követte egymást, ettől függetlenül az időszakot egységesebbnek tekinthetjük, mivel inkább csak a jogi keretek változtak, a területi struktúrák változásai minimálisak voltak. Az újabb reformok csak „*finomítottak*” az előzőeken.

A következő területi szinttel jöttek létre: tartomány (ținut); megye (județ); municípium (municipiu); járás (plasă); város (oraș); község, falu (comună, sat).

A megyék rendszerét az új román közigazgatás nem változtatta meg lényegesen, azt lehet mondani, hogy a magyar megyerendszer öröklődött át, ezeknek csak a kiterjedése változott. Bihar, bár „*domináns*” megye maradt a Partiumban, területe jelentősen csökkent (6%-

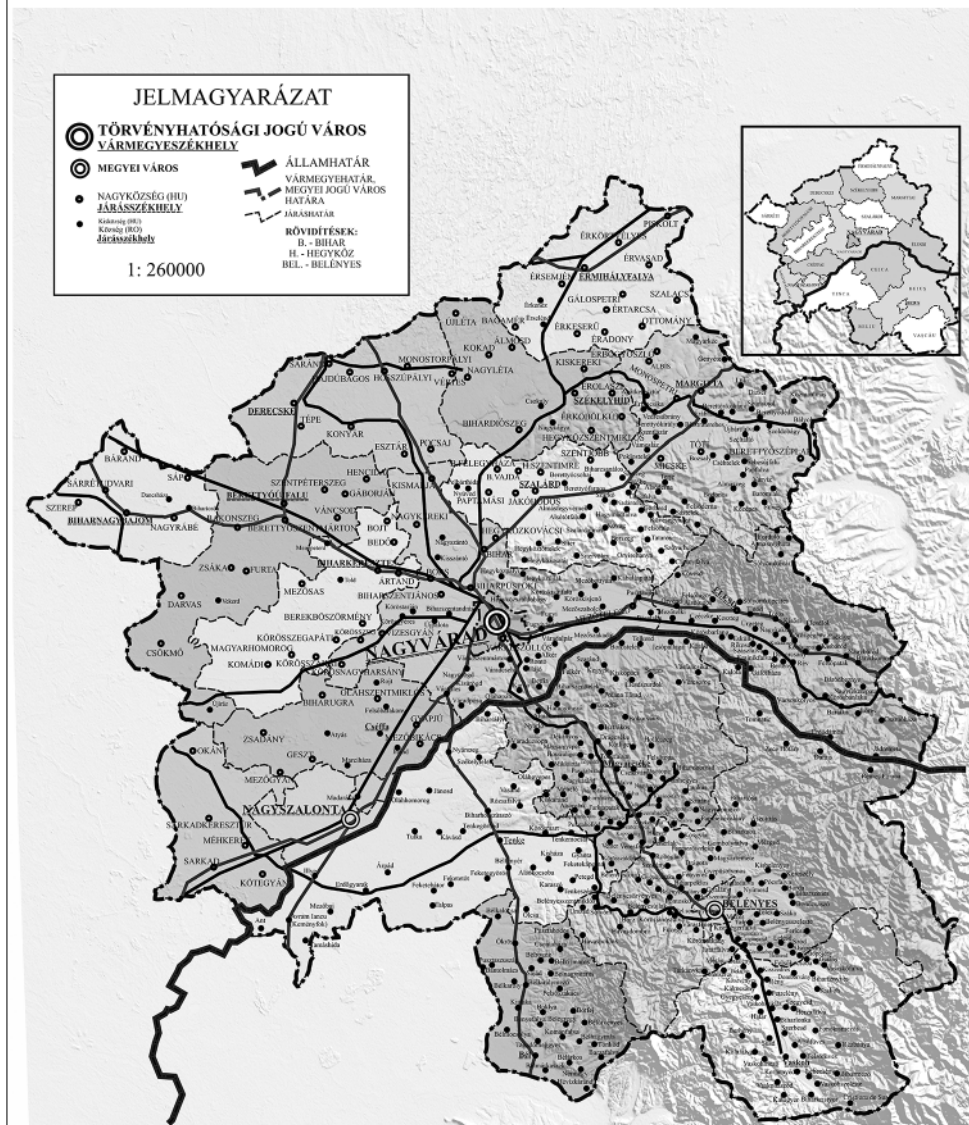
2 A tizenhárom járás a következő: Aleșd – Élesd, Beiuș – Belényes, Beliu – Bél, Cefa – Cséffa, Ceica – Magyarcséke, Centrală – Központi, Marghita – Margitta, Mihaifalău – Érmihályfalva, Salonta – Nagyszalonta, Săchehid – Székelyhid, Sălărd – Szalárd, Tinca – Tenke, Vașcău – Vaskoh.

3 Pl. *Meruțiu, Vasile*: *Judetele din Ardeal si din Maramures Pana in Banat. Cluj, 1929.*

4 *Vofkori László*: *Erdély közigazgatási és etnikai földrajza. Vörösberény, 1996.*

A KETTÉVÁGOTT BIHAR VÁRMEGYE 1940 - 1944

Bihar vármegye az 1940-es években

kal), új területe 7409 km²-t tett ki. Az erősen magyar többségű Érmihályfalvi járás Szilágy megyéhez való átcsatolása a bihari román többség kialakításának a jegyében történt.

1925-től a járások száma 14-re nőtt. Új járásokkal a Sebes-Körös völgyben próbálkoztak, az élesdi és a központi egységek újjászervezésével. Az Élesdi járás településeinek száma 50-ről 20-ra csökkent, keleten 19 faluval megalakult a Barátkai járás, nyugaton pedig 11 településsel járult hozzá a Mezőtelegdi járás kialakításához. A Barátkai és a Cséffai járások 1930-ban megszűntek. A továbbiakban a megye 12 járással, egy municípiummal (Nagyvárad) és két várossal (Nagyszalonta, Belényes) működött. Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a 2. bécsi döntésig számos kis változás ellenére a járások hálózata nem alakult át gyökeresen, a „magyar örökség”-et vitte tovább.

1940 augusztusában megszületett a második bécsi döntés, melynek értelmében Erdély északi, kisebbik fele (a terület 42,7, ill. a lakosság 43,2%-a⁵) visszakerült Magyarországhoz (43 492 km²). Ez a Partium területének a nagyobb részét csatolta vissza, csak Bihar megye déli részét hagyta meg Romániának. Szatmár és Bihar egyesültek a korábban Magyarországon maradt részeikkel, de ez utóbbi így is csonka vármegye maradt. Dél-Bihar Románia keretében megyévé alakult. Az új államhatár bihari szakasza Kötegyán és Ant települések között indult, délen közvetlenül határolta Nagyszalontát, kettészelte a körülötte lévő járást, Nagyváradot délről elkerülve a Sebes-Körös völgyébe fordult, ahonnan Kalotaszeg irányában folytatódott. Sok bonyodalmat okozott, főleg a román oldalon, hogy a határ nem a völgytalpon, se nem a Királyerdő-hegység gerincén futott, hanem annak az északi völgylejtőjét középen szelte át. Így maga a völgy magyar oldalra került, az összes infrastrukturális hálózattal együtt, a hegyoldalban lévő települések viszont nagyjából Romániában maradtak.

Bihar vármegye jelentős területet örökölt ugyan a magyarországi részei révén (2801 km²), sőt, a magyar közigazgatás az Érmihályfalvi járást is visszacsatolta Szilágy megyétől, de Dél-Bihar elvesztése így is deficitessé tette az átalakulást. A Trianon előtti megye területének 61,5%-át foglalta magában, teljes területe (Nagyváraddal együtt) ekkor 6559 km² volt. Magyarországtól a teljes megyerészt visszakapta, de Romániában maradt a teljes Vaskohi, Belényesi, Magyarcsékei, Béli és Tenkei járás, továbbá kilenc község a Szalontaiból, hat a Központiból, 12 a Metőtelegdiből, és hat az Élesdiből. Összesen 238 község (az újakat nem számítva) és egy város (Belényes) maradt a román oldalon. A magyar közigazgatású Bihar egy megyei jogú várossal (Nagyvárad), egy várossal (Nagyszalonta) és 12 járással működött.⁶ A Romániában maradt Bihar területi változásait csak az új határ megjelenésének köszönheti, a belső határai nem változtak. A román közigazgatás önálló megyét szervezett belőle, melynek területe pontosan 4000 km² volt. Megyeszékhelye, s egyben egyetlen városa Belényes lett 7828 lakossal.

ÁTMENET A SZOVJET TÍPUSÚ TERÜLETI KÖZIGAZGATÁSRA ÉS AZ ÚJRAMEGYÉSZÍTÉS

Egy zűrzavaros átmeneti időszak után 1947-ben a párizsi békeszerződés aláírásával véglegesen visszaállt az 1940 előtti állapot. Kevéssel ezután Romániában is megtörtént a kommunista hatalomátvétel, az új ideológiai rendszer a következő évtizedek közigazgatási ter-

5 Rónai András: Térképezett történelem. Budapest, 1993.

6 Nagyszalontai, Cséffai, Biharkeresztesi, Berettyóújfalui, Sárreai, Derecskei, Nagyvárad, Érmihályfalvi, Székelyhídi, Szalárdi, Margittai és Élesdi.

vezésére is rányomta a bélyegét. 1950 szeptemberétől⁷ a román kommunista vezetés szovjet mintájú közigazgatást vezetett be. Felszámolták a megyerendszert és helyette a korábbinál két-háromszor nagyobb egységeket vezettek be. Ekkorra lezárul az üzemek államosítása, megindulnak az ötéves tervek, a nehézipar fejlesztése kerül a középpontba. Románia ipari középhatalommá kívánt válni (a vas és acél országává), ehhez viszont hiányoztak az igazi nagy, több százezer lakosú regionális ipari központok. A cél az volt, hogy az országot átlagosan két-három megyét kitevő, legkevesebb 10 000 km² területű és 1 000 000 fő átlaglakosságú tartományokkal fedjék le. Minden tartomány számára alapvető követelmény volt, hogy valamilyen gazdasági ágazatban országos jelentőségű teljesítményt nyújtson. Megkezdődött a falvak rajonokba való sorolása (rajonálás), s egy-egy kiemelt központ körül a rajonok tartományokba való csoportosítása. A rajonok nem csak közigazgatási, de gazdasági és tervezési alapegységek is lettek. A következő 18 év alatt öt közigazgatási reform is történt. Az 1950-ben érvénybe lépett felosztás két év múlva érvényét veszítette, 1952 szeptemberében érvénybe is lépett az újabb felosztása az országnak.⁸ Ez a változat is csak négy évig maradt érvényben, 1956-ban újra megváltoztatták,⁹ majd 1960-ban negyedik alkalommal is.¹⁰ Ez az utolsó változat tartott ki a legtovább, az 1968-as újramegyesítésig.

Ebben az időszakban a közigazgatásnak a következő szintjei léteztek: tartomány (regiune); tartományi város (oraş regional); rajon (raion); rajoni város (oraş raional); város jellegű községek (comune urbane); községek (comune), falvak (sate).

Az egyes reformok során a Nagyvárad központtal kialakított tartomány viselte a Bihar, Nagyvárad és Körösvidék nevet is. A tartomány súlyponti részét mindvégig a történelmi Bihar képezte, délen Aradtól átszatolt rajonok, északkeleten pedig egy szilágysági rajon egészítette ezeket ki. 1956 és 1960 között a Nagyvárad tartomány a kisebbek közzé tartozott, országos szinten a 11-dik helyet foglalta el (12 450 km²), ez az ország területének az 5,2%-át tette ki. A lakosok száma alapján a 12-dik helyet foglalta el (858 743 fő), a teljes lakosságszám 4,9%-val. Az 1920-as Bihar vármegyénél így is 36%-al volt nagyobb.

A tartományban 11 rajont hoztak létre.¹¹ A rajonok a korábbi járásoknál nagyobb egységek voltak, ennek ellenére emlékeztetnek azokra. A tartománynak egy tartományi (Nagyvárad) és hat rajoni városa volt, Nagyszalonta, Belényes, a szilágyságtól örökölt Szilágysomlyó mellett három új várost hoztak létre, mindegyiket a Lonka-Vaskoh rajonban: Vaskohsziklás (Dr. Petru Groza), Vaskoh és Diófás. A három új délkeleti város egy, a vajdahunyadi nehézipari tartomány irányába kiépítendő ipari tengely része lett volna.

Ezt követően, 1960-ban alakult át ismét a tartományi közigazgatás. Ez a legutolsó változat tekinthető a leginkább kiforrottnak, ez állt fenn a leghosszabb ideig (8 évig). Megváltoztak a tartományok nevei, a központi városok nevei helyett a tágabb tájegység megnevezését vették fel, a Nagyváradit például Crişananak (Körösvidék) nevezték. Körösvidék tartomány területe kismértékben (12 150 km²), a rajonok száma kilencre csökkent.¹²

1967-től (IX. pártkongresszus) az egész közigazgatást új alapokra kívánták fektetni, a fő cél a vidék és a városok kapcsolatának erősítése és a közép- és kisvárosok hálózatának a fej-

7 Buletin Oficial Nr.:77 din 8 Sept. 1950, Legea Nr.: 5

8 O. 331/1952. Sept. 21

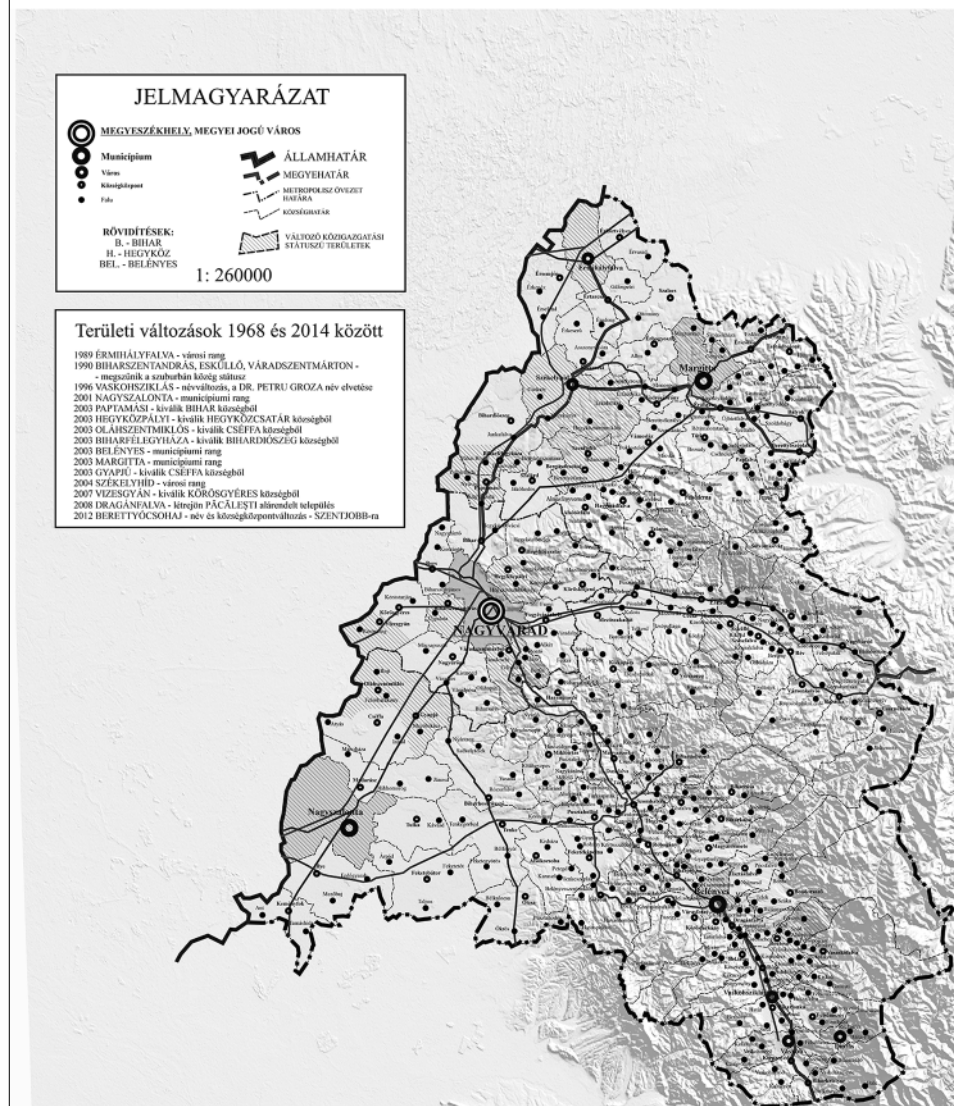
9 O. 12/1956. Ian. 4

10 L. 1960/3.

11 Beiuş – Belényes, Ineu – Borosjenő, Sebiş – Borossebes, Aleşd – Élesd, Criş – Körös (székhelye Kisjenő), Marghita – Margitta, Salonta – Nagyszalonta, Oradea – Nagyvárad, Săcuieni – Székelyhid, Şimleu – Szilágysomlyó, Lunca-Vaşcău – Lonka-Vaskoh.

12 Beiuş – Belényes, Ineu – Borosjenő, Gurahonţ – Honctó (székhelye Borossebes), Aleşd – Élesd, Criş – Körös (székhelye Kisjenő), Marghita – Margitta, Salonta – Nagyszalonta, Oradea – Nagyvárad, Şimleu – Szilágysomlyó.

BIHAR MEGYE 1968-tól napjainkig

Bihar megye a legutóbbi időszakban

lettségbeli felzárkóztatása, iparosítása volt. Ezeket a célokat kisebb közigazgatási egységek kijelölésével kívánták elérni, amelyeken belül a kisebb városok súlya nő, akár csak az egymásra utaltság a kisvárosi központok és az őket körülvevő vidék között.¹³ A leglogikusabb lépésnek a megyerendszer visszaállítása tűnt. Az új rendszer három elemből épült volna

13 Județele României Socialiste, 1969.

fel: község és város, melyek a megyét alkotják. A közbeeső szintet (járás, rajon) feleslegesnek ítélték, olyan elemnek, mely csak lassítja a közigazgatás működését. Az új megyéket a korábbiaknál nagyobbaknak tervezték. Az első tervekben 35 megye felállítása szerepelt. Átlagterületük 6–7000 km², lakosságuk 500 000 fő körül lett volna. 1968-ban finomítottak a korábbi elképzeléseket és a korábbiak mellett négy új megye kialakítását döntötték el, köztük Szilágy megyéjét. Körös megye nevét Biharra változtatták.

A 39 megye kialakítása után az átlagos megyeterület 6074 km², lakossága pedig 457 000 fő lett. Az átalakítást szentesítő törvényt 1968. február 16-án fogadták el. Az ország közigazgatását tehát a következő szintekre osztották: megye (judet); megyei jogú város (municipiu); város (oras); peremközség (comună suburbană); község (comună); falu (sat).

Az ország területét 39 megyére, 47 megyei jogú városra, 189 városra és 2706 községre osztották. A falvaknak csak statisztikai szerep jutott. A korábbi 4257 községet 2706-ra csökkentették, jórészt összevonások által. A városias községek rendszerét 1968-ban megszüntették, sokat közülük ekkor várossá is nyilvánítottak.

Az 1968-ban kialakított Bihar megye (7535 km²) napjainkban is a legnagyobb kiterjedésű partiumi közigazgatási egység, Románia területének a 3,2%-át teszi ki. A partiumi megyék közül ez a leginkább történelmi jellegű, A megyében egyedül Nagyvárad kapott municípiumi rangot, viszont a régi városok mellé (Nagyszalonta, Belényes, Vaskohsziklás, Diófás, Vaskoh) 1968-ban felsorakozott még a Sebes-Körös-völgy központja, Élesd és a Berettyó-vídedé, Margitta. A partiumi megyék közül Biharban alakult a legtöbb község (87). Ezekhez összesen 435 falu tartozott, tehát átlagosan községenként öt. 1977-ben a megye legnépesebb községe a hat faluból álló Székelyhíd volt (13 540 fő), a legnépesebb falusi település pedig Érmihályfalva (11 099 fő), később mindkét önkormányzat városi rangot kapott. 1990-ben a peremközségek községekké alakultak, Érmihályfalva várossá lett avatva, Dr. Pertu Groza (Vaskohsziklás) román hivatalos neve Șteire változott. 2004-ben Székelyhídat is várossá nyilvánították. 2001-ben Nagyszalontát, 2003-ban Belényest és Margittát is municípiumi rangra emelték. 2000 és 2006 között hat új község jött létre a megyében (Biharfélegyháza, Paptamási, Hegyközpályi, Oláhszentmiklós, Gyapjú, Vizesgyán). Napjainkban Bihar megye négy municípiumból, hat városból és 91 községből tevődik össze.

Szilágyi Ferenc

Debrecen szabad királyi városi címének megszerzése és annak következményei

A XVI. század közepén Debrecen 1216 portájával még a Török család birtokvagyonának meghatározó területe volt,¹ amely hamarosan a formálódó Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alá került. A XVII. század elejétől azonban a földesúri függéstől megszabadulva sajátos státuszú, jelentős fejlődést, gazdagodást elért fejedelmi várossá vált. Az Oszmán Birodalom háborúi során a török hódoltság területének határsávjába került, ami a város lakosságának megadóztatásához vezetett. A Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség

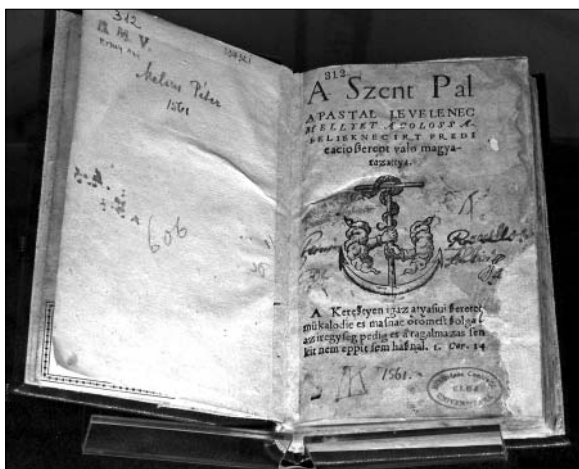
¹ Az 1552. évi portális összeírás adatai alapján. Lásd: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. Szerk. és bevez. tanulmány: *Maksay Ferenc*. Budapest, 1990. 203.

fegyveres konfliktusai nyomán időnként közel került a településhez a királyi hatalom is (mint pl. 1598-ban, Várad királyi kézre kerülése után), amely szintén adóztatta.

A település belső kormányzatának, a mezőváros vezetésének az erdélyi állam meglehetősen szabadságot biztosított. A reformáció térhódítása idejétől mindennapi életében, s a város irányításában is meghatározó szerepet játszottak a református felekezet jeles képviselői. Az 1538-ban alapított városi iskolája hamarosan jelentős regionális szerepkörű protestáns kollégiummá fejlődött, majd a Kassáról kiszabadított evangélikus Huszár Gál elindította a városi nyomda működését.² A Várad 1660. évi török elfoglalásakor Debrecenbe menekült iskola professzorainak hatására a református kollégium országos hírű iskolává válhatott. A város értékrendjében a műveltség és arra épülve a mozgástér előnyös kihasználását biztosító jó politikai tájékozódási képesség döntő fontosságot kapott. Kevés mezőváros mondhatta akkoriban magáról, hogy szenátusában a kollégiumban végzett, s jelentős számban külföldi akadémiákat megjáró, ott doktori fokozatot szerzett vezetők tevékenykednek.

Bécs sikertelen török ostroma nyomán 1684-ben az európai hatalmak „Szent Ligája” elindította harcát a magyarországi török uralom felszámolására. Ennek során 1685–1686 telén Antonio Caraffa, a felső-magyarországi hadak fővezére az akkor csaknem 3000 házzal rendelkező Debrecen lakosságára fél esztendőre 480 ezer forint sarcot vetett ki, amit – mivel a város vezetői szép szóval csak kb. kéthavi összeget tudtak összeszedni – katonáival a számító nápolyi tiszttel kísérelte meg behajtani. A korabeli leírás³ szerint, amikor „egynéhány regementekkel executiora a városba bájóvén, ágyukat és vigyázókat a kapukra és utcákra rendelvén, az egész tanátsot és electa communitást a tanácsházban bérekesztette és ott őriztette”. De a város által beszedett összeg mellett – Gyulai Ferenc, Dániel István és Deli Mihály erdélyi küldöttek feljegyzései szerint⁴ – az utcánként és házanként végrehajtott kegyetlenségek és kínzások nyomán összeszedett arany- és ezüstneműk, ingóságok értéke nemigen haladta meg a 200 ezer forintot. Montecuccoli tábornok unokaöccse 1686 őszén, szolnoki táborából ismét kb. 60 000 rajnai forintot hajtott be a városra.⁵

1687-ben a nemesség Bihar vármegye számára Lipót császártól kért és kapott főispánt Benkovich Ágoston váradi püspök személyében. A döntés mögött egyértelműen az a szán-

A Huszár Gál nyomdájában készült Mélius-mű, amelynek hasonmás kiadását 2011-ben készítette el a debreceni Alföldi Nyomda

2 A mellékelt fotó a debreceni Kölcsey Központban 2011-ben rendezett kiállításon készült, az eredeti kötet ma Kolozsváron található.

3 Balogh István: Pósalaki János és emlékirata a Karaffa járásról. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1939–1940. 186–189.

4 Idézi Dankó Imre: A Caraffa-járás emlékei. In Szita László (szerk.): A törökelleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688. Pécs, 1989. 211–213.

5 Varga J. János: Az 1683–1687-es katonai sikerek politikai következményei. In Szita (szerk.) 1989. 189–190.

dék állt, hogy a vármegye Erdély helyett a Magyar Királysághoz kívánt csatlakozni. Mivel azonban az 1687. évi országgyűlés utáni berendezkedési tervezetekben hangsúlyosan szerepelt a katolikus püspökségek birtokvagyonának helyreállítása, a vármegye birtokkonfliktusok sora elé nézett, s elkészülhetett a határozott katolikus érdekérvényesítésre a mindennapi élet több területén is.

Debrecen vezetőinek politikai lehetőségeit alapvetően meghatározta, hogy a vármegye Erdély helyett önként a Habsburg területekhez csatlakozott.⁶ A Buda visszafoglalása utáni országgyűlésen olyan döntés született, amely előre vetítette a nemesség erősödését a városokkal szemben. Az 1687. évi 17. articulus ugyanis az országgyűlés jóváhagyásához kötötte, hogy a királyi privilégiumot szerzett település köveit az alsótábla soraiba fogadja.

A város helyzetének átértékelődésére számos jel figyelmeztetett, s vezetői helyzetük rosszabbra fordulásától tartottak. Még annak a veszélyét is felvetették, hogy az 1619 – a Török család kihalása – utáni időszakban az erdélyi fiscus fennhatósága alá tartozó mezővárost valamely világi birtokos szerezheti meg, ami az Erdélyi Fejedelemségben elért különleges előjogaik elvesztéséhez vezetett volna.⁷

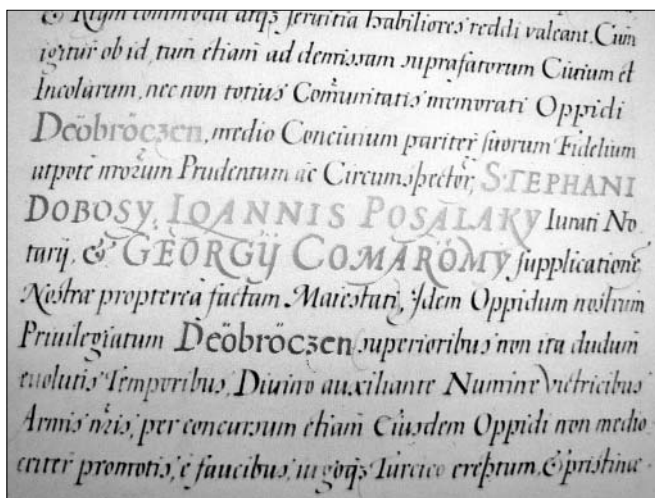
Ezért Bartha Boldizsár főbíróval az élen már 1689 októberében követség járt Bécsben, ahol elérték, hogy I. Lipót megerősítse a Rudolf császártól 1600-ban kapott „királyi szabadalmas mezőváros” címet biztosító oklevelet.⁸

A város további követjárásai nyomán, s 20 ezer rajnai forint lefizetése után elérte a bécsi

udvari kamaránál – a Caraffa-járás megpróbáltatásaira és anyagi áldozataira hivatkozva –, hogy a református Debrecen 1693. április 11-én I. Lipót császár oklevelével elnyerje a szabad királyi városi címet.⁹

Az oklevelet a debreceniek egy olyan küldöttség munkája nyomán nyerték el, amelyben a város akkori vezetésének három meghatározó személyisége kapott szerepet: Dobozi (II.) István, Komáromi Csipkés (II.) György és Pósalaki János. Az ő neveik szerepelnek az uralkodó királyi oklevelének szövegében is.

Az oklevél megszerzése jelentős eredménye volt a város vezetőinek. Sikertől megőrizniük

I. Lipót Debrecen szabad királyi várossá nyilvánító oklevele 1693-ból

6 Benkovich Ágoston váradi püspök kinevezésére 1688. február 24-én került sor. *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711. Budapest, 1918. 572.

7 *Orosz István*: Debrecen útja a mezővárostól a szabad királyi városig In Debrecen város 650 éves. *Speculum Historiae Debreceniense* 7. *Bárány Attila–Papp Klára–Szálkai Tamás* szerk. Debrecen, 2011. 115–130.

8 *Pósalaki János*: Debrecen siralmas állapotának megvilágosítása 1685–1696. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 17. *Balogh István* ford. és életrajzzal ellátta. Debrecen, 1987. 8.

9 *Szabó István*: Debrecen szabad királyi városi rangra emelése 1693. Debreceni Szemle XII. 1938. [244–256.] 245.

legjelentősebb kiváltságaikat, elhárítani a polgárokat fenyegető veszélyeket, s ráadásul kevesebbet fizettek érte, mint más kortárs kérelmező városok. A váradai püspök és főispán a szabad királyi városi cím kérdésében ugyan nem nyilatkozott, de kifejtette véleményét, amelyben már ekkor a felekezeti hovatarozást emlegette, mint olyan jellemzőt, amely mérlegelést érdemel, mondván: „*Ez a város mindig sok eretneknek volt védője és lakhelye.*” Ahogyan a későbbi évek változásai megmutatták, a püspöki véleményt nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

A Jacklin Balázs nyitrai püspök és kancellár által 1693. április 11-én, Bécsben kiállított oklevél alapján a város által megszerzett, megerősített jogok a következők: a királyi városok közé számítanak; földesúri, majorsági szőlők utáni kilencedtől, hegyvámától mentesek; fellebbviteli fórumuk a tárnoki szék; a város bírósága halálos ítéletet is hozhat, s azt végrehajthatja (pallosjog); a város lakói saját személyükben ügyvédet vallhatnak; a város kereskedői belföldi forgalomban mentesek a harmincad alól; jog a hídvám és vásárvám szedésére; jog a mészárszék, bormérés és vendéglő állítására (másoknak tilalma); az eddigi címer kiegészül egy zöldellő palmaággal, a módosított címer használatának engedélyezése; a város kőfallal veheti körül magát.

Az oklevél nem csupán arra adott lehetőséget, hogy „*a mi szabad királyi Döbröczön városunknak neveztessek és címeztessék, és hogy ezentúl külön királyi levelekkel országgyűlésre meghívattassék*”, hanem záradéka a település számára fontos értékek megőrzésére is garanciát adott, amikor leszögezte: „*épségben marad a Döbröczön városban létező egyházaknak és nemességnek joga*”.¹⁰

Ha azt vizsgáljuk, mennyire sikerült Debrecennek a többi szabad királyi város soraiba illeszkednie, illetve hogyan kezelte a várost az udvari politika, akkor a folyamat egyértelmű. A szabad királyi oklevél megszerzését követő években a város képviselői keresték a kapcsolatokat a felső-magyarországi városszövetség meghatározó városának, Kassának vezetőivel.¹¹ Természetes, hogy elsősorban a polgáresküőről, a polgárjog előfeltételeiről, valamint a harmincadmentesség megőrzésének konfliktusairól, lehetőségeiről és a törvénykezési gyakorlatról kívántak értesülésekhez jutni.¹²

Debrecen lehetőségeit azonban mindenképpen korlátozta, hogy a közeledés akkor formálódott, amikor a rendiség erősödésével ellentétben a városszövetség politikai lehetőségei egyre korlátozottabbakká váltak. A folyamatos kapcsolattartásra a város érdekeinek védelme miatt is feltétlenül szükség volt. Folyamatos részvételük a királyi városok tanácskozásain (1699, 1700, 1703) azt bizonyítja, hogy *1693 után a tárnokmester egyértelműen a szabad királyi városok közé számította a várost, s döntéseiben a városszövetség is tagjának tekintette.*

1703. március 2-án királyi parancs, március 3-án Kassán pedig kamarai utasítás született arról, hogy Debrecen köteles Szűz Mária tiszteletére katolikus kápolnát alapítani. Kálmanczay István királyi biztos azonban hiába fenyegette meg a tanácsot, a város hirtelen

10 A kiváltságlevélnek a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban található példányáról hasonmás kiadás készült: Szabad Királyi Város Debrecen, 1693. Megjelent Debrecen szabad királyi várossá nyilvánításának 300. évfordulóján, 1993-ban. Utószó: *Balogh István*. A kiváltságok magyar fordítása lásd uo. 43–47.

11 *H. Németh István*: A szabad királyi városi rang a kora újkorban. In *Urbs–Magyar várostörténeti évkönyv I. Á. Varga László* főszerk. Budapest, 2006. 119.

12 *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. 1. Budapest, 2004.

157. Kassa város levéltárából idézi a forrásokat: Archiv Mesta Košice, (AMK) Supplementum H, I. 10666/75. Debrecen, 1693. és Uo. 10666/45. Debrecen, 1693. június 1.

összehívott hites községe elutasította a követelést.¹³ A tanácsnak a háborúra, s a zűrzavarokra történő hivatkozásokkal és nagymértékben bizonyos, a meggyőzést szolgáló összegek kifizetésével sikerült – nem kismértékben Savoyai Jenő támogatásával – a parancsot visszavonatni.¹⁴ Valójában azért került le a minden városlakót megbotránkoztató kérdés a napirendről, mivel a Rákóczi-szabadságharc eseményei megakadályozták az udvar további lépéseinek lehetőségét.

Rákóczi Bihar megyét és Debrecent is – visszaidézve a török hódoltság korabeli állapotokat – az Erdélyi Fejedelemséghez sorolta. A városi levéltár korabeli iratai szerint a település vezetése nem fogadta kedvezően a fejedelmi döntést, de elfogadta a Rákóczi által kínált lehetőségeket, mivel a fejedelem a ránk maradt levelezések alapján nem kívánta a város lehetőségeit korlátozni.¹⁵

A hadakozás azonban értékeik pusztulását eredményezte. 1705-ben, amikor császári had vonult el a város mellett, s az a veszély fenyegetett, hogy Schlick tábornok grationális levelének hatására a városlakók esetleg átállnak az ellenfélhez, a fejedelem Eszterházy Antalnak azt a parancsot adta, hogy gyalogosaival kényszerítse Debrecent, ha nem akarná pusztán hagyni a várost. A kényszerítés hatására el kellett menekülniük.

A Dobozi főbíróval visszaérkezők láthatták először a következményeket. A kollégiumban elpusztult a pataki és a helybeli „*Bibliothéca*” kb. 300 könyve, a városháza iratait szétszórták, „*sok porba, ganajba kevertetett*”, a diákok ládáit felhasgatták, a nyomda betűit

A debreceni Református Kollégium a XVII. század végén

13 Balogh István: A rendi állam várospolitikája. In Debrecen története. 2. 1693–1849. Rác István szerk. Debrecen, 1981. 103–104.

14 Szűcs István: Szabad királyi Debrecen történelme. III. Debrecen, 1871. 683–689.

15 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban MNL HBML) IV. A. 1011/r. 1. cs.

szétszórták, a patika itt maradt szerszámaival – még a földbe ástott mozsarakat is – elvitték, a város címerét kitepték rámájából,¹⁶ a sáfárházból a rézmázsát, a kocsmákból az összes bort elvitték. Csak a Tisza mellé elhajtott gulyák, ménesek maradtak meg kevés veszteséggel, hiszen az ecsedi várba menekített könyvtár nagyobb része is szétszóródott.¹⁷

A főbíró elkéservedve jegyeztette fel a protocollumba: „*Keserves szomorú Sententia Istennek nagy ítéleti, ilyen romlásra jutni, holott ez a város sok száz esztendőktől fogva... török, tatár s több ellenség között fő hajtással, s maga alkalmaztatásával, mindenféle való adománnal meg maradt.*”

1708-ban a várost Rákóczi fejedelem már megvádolta az elpártolással. A gyanú alapját az szolgáltatta, hogy Komáromi Csipkés György – Bihar vármegye alispánjaként – megjelent az I. József által Pozsonyba összehívott országgyűlésen. Az 1708. április 5-i ülésen Debrecen szabad királyi városi címének ügyét tárgyalták, amelynek becikkelyezése – a magyarországi rendi gyűlés által – még váratott magára.¹⁸ Zsilinszky Mihály forrásközlése alapján még a nádor, Esterházy Pál is támogatta a befogadást, a rendek is hajlottak a kérés teljesítésére, s így kedvezőbb kereskedelmi-politikai lehetőséget ígértek, mint Rákóczi döntése a város Erdélyhez csatolásáról, amelyet negatív gazdasági következmények (a kereskedelmi kapcsolatok visszaesése, harmincadvám fizetése stb.) kísérték. A katolikus egyházi elit azonban – amelynek soraiban Csáky Imre váradi püspöknek meghatározó szerepe volt – nem akarta a református többségű Debrecen képviselőinek felvételét a rendek tagjai közé.¹⁹

1710-ben Diószegi Sámuel akkori debreceni főbíró már Várad császári parancsnokát igyekezett pénzzel és ajándékokkal meggyőzni, s a város érdemeit még abban az évben elismerte a haditanács is. Komáromi Csipkés György diplomáciai szolgálatait pedig Károlyi Sándor igyekezett a rendi törekvések szolgálatába állítani.²⁰

A város 1711 januárjában már Pálffy János császári főparancsnok és az erdélyi hadak előtt nyitott kaput. Komáromi Csipkés György főbíró saját házát is Pálffy rendelkezésre bocsátotta, maga pedig többször járt követségben Károlyi Sándornál, így elmondható, hogy a város vezetői jelentősen hozzájárultak a rendek és az udvar megegyezésének létrejöttéhez. Maga a főbíró hozta a hírt, hogy Károlyi a béketárgyalásokról 1711. április 9-én, Szatmáron kívánja tájékoztatni a rendeket.²¹

A szatmári béke megteremtette a lehetőséget, hogy a magyar rendek és az uralkodó viszonyát ismét az országgyűlések vitái és kompromisszumai határozzák meg, ahol többek között mód nyílhatott a béketárgyalások során nyitva hagyott problémák, így a protestáns sérelmek, vagy a Debrecen számára fontos városi cím becikkelyezésének országgyűlési tárgyalására is.

Az 1708. évi országgyűlés folytatásaként tartott rendi gyűlést 1712. április 3-ra hívták össze. A király május 18-án érkezett a helyszínre, s május 21-én történt meg III. Károly magyar királlyá koronázása. Július 11-én az uralkodó leiratban biztosította a protestánsokat az 1681. és 1687. évi törvények megtartásáról. A pestis miatt azonban már augusztus 2-án berekesztették a gyűlést, s a rendek csak 1714. szeptember 8-án ültek össze ismét.

16 Uo.

17 *Esze Tamás*: A debreceni kollégium könyvtárának pusztulása. Egyháztörténet III. 1945. [54–64.] 54.

18 *Balogh* 1981. 132.

19 *Idézi Balogh István*: Ráday Pál az 1712–15. évi országgyűlésen. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve III. Budapest, 1983. 66.

20 *Szendrey István*: Debrecen a Rákóczi szabadságharcban. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve II. *Gazdag István* szerk. Debrecen, 1974. 18, 24.

21 *Bánkúti Imre*: A szatmári béke. Budapest, 1981. 94.; valamint HBML IV. A. 1011/a. 24. k. 95.

Bár az országgyűlés első fordulójában nem született meg a várt döntés, amely a város követeit az alsótábla tagjává nyilvánította volna, Komáromi Csipkés György alispánként és a vármegye követeként jelen lehetett a gyűlésen.

A protestáns rendek szükségszerűnek tartották az együttes fellépést, amelyekben Komáromi György komoly szerepet vállalt. Április 21-én a Bihar megyei követ és alispán szállásán határozták el isteni tisztelet tartására prédikátor meghívását.

Mivel az alsótábla a protestáns vallásgyakorlatot – a királyi leiratban foglaltaknak megfelelően – elfogadta, ellenben a felsőtábla több, a protestánsok hátrányára történő módosítást tett (a bevett helyett csak a megtúrt kifejezés használata, a decretális eskü kötelezővé tétele, a romokban heverő templomok újjáépítésének tilalma stb.), a protestáns rendek 1712-ben emlékirat formájában foglalták össze elképzeléseiket, szószólójuk Ráday lett. A protestánsok kívánságai az alábbiakban összegezhetők:

1. A tervezett törvénycikkbe nemcsak az 1681:26. tc-et, hanem a korábbi vallásügyi végzéseket is be kell foglalni.

2. A szabad királyi városokban szűnjön meg a királyi biztosok tevékenysége, kaphasznak korlátlan hivatalviselést, protestánsoknak katolikus szertartásokon ne kelljen részt venniük, házassági ügyekben a szentszék ne legyen illetékes, szűnjenek meg az 1681 óta bekövetkezett hátrányos változások stb.

Az országgyűlés csak 1714. szeptember 8-án ült össze ismét, s a sérelmek rendezésére a két felekezet követeinek konferenciája október 19-én egy újabb folyamodványt fogadott el, amelynek tartalma a következő:

1. A protestánsok használatában volt, s a királyi pátensek ellenére elfoglalt templomok visszaadása.

2. A sérelmek vizsgálatára kiküldött biztosoknak ne a klérus, hanem az uralkodó adjon utasításokat.

3. Az 1606. évi törvény szerint hivatalokra valláskülönbőség nélkül alkalmazzák az ország lakosait.

Az elkészült vallásügyi tervezet szigorítását a katolikus rendek magánál az uralkodónál próbálták elérni. A tervezetet 1715 februárjában kezdték tárgyalni, március 22-én azonban a katolikus rendek úgy határoztak, hogy az uralkodó által módosított törvénycikkeket – köztük a vallásügyeket is – felterjesztik, mintha letárgyalták és elfogadták volna.

Ilyen nyugtalan légkörben került sor Debrecen szabad királyi városi joga elismertetésének ismételt tárgyalására, amely a vallási kérdés kiélezett vitája miatt vallási sérelemmé is vált. A hangulat a katolikusok részéről nem volt támogató. A debreceniek egyértelmű kiállása a protestáns rendek követelése mellett eleve a korábbi előítéleteket erősítette.

Lányi Pál naplója szerint a felsőtábla már az 1712. júniusi, első tárgyaláson arra hivatkozva halasztotta későbbre a debreceniek ügyét, hogy „*addig nem adhatja beleegyezését, míg öfelsége nem gondoskodik katolikusok betelepítéséről*” a városba.²² Az érvelésben nem nehéz a főrendek soraiban helyet foglaló korábbi váradi püspök, gróf Csáky Imre elődjének, Benkovich Ágostonnak korábbi – még 1692-ben megfogalmazott – felvetését felismerni. Csáky váradi püspökként és kalocsai érsekként nem tartozott a támogatók közé, s igyekezett minden érvet felhasználni a város törekvéseivel szemben. A város követei őt is meglátogatták, s ajándékokkal próbálták meggyőzni, de 1715 decemberéből fennmaradt leírásuk alapján nem értek el nála semmiféle eredményt: „[...] *érsek urunk félkedvvel néz, rövid*

22 Balogh 1983. 67.

*audienciára bocsát, még az ajtóbul, kevés szóval, hamar elbocsát, az sessiókban az asztaltul csak félszemmel néz.*²³

Az 1714. november 12-i ülésen, az alsótáblán a váradi káptalan követei Debrecen három évvel korábbi ígéretére hivatkoztak, amely szerint beiktatás esetén helyt ad a katolikus plébániának és a ferences rendnek is. Arról is beszámoltak, hogy értesülesek vannak róla: a debreceni statutum szerint a tanács 2000 forintnyi büntetést ró arra, aki házát katolikusnak adja bérbe, vagy használatra, vagy azt vallása gyakorlására átengedi. Az információra hivatkozva külön kérelmet fogalmaztak meg, miszerint védjék meg a városban a katolikus vallás szabad gyakorlását.²⁴ Debrecen valótlannak mondta az állításokat, követei ugyanis nem tudtak róla, hogy Komáromi három évvel ezelőtt bármiféle ígéretet tett volna, ráadásul ilyen kérdés eldöntésére nem is volt felhatalmazásuk.

A város képviselői több folyamodványt készítettek, amelyekben visszatérő motívum annak a félelemnek a hangsúlyozása, amely a katolikus beköltözéssel együtt járna, illetve amelyet az kiváltana. Ezek közé tartozott a városban lakó nemesség jelentős részének elköltözése is. Debrecen követeinek folyamodványai azonban sikertelenek maradtak, bár a város vezetése 100 hízott ökröt ajándékozott a királynak, amelyet Bécsben át is adtak.

Az alsótábla 1715. április 5-i ülésén a felvételi kérelmet a rendek többsége támogatta, de a katolikus egyházi tiltakozás miatt a felsőtábla véleménye lett a döntő: a városi követek befogadásának előfeltétele a katolikus követelés teljesítése. Az 1693. évi privilégium hivatkozását a katolikus elit úgy értelmezte, hogy a királyi városokban a felekezeti szabadság kérdésében az uralkodó szándéka érvényesül, s ezért III. Károlynak ragaszkodnia kell a katolikusok beköltözéséhez és az egyház működésének biztosításához.²⁵ A követelés olyan egyértelmű és határozott volt, hogy a város képviselői végül a szabad királyi városi cím megőrzése érdekében – amelyhez jogaik védelmében egyértelműen ragaszkodtak – kénytelenek voltak meghajolni a katolikus nyomás előtt, s így az szerepel a beiktatásról szóló 1715. évi 108. és 109. törvénycikkben is.

A váradi káptalan követe és Csáky Imre váradi püspök is előfeltételnek tekintette, hogy a város követeinek befogadása az országgyűlésre csak a katolikusok beköltözésének kötelezettsége és a katolikus egyház intézményeinek megjelenése, a templom és iskola építése és működtetése esetén legyen lehetséges. A törvénycikk elfogadása tehát a város vezetése és református lakossága számára vallási tekintetben nem a megnyugvást hozó kompromisszumot, hanem újabb és újabb konfliktusok keletkezését jelentette.

Már 1716 szeptemberében sor került a templom helyének kijelölésére a mai Szent Anna és Varga utcák kereszteződésében, amelynek felépítését Csáky Imre anyagilag is támogatta, sőt, a püspök bíborosnak ez a hely lett végső nyughelye is. A Szent Anna-templomot 1746-ban öccse és püspök utóda, Csáky Miklós szentelte fel. A városban helyet kapott a piarista rend, amely iskolát is működtetett (a megyéből hívott és befogadott tanulókkal), s Mária Terézia 1744-ben jezsuita missziók működését is engedélyezte.

A váradi püspök a katolikus népesség elenyésző száma ellenére ragaszkodott katolikusok megválasztásához a városi tanácsba, s szorgalmazta a telekvásárlás megkönnyítését is a katolikusok számára. 1755-ben pl. a két megürült szenátusi helyre és a külső tanácsba is egy helyre kijelölés (nem választás) alapján vettek be három katolikus személyt. 1774-

23 Balogh 1987. 23. A püspök bársony mentéjén a város nyestbőr ajándékát fedezték fel.

24 Uo.

25 A főrendek Kassa, Buda és Székesfehérvár kiváltságlevelébe a katolikusok jogait már belefoglaltatták.

A Szent Anna-templom 2015-ben, a katolikusok visszaköltözésének 300. évfordulóján

dasági lehetőségei egyaránt csökkentek. Debrecennek – 1787-ben 29 153 fős népességszámával – a XVIII. század végéig sikerült megőriznie első helyét a legnépesebb városok sorában. A XIX. században azonban a dinamikusan fejlődő Pest után 1827-ben 45 375, 1846-ban 55 100 fős népességével csak a második helyre került, a dalizmus időszakában pedig már Szeged is túlszárnyalta.

Összességében azonban a város jól használta megszerzett privilégiumait. A gazdasági fejlődés lelassulása ellenére több évszázadon keresztül sikerült regionális gazdasági szerepét megőriznie, s polgárainak a városi rangnak megfelelő lehetőségeket teremtenie.

Papp Klára

26 Balogh István: A központi kormányzások és az autonómia ügye. Debrecen története. 2. 1693–1849. Rácz István szerk. Debrecen, 1981. 163–172.

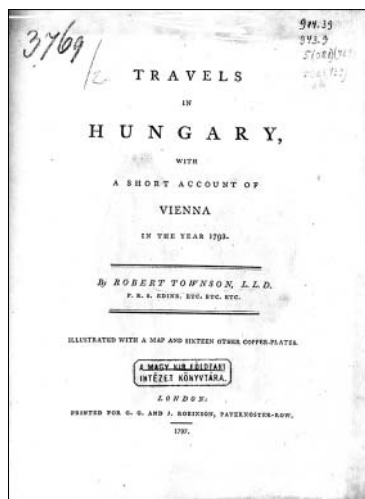
Robert Townson leírása Debrecenről 1793-ból

„Townson érdekében igen kívánatos, hogy sem a teológia, sem a magánelképzelések szerinti túlvilág ne létezzék, mert a tudós szerepelt azoknak a listáján, akiket Jablonczay Lenke fel akart keresni a halála után. Készült a vele való találkozásra, hogy kifejtse neki, ne azon törje a fejét, miképpen jutott eszébe egy közösségnek, hogy itt válasszon magának lakóhelyet, inkább azon elmélkedjék, hogyan tudott annyi és annyi századon át megmaradni ez a vad-
vizek, puszták, erdőségek és szőlőskertek gyűrűiben szunnyadó református Walkür, akit az óvott meg az enyészettől, hogy mindig voltak olyan lakói, akik jobban szerették önmaguknál.”

(Szabó Magda: Régimódi történet)

A XVIII. századi Magyarországról szóló, külföldi utazók által készített útleírások közül megkülönböztetett figyelmet érdemel Robert Townson 1797-ben Londonban megjelent *Travels in Hungary in the year 1793* című munkája. Nem csupán azért, mert viszonylag kevés brit utazó kereste föl ekkoriban Magyarországot (Townsonon kívül Lady Mary Wortley Montague, Richard Pococke és William Hunter örökítették meg hosszabb leírásban tapasztalataikat¹), de azért is, mert leírásai igen alaposak, több tudományterületen úttörő jellegűek, s ezért igen jelentős forrásértékkel bírnak.²

Robert Townson a ma Londonhoz tratózó Richmondban született 1762-ben.³ Apja korai halála után a család Észak-Angliába költözött, s Townson Edinburgh híres egyetemére iratkozott be. Itt James Hutton javaslatára az Edinburgh Royal Society tagjává választották. Tanulmányait néhány év után Párizsban, majd Göttingenben folytatta. 1791-es göttingeni tartózkodása alatt ellátogatott Magyarországra, s erre az utazásra az 1793 májusa és októbere közötti idő-

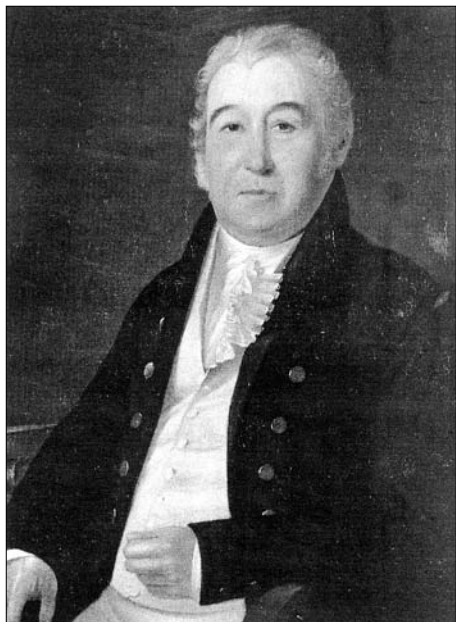

Robert Townson könyvének címlapja

1 Letters and Works of Lady Mary Wortley Montague edited by her Grandson Lord Wharnclyffe. Paris, 1837; *Richard Pococke*: A Description of the East and Some other Countries. I–II. London, 1743, 1745; *William Hunter*: Travels through France, Turkey, and Hungary to Vienna in 1792, to which are added several tours in Hungary in 1799 and 1800. London, 1803. Hunter utazásáról bővebben lásd *Molnár Dániel Márton*: William Hunter magyarországi utazásai és benyomásai. In *Papp József–Tóth Árpád* (szerk.): Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom – polgári társadalom 28. Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2016. 115–127.

2 Lásd *Rózsa Péter* (szerk.): Robert Townson Magyarországi utazásai. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999.

3 Townson életéről részletesen lásd: *Torrens, Hugh*: Robert Townson (1762–1827): Gondolatok egy rendkívüli polihisztor természettudós utazóról. In *Rózsa Péter* (szerk.): Robert Townson Magyarországi utazásai. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. 11–26.

Robert Townson, Augustus Earle olajfestménye (Új-Dél-Wales-i Állami Könyvtár, Sydney, Ausztrália)

Illusztráció Robert Townson könyvéből: magyar paraszt és nemes nemzeti öltözetben

szakban került sor. Hazatérve Angliába hiába próbált támogatókat szerezni tudományos terveihez, ezért 1807-ben kivándorolt Ausztráliába. Itt lényegében fölhagyott tudományos tevékenységével, s 1827-ben bekövetkezett haláláig gazdálkodással foglalkozott.

A mintegy féléves magyarországi útja során igen nagy területet járt be. Bécsből Sopronba, majd Győrön, Komáromon és Esztergomon át Budára és Pestre vezetett az útja. Innen Gyöngyös érintésével Egerbe utazott, majd a Hortobágyon keresztül érkezett Debrecenbe, ahonnan Nagyváradra ment. Ezt követően visszafordult, s Tokajon és Kassán át (a Baradla-barlanghoz tett kitérő után) érkezett a Szepességbe. Ezt követően több túrát tett a Magas-Tátrában (megmászva többek között a Krivánt). Rövid wieliczikai kitérő után Selmecbánya érintésével Pozsonyba utazott, majd visszatért Bécsbe.⁴

Városleírásai között különleges figyelmet érdemel debreceni beszámolója. Könyvének egy teljes fejezetét (Chapter IX) a városban szerzett tapasztalatai leírásának szenteli (csupán Pest-Budáról, Egerről és Nagyváradról ír hasonló részletességgel), s ebben kultúrtörténeti (lásd a kollégiummal kapcsolatos megállapításait), s különösen néprajzi szempontból igen fontos anyagot közöl (lásd a debreceni kenyér, a szappan, a guba készítéséről írtakat).⁵ Ráadásul, nem függetlenül a tényről, hogy könyve franciául is megjelent, nem lebecsülen-

4 Útvonaláról lásd: *Rózsa Péter–Kaselyák Győző: Townson magyarországi útjának topográfiaja. In Rózsa Péter (szerk.): Robert Townson Magyarországi utazásai. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. 199–207.*

5 Néprajzi megfigyeléseiről bővebben lásd: *Blassa Iván–Dankó Imre–Felföldi László–Flórián Márta–Hála József–Kisbán Eszter–Tátrai Zsuzsánna: Robert Townson néprajzi megfigyelései Magyarországon. In Rózsa Péter (szerk.): Robert Townson Magyarországi utazásai. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. 117–141.*

dő hatást gyakorolt a XIX. század első felében a külföldiek által Debrecenről alkotott kép kialakulásában.⁶

Emiatt Townsonnak a mottóban is citált megállapítását különösen méltánytalannak érezheti egy olyan debreceni lokálpatrióta, mint Szabó Magda. Ám ne legyünk méltánytalanok Townsonnal sem: Magyarországról és a magyarokról sokat tudott, s nagyon jó véleményvel volt az országról és lakosairól, tanulmányozta történelmét, társadalmát, gazdaságát utazása előtt, s könyve írásakor is. A nyugat-európai viszonyokhoz képest joggal találta elmaradottnak hazánkat, s a korábban látott magyar városokhoz (Győr, Komárom, Buda, Eger) képest Debrecen valóban falusias külsőt mutathatott, ami annál is inkább meglepette az alföldi települések látványához nem szokott utazót, mert az ország legnépesebb településétől valószínűleg városiasabb megjelenést várt.

A következőkben könyvének a Debrecenről szóló IX. fejezetét közlöm. Az általam készített fordítás eddig nyomtatásban még nem jelent meg.⁷

* * *

DEBRECEN IX. FEJEZET

DEBRECEN – AZ EGYETEM – SZÓDA – SZAPPAN – KENYÉR – GUBA –
SALÉTRÓMGYÁR – SZARVASMARHA – A TÖRVÉNYSZÉK

Nem tudom, hogy Debrecen mily körülményeknek köszönheti létezését, s azt sem értem, mi készíthet harmincezer embert arra, hogy egy olyan vidéket válasszon lakóhelyének, ahol nincsenek források, folyók, építőanyagok, nincs tüzelő, sem szívet vidító bor. Debrecen, bár városi címmel és privilégiumokkal rendelkezik, inkább falunak kellene tekintenünk, s akkor ez a legnagyobb falu Európában. Ha azonban városnak számítjuk, akkor egyike a legrosszabbaknak, bár lakói nem a legszegényebbek. A települést csipkebokorral és a szederrel teletűzdelt sövény övezi, a városkapuk a mi mezei kapuinkhoz hasonlók. A házaknak, néhány kivételtől eltekintve, puszta földpadlójuk van, zsúpfedelesek, s az utca felé néző oromfallal rendelkeznek. Az utcákon nincs útburkolat, de a legforgalmasabbak némelyikén középpütt gerendák vannak lefektetve a gyalogosok számára.

A lakosok túlnyomó része kálvinista: rideg erkölcsök, együtt az ott-tartózkodásom alatti komor időjárással, végképp lehangolóvá tették ezt a helyet. A királyságban itt van a felekezet fő kollégiuma. Az épület rendezetlen, öreg és düledező, inkább emlékeztet egy olyan szegényházunkra, amelyet éppen bontanak, s használt anyagként árulják. Mindazonáltal az ily lehangoló helyeken gyakran nemcsak az alapos tudást kívánják meg, de a génuszt arra is megtanítják, hogy a képzelőerőt kívánó dolgokban is kiválót nyújtson. A tanulók száma igen nagy: a tógások, akik kizárólag a kollégiumban vannak elszállásolva, körülbelül négyszázan vannak. Ők látogatják a tudomány magasabb ágainak előadásait. Kilencüket zsúfolják össze egy kis szobába, de mindegyiküknek külön ágya van. A fiata-

6 Lásd erről: *Venkovits Balázs*: Kelet és nyugat határán: külföldi utazók Magyarországon és Debrecenben a 19. század első felében. *Debreceni Szemle* 25. évf. (2017) 4. sz. 480–491.

7 A szappanfőzésre vonatkozó részt közölte *Hála József*: Robert Townson néprajzi közlései a XVIII. századi Magyarországról. In *Uő.*: Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből. *Documentatio Ethnographica* 30. L'Harmattan–MTA BTK Néprajztudományi Intézete, Budapest, 2014. [13–24.] 23–24.

labb tanulók száma ezer körüli, de ők csak a tanórákat töltik itt. Ezek rögzítettek: három délelőtt, három délután. Mivel csak három professzor vagy tanár van, kilenc tógás is segít a fiatalabb tanulók oktatásában. Fáradozásaikért kisebb *douceurt*⁸ kapnak az általuk tanított diákok szüleitől. Ámbár ez szegényes ajándék, mégis olyan, mint a hősök ellenszolgáltatása a nehéz időkben – egy tányér étel, kiegészítendő szerény étkezésüket. A tanárok körülbelül hatvan font évi fizetést kapnak. Az egyik professzor, gondolom a vezető, meghívott, hogy legyen jelen néhány tógás gyakorlatánál. Az általa kiválasztott, előttem bemutatandó egyik feladat a zoltáréneklés volt. Remek, keménykötésű fickók voltak, s teli tüdőből ordítottak. A könyvtár összhangban volt az intézmény többi részével. Alig láttam mást, mint klasszikus, skolasztikus munkákat, s az isteni természetről szóló elavult könyveket. Birtokukban van egy elefánt két-három állkapcsi foga, s egy jávorantilop koponyája és szarvai. Feltételezik, hogy ezeket a Tiszában találták. Mindeztidáig nem akartam eltérni az elemi méltányosságtól azzal, hogy az anekdota kedvéért komisz és valótlan dolgot beszéljek el. Azonban, ha nem tévedek, itt történt meg az, hogy a história kurzusa oly sokáig tartott, hogy bár a professzor már *kilenc éve adott elő, még nem jutott tovább a közép-kornál*.⁹

A kollégiumon kívül Debrecen szappanfőzőiről, kenyéréről, a gubáról, pipáiról, és negyedévenkénti vásáraitól is nevezetes. Lakosai gazdagságának ezek az alapvető forrásai, de a Kerületi Törvényszék tagjai által végzett igazságúrusítást lehetetlen kihagyni e város gazdagságának forrásairól és iparágairól szóló alapos statisztikából.

A szappan a királyság minden részébe, sőt, idegen országokba is eljut. Természetes alkáliából, vagyis szódából készítik, amit itt *széksónak* neveznek. Ez homokos talajon lévő kivirágzás formájában Magyarország számos részén megtalálható, de különösen gyakori egy tó környékén, mely a Debrecenről csupán néhány mérföldre fekvő Kismarja közelében van. Nem tisztítják, s nem vetik alá semmiféle átalakításnak, hanem úgy használják fel, ahogy a talajról lekaparták vagy lesöpörték. Íme, a szappanfőzés folyamata: – A szódát egy nagy, földbe sülyesztett kádba szórják, erre forrásban lévő vizet öntenek, ehhez lúgmeszet adnak, s így, a homok és más anyagok leülepedésével, kész a lúg. A másik alkotót, a zsírt a szokásos módon egy nagy, felül nagyon széles rézüstben megolvasztják. *Axungiat*¹⁰ nem használnak. Ezután a lúgot vödronként az olvadt zsírhoz adagolják. Amint felforr, a még nem kész szappant, vagyis a zsír és a lúg keverékét, egy közeli kádba merik, s ugyanakkor friss lúgot adagolnak az üstbe, s a kimert anyagot is visszarakják. Ezt többször megismétlik. Nem merem állítani, hogy mindez csak az üstök viszonylagos kis mérete miatt szükséges, hiszen a köznapi mesterségekben oly sok múlik lényegtelennek látszó dolgokon is. A főzés vége felé fokozatosan közönséges sót tesznek bele. Mikor a szappan kellően megfőtt, paralelepipedon alakú dobozokba vagy ládába öntik, melyek erős lenvászonnal vannak kibéelve. A dobozok körülbelül egy yard magasak, egy yard hosszúak, fél yard szélesek, és szétszedhetőek. Amikor a szappan eléggé kihűlt, négy darabra osztják, majd tovább darabolják és elrakják.

8 Kedvesség (fr.).

9 Sinai Miklós professzorról (1730–1808) beszéltek ezt (lásd: Karakterfestő 's elmés multságod anekdoták. Pest, 1826). Townson valószínűleg a Ludwig August von Schlözer (1735–1809) göttingeni történelemprofesszor szerkesztette Staats-Anzeigen IV. kötetéből ismerhette a történetet, ahol egy állítólagos kecskeméti tudósító levelében ez áll: „In Debretzin [...] liest Prof. S-y seit 18 Jaren [sic!] über die sog. Universal Geschichte, und noch soll er in dem Medio aevo wo herum irren.” Lásd erről Révész Imre: Sinai Miklós és kora. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 71.

10 Eredeti értelemben kocsikenőcs, disznózsír, -háj.

Rengeteg fáradságomba került, hogy megtudjam a hozzávalók arányát, azonban, inkább a szappanfőzők tudatlansága, semmint mesterségük eltitkolásának vágya miatt, nem tudtam pontos formulához jutni. Úgy tűnik, hogy ezt a munkát saccolás alapján csinálják. Az alábbi arányok, melyeket két különböző szappanfőző adott, a hozzávalókban nem térnek el egymástól:

Zsír	7 cwt. ¹¹	Zsír	9 cwt.
Tisztítatlan szóda	8 vödör	Tisztítatlan szóda	9 vödör
Oltatlan mész	11/2 cwt.	Oltatlan mész	11/2 vödör
Közönséges só	>1 cwt.	Közönséges só	1 cwt.

A vödör körülbelül 8656 köbinchnek felel meg.¹²

A szappan fehér, s feltűnően könnyű és szivacsos. A gyártott mennyiségről némi fogalmat alkothatunk annak ismeretében, hogy a városban körülbelül hetven szappanfőző van.

Az itt készítetténel könnyebb, fehérebb és finomabb kenyeret még sohasem ettem, és sehol másutt nem láttam ilyen nagy cipókat sem. Ha nem tartanék attól, hogy az utazók priviligiumával való visszaéléssel fognak vádolni, akkor azt kellene mondanom, hogy azok fél köbyard¹³ körüliek. Mivel e kenyér készítésénél nem használnak élesztőt, amely körül oly nagy a lárma, hanem egy száraz masszával helyettesítik, ami könnyen szállítható, s fél évig vagy még tovább is eltartható, úgy gondolom, hasznos lehet hazámnak, s nekem, ha részletezem a kenyérbiztosítás debreceni művészetét. A fermentum így készül: jó kétmaréknyi komlót megfőzünk négy quart¹⁴ vízben. Ezt ráöntjük annyi búzakorpára, amennyi ettől jól átnedvesedik. Ehhez négy-öt font kovászt adunk. Amikor már csak meleg, a masszát jól összedolgozzuk, hogy a különböző alkotók összekeveredjenek. Ezután a masszát huszonnégy órára meleg helyre rakjuk, majd ezt követően tyúktojásnyi vagy kisebb narancsnyi méretű darabokra osztjuk, melyeket egy táblára rakva száraz levegőn, de nem napon, megszáritunk. Amikor megszáradtak, felhasználásig félrerakjuk őket. Fél évig eltarthatók. Ez a fermentum, s ezt a következő módon kell felhasználni: hat nagy cipó sütéséhez e gombócokból jó hat maroknyit veszünk, s hét vagy nyolc quart meleg vízben feloldjuk azokat. Egy szitán keresztül a kenyeres teknő egyik végébe öntjük, s még három quart meleg vizet öntünk utána a szitán keresztül, s ami a szitán maradt, azt jól kinyomkodjuk. Ezt a folyadékot összekeverjük annyi liszttel, hogy egy nagy cipónyi tömegű masszát kapjunk. Ezt megszórjuk liszttel, a szitát a tartalmával együtt ráarakjuk, s akkor az egészet jól betakarjuk, s hagyjuk, míg eléggé meg nem kel, s a felszíne nem kezd megrepedezni. Ez képezi az erjesztő szert. Ezután a szitán keresztül ráöntünk tizenöt quart meleg vizet, melyben hat marék sót oldottunk fel, hozzáadjuk a szükséges mennyiségű lisztet, elkeverjük és összegyúrjuk az erjesztő szerrel. Letakarjuk, s körülbelül egy órát állni hagyjuk. Ezután kiformázzuk a cipókat, melyeket fél órára egy meleg szobába tesszük. Ezt követően a kemencébe rakjuk őket, ahol, a méretüktől függően, két vagy három óráig maradnak. E fermentum nagy előnye, hogy egyszerre nagy mennyiséget lehet belőle készíteni, s a felhasználásig el lehet tenni. Nem lehetne ezt ilyen vonatkozásban hasznosítani a hajók élelmezésénél és a harc-téren lévő csapatoknál?

11 Cwt – hundredweight, angolszász mértékegység, 50,8 kg.

12 Inch, angolszász mértékegység, 25,4 mm; egy köbinch tehát 16,387 cm³; vagyis egy vödör kb. 141 dm³.

13 Kb. 0,38 m³.

14 Quart, angolszász térfogat-mértékegység (1 quart=1/4 gallon, azaz kb. 1,1365 dm³).

A guba, amennyire tudom, sajátosan magyar cikk, s itt is csak kevés helyen készítik. Nagyon kényelmes azoknak, akik, mint a juhászok és a gulyások, a munkájuk miatt a zord időjárásnak is ki vannak téve. Bárhol készíthető, ahol hosszú szőrű juhot tenyésztenek, s teljesen a juh bundáját utánozza. A lánc, avagy nyüstfonál, nagyjából olyan vastag, mint egy kis varjútoll, s igen szorosan sodrott. A vetülék, vagy felvetőszál, ellenben nagyon lazán van fonva, s majdnem olyan vastag, mint valakinek a kisujja. Ezt egy fél yard hosszúságú fadarabra tekerik fel annak hosszirányában: ez a vetelő. Bár a szövet csak egy yard széles, ugyanazon a munkapadon egyszerre két takács dolgozik. Nem használnak szélfeszítőket, s a szövőszéknek csak két pedálja van. Ami a sajátos ebben a szövetben az az, hogy a vető minden negyedik átdobása után, azaz minden negyedik szálát követően, az ujjakkal az *Ovis strepsiceros*,¹⁵ avagy magyar juh, hosszú gyapjának egy kis tincset helyezik bele. Ez laterálisan a négy felvetőszál alatt és felett halad. A tincs egyik vége épp csak kibújik, ez a fonákja, de a másik négy-öt inch hosszú, s lelóg, mint a birka hátán. Így a lánc négy fonálra csak egy tincs, s négy felvetőszálra egy tincssor jut. Azonban, mivel a tincsek, melyek berakásában mind a két takács részt vesz, úgy vannak elkészítve, hogy a felvető egy szálát minden egyes vetelődobás után inkább a szövet színe felé domborítsák, egyenletesen borítják be az egész szövetet. A könnyebb megértés kedvéért tegyük fel azt, hogy az 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 jelenti a láncok fonalait, a tincseket pedig az *a, b, c, d, e, f* jelöli. Az *a* az 1 fölé és a 2 alá, a 3 alá és a 4 fölé megy, s ekkor kihozzák. Az *b* az 5 fölé, a 6 alá, a 7 fölé, a 8 alá kerül, majd kihozzák. Az *c* a 9 fölé, a 10 alá, a 11 fölé, a 12 alá megy, ekkor kihozzák. Ugyanez történik a *d*-vel, mely a 16-nál, az *e*-vel, amely a 20-nál, s az *f*-fel, amely a 24-nél jön ki. Ez egy sor tincset hoz létre. Ekkor négy vetelősor, s egy újabb tincssor következik, de a második sor első tincse, vagyis az *a*, a 2 fölé, a 3 alá, a 4 fölé, az 5 alá megy, majd kihozzák. Ugyanígy, a második sorból a *b* a 6 fölé, a 7 alá, a 8 fölé, a 9 alá megy, s ekkor kihozzák. Az *c* a 10 fölé, a 11 alá, a 12 fölé, a 13 alá megy, majd kihozzák. Az *d* a 17-nél, az *e* a 21-nél, az *f* a 25-nél jön ki. Ekkor ismét négy vetülekszál, s egy újabb tincssor következik. Itt az *a* 6-nál, a *b* a 10-nél, a *c* a 14-nél, a *d* a 18-nál és így tovább jön ki. Miután a gubát megszőtték, Nagyváradra küldik, hogy kimossák azokat az ottani hévizes forrásokban. Azt hiszem, a ványolás mindössze ennyiből áll. Ezt követően befestik, általában feketére. A gubát, *matelot*nak¹⁶ vagy bő nagykabátnak megcsinálva, csak közemberek viselik, az ára körülbelül fél guinea.¹⁷ A finomabb fajtát bárányok vagy fiatal juhok gyapjából készítik. Ezek kékre vannak festve, nagyon szépek, télen igen alkalmasak szőrme helyett, s háromszor annyiba kerülnek, mint a közönséges fajta.

Közvetlenül a város mellett van egy birodalmi salétromgyár. E sót nem növényi és állati anyagok mesterséges összevegyítése révén termelik, hanem a környékbeli talajokat összegyűjtik, és húsz láb hosszú, hat láb magas és hat láb széles, felfelé kisebbedő halmokat vagy rakásokat alakítanak ki belőlük. Ezekből ott igen sok van. Ahogy a salétrom megjelenik a felszínen, a talajjal együtt lesöprik vagy lekaparják, kádakba öntik, melyeknek az alján szalma van, s egy csappal van ellátva. Ezután vizet öntenek rá, ami kioldja a sóanyagot, és a szalmán lassan átszivároghatva kifolyik, s ezt egy közös tartályba gyűjtik össze. Nagyon sok ilyen kád van ott. Ezt a kilúgzó folyadékot aztán friss anyagokra öntik mindaddig, amíg kellően telítetté nem vált. Akkor bepárolják, kristályosítják és tisztítják, ahogy más gyárakban szokás. Az igazgató német volt. Azonban a legfontosabb az olyan kis gyárakból

15 A rackáról (*Ovis aries strepsiceros*) van szó.

16 Matróz (*fr.*), Townson itt a matrőzkabátra (*manteau matelot*) utalt.

17 1717 és 1816 között 1 guinea 21 shilling, azaz 1 font és egy shilling volt.

származó anyag tisztítása, mint amelyet Eger és Hídvég¹⁸ között láttam. Abból a mintegy 1000 cwt.-nyi mennyiségből, amit egy évben innen a kassai birodalmi raktárba küldenek, csak körülbelül 200 cwt.-nyit termelnek itt. A maradékot nyers állapotban kapják, s itt csak tisztítják. Ezeknek a kisebb gyártóknak fizetnek az ilyen anyagért: az egyik fajtaért harmincnolc, a másikért negyvenhat shillinget cwt.-ként.

E város gazdagságának egy másik forrása a szarvasmarha. Gulyái nagyságának bizonyítékeként Korabinszky¹⁹ úr lexikonjában megemlíti, hogy egy bizonyos Bíró állítólag gyakran tízezer marhát terel a közeli közlegelőre, s hogy az 1739. évben, amikor is a hosszú és szigorú tél miatt általános volt a takarmányhiány, és több mint nyolcezer darabot kellett levágni, ezekből egy sem hiányzott.

Az évi négy vásár nagyszámú idegent vonz ide, s még többet azok a perek, melyeket itt tartanak a Kerületi Törvényszéken, amiből csak négy van az egész királyságban. E bíróság elé a nemesek polgári peres ügyei kerülnek. Tagjai azzal a gyarló szokással bírnak, hogy *járadékokat* fogadnak el. Ezek megvesztegetések? – kérdezheti az olvasó. Isten őrizz! Ezek csak *douceur*ök a bírók vagy a *referensek* megnyerésére, hogy még nagyobb *szigorúsággal* vizsgálják meg az ügy természetét. E *járadékok*, melyeket a világért sem neveznek megvesztegetéseknek, adják e bíróság tagjai bevételeinek nagyobbik részét. Egyébként a budai törvényszék sem kevésbé megvásárolható, s mivel az eléjük kerülő ügyek nagyobb jelentőségűek, *járadékaik* is nagyobbak.

Franciaországban semmi nem volt számomra meglepőbb, mint azt látni, hogy a parlamenti városokban a peres felek ajánlólevéllel a kezükben udvarolják körül a *Monsieur Le Premier President*-t és kartársait, s ezt nem titokban, hanem nyíltan teszik, mintegy bevett szokásnak engedve. Ha balsikerét a vesztes fél még ott is oly gyakran tulajdonítja csupán a törvény hiányosságainak és a bírók részrehajlásának, s nem saját ügye hibájának, ahol az igazságot egyenlően osztják, milyen érzései, s mily nagy bosszúsága lehet itt, ahol a döntést pénzzel a kézben kéri az igazság szolgáitól! Nem is tudom, hogy mennyit kapnak e bírók fix fizetésként. Naplómban nyolcvan font van feljegyezve, s nyolcvan font Debrecenben nem oly csekély összeg, mint Londonban. Azonban Keresztúri úr, akinek alapossága felől nincs kétségem, *Introductio*, &c. című munkájában²⁰ az elnök fizetéseként 250 fontot, az első szavazóbírónál 150, a kilenc szavazóbíró mindegyikénél 120, s a titkárnál 80 fontot ad meg. Ez II. József rendeleteinek felelt meg. Azonban, hogy e fizetések megmaradtak-e, miközben ezen uralkodó törvényrendeleteinek a maradékát is megszüntették, azt nem tudom megmondani.

Igencsak meglepődtem, hogy e távoli országban négy vagy öt olyan úriemberrel találkoztam, akik már jártak szigetünkön. Egy-két professzor is volt már nálunk. A kálvinista lelkipásztoroknál szokás az, hogy ellátogatnak egy protestáns országba: némelyek Hollandiába, mások Svájcba, megint mások Nagy-Britanniába. Benedict tiszteletes²¹ igen járatos a cigányok nyelvében. Azt állította nekem, hogy mikor Angliában volt, beszélgetett néhány

18 Ma Pusttahídvég, Sarud része.

19 Korabinszky János Mátyás (1740–1811) tanár, író, térképész; hivatkozott műve: Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786.

20 Keresztúry József (1739–1794) jezsuita szerzetes, író, szerkesztő, ügyvéd; hivatkozott műve: Introductio in opus collectionis Normalium Constitutorum, quae regnante Josepho II. pro regno Hung. et ei adnexis Provinciis item principatu Transylvaniae condita sunt. Viennae, 1788.

21 Benedek Mihály (1748–1821) református lelkész, 1806-tól haláláig a Tiszántúli református egyházkerület püspöke.

angol cigánnyal, akik nagyon jól megértették őt. Dr. Weszprémi,²² a város legidősebb orvosa, egy ideig, azt hiszem, Edinburghban tanult.

Debrecenben van egy viszonylag jó fogadó. Ebben az országban az utazók gyakran magukkal cipelik saját dunyhájukat és egyebeket, s a fogadósok csak az ágykeretekről gondoskodnak. Valószínűleg ez korábban Németországban is szokás volt, emiatt nevezik egyes vidékeink a nagy bőrűtításkát vagy koffert a mai napig *bettsack*nak.²³ Közvetlenül a városon kívül van néhány szőlő, de a boruk nagyon hitvány. Ez az utolsó hely, ahol letelepednék. A mély kálvinista komorság mindent átjár, s a két-három napos itt-tartózkodásom alatti szomorú esős idő csak tovább fokozta ezt. Vízért a lakosság kénytelen negyed mérföldet menni, s követ legközelebb Nagyváradon vagy Tokajban szerezhetnek.

Rózsa Péter

„Jó a' szappanyra”

A sziksó hasznosítása Debrecenben és vidékén

„A föld háta fölomolván,
Sziksót izzad csupasz ormán...”
(Arany János: *Rege a csodaszarvasról*)

BEVEZETÉS

Európában nincs még egy olyan ország, ahol a döntően kristályvíztartalmú nátriumkarbonátot, azaz sziksót (sziksót, széksót), vagyis természetes szódát magukban foglaló talajok oly nagy területen fordulnának elő, mint Magyarországon. Fő előfordulási területük az Alföld, ahol – Treitz Péter jeles agrogeológus szerint – „*Alig van [...] egy pár négyzetmért-földnyi terület, a melyen nem volna néhány ér, vagy lapos, a mely nem székes.*”¹

Az alföldi szikes talajoknak számos változata fellelhető, amelyeket nemcsak a tudomány, hanem a nép is megkülönböztet egymástól. Példaként álljanak itt a „*legnagyobb magyar geológus*”, Szabó József gyűjtéséből származó Békés-Csanád megyei elnevezések: *vakszék* (művelésre alkalmatlan szikes talaj), *tojásos szik* (kisebb „*sziktömegeket*” tartalmazó, száraz állapotban igen kemény talaj), *porszék* (művelhető szikes talaj), *forradozott szék* (székes föld *vakszék* szigetekkel).²

A szikes talajok rossz termőképességük miatt mindenütt és mindenkor nagy problémát jelentettek és jelentenek a mezőgazdaságnak, de az Isten egyik kezével elvesz, a másikkal ad: az azokon *kivirágzó* (kikristályosodó) sziksót és a sziksós vizeket a régi idők óta külön-

22 Weszprémi István (1723–1799) orvos, a magyar orvostörténet-írás úttörője; 1756-tól haláláig Debrecen városi orvosa.

23 Ágyzsák (*ném.*).

1 Treitz Péter: A magyarországi székes szikes-talajok és azok javítása. Budapest, 1896. 20.

2 Szabó József: Geológiai viszonyok és talajnevek ismertetése. I. füzet. Békés és Csanád megye. Pest, 1861. 53–56.

féle célokra (pl. üvegyártás, textilfestés, vályogvetés, kenyérsütés, súrolás, mosás, illetve kenderáztatás, gyógyászat) hasznosították.

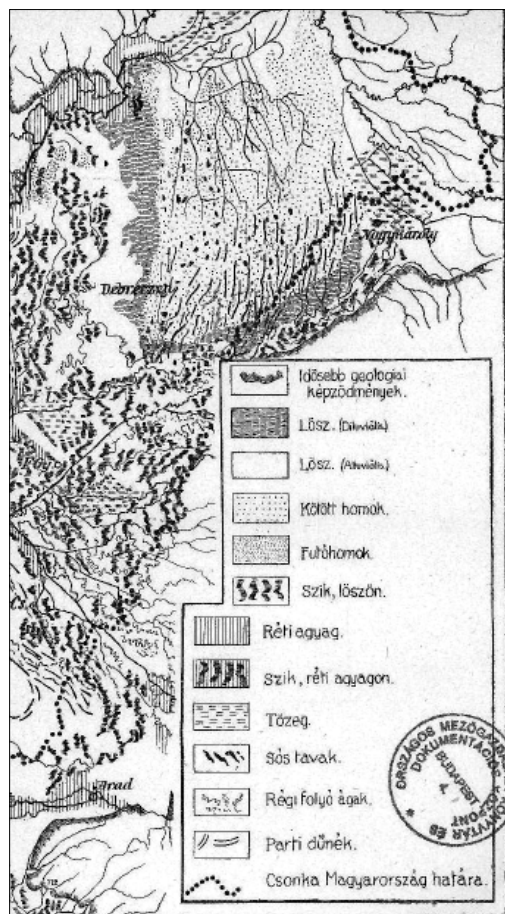
A sziksó egyik fő hasznosítási módja a mosás és a tisztálkodás volt. Mostak a sziksós vizekben, valamint a sziksóból főzött lúgban, és mivel „Jó a szappanyra”,³ e házi használatra (parasztasszonyok), valamint eladásra (háziiparos parasztasszonyok és céhes iparosok) szánt mosó- és mosdószert készítésénél alkalmazták.

Hazánkban a legjobb minőségű és messze földön híres a debreceni és a szegedi szappan volt, ahogy Bizáki Puky Károly fogalmazott: „... Debreczenben és Szegeden igen sok jó szappan készül a széksóval, mellyből nagy mennyiséggel hordanak a Pesti vásárookra...”⁴ Horváth Mihály hasonlóképpen fogalmazott: „Szappan legjobb főzetett Debreczenben és Szegeden, könnyüége és szép fehérsége miatt mind a két hely készítményei igen kelendők a belvárosokon, sőt ismertek valának Német- és Olaszországban is...”⁵ Amíg Szegeden a szappanfőzés „országos háziipari különlegesség”⁶ volt, vagyis főleg parasztasszonyok foglalkoztak vele, addig Debreczenben iparosok (1872-ig céhbe tömörülve) végezték e tevékenységet.

A DEBRECEN VIDÉKI SZIKES TERÜLET

Bár a Debrecentől nyugatra elterülő Hortobágy a szikes talajok egyik klasszikus területe, a sziksó gyűjtése és főzése elsősorban a városától északra, északkeletre, keletre és délre, a Tisza és a Berettyó között fekvő, mintegy 150 négyzetkilométernyi területen történt, ahol számos szikes tó alakult ki. A nevezetes debreceni szappan is – Edvi Illés Pál szavaival – e „mezőken termő széksóból készül”-t.⁷

A XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedeiből származó források a sziksós vizek közül elsősorban a Debrecent Nagyvárral összekötő országút mellett fekvő négy tavat

*Kelet-Magyarország talajai, részlet
„A Nagy Magyar Alföld talajtérképé”-ről
(Treitz P. 1924. Melléklet)*

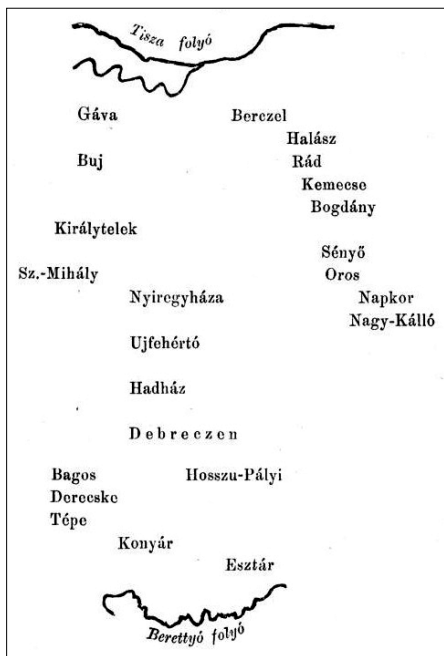
3 Molnár János: [M. j.] A' Természet Három Országának rövid ismertetése, Kezdet gyanánt. Magyar Könyv-Ház IV. szakasz. Posonyban, 1783. [175–232.] 215.

4 Bizáki Puky Károly: A magyar haza. Pesten, 1833. 37.

5 Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon, a három utolsó század alatt. Buda, 1840. 144.

6 Bálint Sándor: A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Második rész. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976/77. 2. Szeged, 1977. 247.

7 Madarassy László: Miben áll a magyar nemzetiség? Ethnographia XV. 1929. [208–216.] 210.

A Debrecen vidéki szikes terület
(Török J. 1882. 103.)

említik, amelyeket együtt Fehér-tónak neveztek. Ezek legnevezetesebbje volt a Bagos, Hosszúpályi, Konyár és Esztár határában elhelyezkedő, a XIX. század folyamán ismert fürdővé vált Sóstó (Konyári-tó, Konyári Sóstó).⁸ Ennek partján volt Fehértói-pusztá, ahol valamikor a vidék legfontosabb sziksótermelő központja volt,⁹ és ahol a legnevezetesebb „széksó fabrika”-k (sziksófőző kisüzemek) működtek.¹⁰

E területről a XIX. század végén Török József 22 település határából több tucatnyi kisebb-nagyobb sziksós tavat említett.¹¹

A SZIKSÓ ÖSSZEGYŰJTÉSE

„Hazánk bányászföld, melynek hegyeiből érczetek, messzre nyúló rónáin alkali sókat, sziksót és salétromot bányásznak” – állapította meg Jánosi Ferenc.¹² Ez a „bányászkodás” az alföldi sziksó esetében kaparó eszközökkel való gyűjtés, illetve (főleg) a *seprés* volt.

Az említett sziksós terület nagyrészt egybeesett hazánk legjelentősebb salétromtermelő vidékével. A *salétromkivirágzások* gyakran a *sziksókivirágzások* mellett voltak, vagy egy helyen mindkettő előfordult.¹³ A föld felszínén *kivirágzott* salétromot a XVIII. század végén ló által vontatott, villás farúdra erősített vaslemezből álló eszközzel, az ún. *ekével* kaparták össze, amelyen a hajtó fenn állt.¹⁴ E földgyaluvál „felkarcolták” a salétromos földet, ebből asszonyok és gyerekek *csirkéket* (kis halmokat) csináltak, amelyek tartalmát férfiak hordták a *karámba*, ahol kifőzték belőle a salétromot.¹⁵ Ezt az eszközt több helyen alkalmazták a szikes föld összegyűjtésére is, mint például Hencidán, ahol a XVIII. század végén „*eleinte seperték, majd később széles kaparó-ekékkel vakarták össze, úgy mint a salétromot*”.¹⁶

8 Irinyi János: [Irinyl] A' konyári tó. Athenaeum 1839. II. félév 46. sz. [721–727.] 722., Török József: Földtani ösmertetés. In Zelizy Dániel (szerk.): Debreczen sz. királyi város egyetemes leírása. Debreczen, 1882. [97–112.] 105.; Magyarai Márta: A hajdani konyári Sóstó. Rálátás V. 2004. 4. sz. [30–41.] 30.

9 Hathvani, Stephan: Thermae Varadiensis examini physico et medico subjectae... Viennae, 1777. 111., idézi: Szathmáry László: A sziksófőzés története hazánkban. Természettudományi Közlöny LXV. 1933. [553–559.] 554.; Rückert, Hermann: Beschreibung der Soda-Seen im Biharer Komitat. Patriotisches Wochenblatt für Ungern, Pesth, 1804. Nr. 11. [305–316.] 305.; Csaplovics, Johann: Gemälde von Ungern. I. Pesth, 1829. 112.; Irinyi J. 1839. 722–723.

10 Dóczy József (szerk.): Európa tekintete jelenvaló természeti, míveleti és kormányzati állapotjában. IX. Bécs, 1830. 44.

11 Török J. 1882. 102–106.

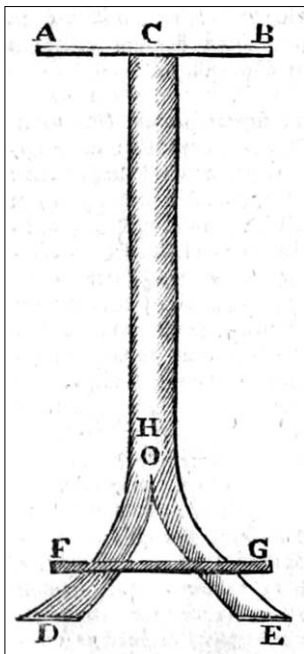
12 Jánosi Ferenc: A bányászati salétromvidék és salétromfőzés. A Királyi magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei II. 1845–1850. [241–245.] 241.

13 Kovács Béla: A debreceni salétromtermelés története. Klny. a Debreceni Református Kollégium Tanárképző-Intézetének Dolgozatai 222. számából. Debreczen, 1941. 3–4.

14 Hathvani, S. 1777. 128–130., idézi: Szathmáry László: Salétromtermelés Magyarországon az elmúlt századokban. Természettudományi Közlöny LXIV. 1932. [415–425.] 419–421.; Csaplovics, J. 1829. 113.

15 Kovács B. 1941. 6.

16 Szathmáry L. 1933. 557.

*Salátromkaparó rajza
Hathvani István könyvéből
(Hathvani, S. 1777. 129.)*

*A salétromos föld összegyűjtése a „szabolcsi ispángság”-ban
1796-ban, Kitaibel Pál rajza (Szathmáry L. 1932. 422.)*

A seprés valószínűleg úgy történt, ahogy a néprajzi kutatás később rögzítette, például Kiss Lajos a Debrecen környéki szikes vidék Szabolcs megyei részén. Ott a sziksót a rendszeresen tisztított helyen, kiszáradt tavak partján vagy a száraz tófenékről separték össze, tavasztól őszig, száraz időben, éjjel, napfelkelte előtt vagy harmatos reggeleken. A kupacokba összehúzott anyagot zsákokban vitték haza.¹⁷

A hazavitt sziksós földet felhasználták és/vagy értékesítették. A Sárréten, a Nyírségben és a Hajdúságon separt sziksót ekhós szekereken szállították eladni a közeli vagy távoli vidékeken élő háziasszonyoknak.¹⁸ Az is előfordult, hogy a felhasználók keresték fel a szikosepréssel foglalkozó településeket.¹⁹

A SZIKSÓ FŐZÉSE

A sziksót Alföld-szerte ún. *kuksóházaknak*,²⁰ *kuksógyáraknak*²¹ vagy *kuksós házaknak*²² nevezett kisüzemekben tisztították, főzték, Debrecen vidékén az alábbi módon.

17 Kiss Lajos: Szappanfőzés Szabolcs vármegyében. Debreceni Szemle VIII. 1934. 8. (82.) sz. [365–369.] 365.; *Uő.*: Hogyan mostak szappan nélkül Szabolcsvármegyében? Ethnographia XLIX. 1938. [399–403.] 399.; *Uő.*: Nagyhalász. Ethnographia LXV. 1954. [329–373.] 360. Az alföldi sziksó sepréséről lásd még például: *D. Balogh József*: A magyarországi szikes vidékek természettudományi tekintetben. Budán, 1840. 20–25.; *Molnár István*: Az alföldi sziksó-termelésről vegyi és orvosi tekintetben. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai XII. 1868. [250–254.] 251–252.; *Treitz Péter*: A sós és szikes talajok természetrajza. Budapest, 1924. 3, 126.; *Szabó Kálmán*: A szappanfőzés Kecskeméten. Néprajzi Értesítő XXIV. 1932. [34–35.] 35.; *Szathmáry L.* 1933. 553–554.; *Tálas István*: A Kiskunság népi állattartása. Budapest, 1936. 239–240.; *Uő.*: Kiskunság. Budapest, 1977. 165.

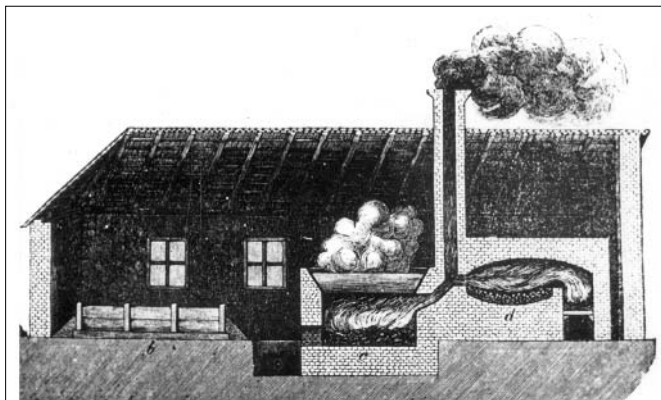
18 *Banner Benedek*: Házalók népünk szolgálatában a XIX. század második felében. Ethnographia LIX. 1948. [110–117.] 113.

19 *Kiss L.* 1954. 360.

20 *Szabó József*: Széksó-vidékeink. In *Kubinyi Ferenc–Vahot Imre*: Magyar- és Erdélyország képekben. IV. Pest, 1854. [113–118.] 113.

21 *Molnár I.* 1868. 252.

22 *Lehr Albert*: Levélszékrenyünk. 53. Sz. K. úrnak... Magyar Nyelv I. 1905. 8. sz. 384.

Alföldi XIX. századi „kuksóház”
(Szabó J. 1854. 114.)

Az összegyűjtött, földdel, növényi maradványokkal stb. szennyezett sziksót *hombárok*-ba rakták, vizet öntöttek rá és 12–14 óra hosszat így hagyták, vagyis feloldották. Az így keletkezett lúgot *kádak*ba csapolták és vízzel hígították, ezt többször megismételték. Ezt követően *vasüstök*ben befőzték, utána *rézüstök*be eresztették és addig főzték, amíg besűrűsödött és megkeményedett. A végén *kemencében* kiegészítették (10–15 óra alatt 5–6 mázsányit tudtak készíteni).²³

A XIX. század első évtizedeiben Debrecen tágabb környékén 10 000–12 000 mázs/év volt a sziksótermelés,²⁴ ebből 1000–1500 mázs/év mennyiséget a Fejér-tó mellett lévő kisüzemben főzték.²⁵

A Debrecen környéki szikes vidékről származó tisztított sziksót (*kuksót*) nemcsak a „*kálvinista Róma*”-ban,²⁶ hanem a fővárosban²⁷ és külföldön is értékesítették. E termék a világkereskedelemben *Soda Hungarica* néven szerepelt.²⁸

A DEBRECENI SZAPPANOSOK

A „*Debretzeni szép fejér jó szappan*”²⁹ fehérsége mellett könnyű,³⁰ szivacsos,³¹ szilárd³² és száraz³³ volt. *Fenekszappannak* is nevezték,³⁴ mert az – „a Czuczor–Fogarasi” szerint – „*fenekes, sziksós helyekről gyűjtött anyagból való*”³⁵ (Viski Károly az elnevezést így magyarázza: „*Színzappan a főzet eleje, teteje, fenekszappan az alja.*”³⁶) Gróf Gvadányi József utazó hősé-

23 Irinyi J. 1839. 723–724. Ezek (kilúgozás–befőzés–égetés) voltak a munkafázisok a többi alföldi „*széksó fabriká*”-ban (Dóczy J. 1830. 44.) is. Lásd például: D. Balogh J. 1840. 18–19.; Wagner Dániel: Magyarországnek közigazgatásilag nevezetes termékeiről. Budán, 1844. 81.; Szabó J. 1854. 113.; Molnár I. 1868. 252.; Szathmáry L. 1933. 554.; Szőkefalvy-Nagy Zoltán: Az első magyar „szódagyár”. Magyar Kémikusok Lapja XXVIII. 1973. 8. sz. [379–383.] 382.

24 Fényes Elek: Magyarország leírása. I. Pest, 1847. 68.; Szabó J. 1854. 113.; Hunfalvy János: Az alföld és lakosai. Magyarország és Erdély eredeti képekben. I. Darmstadt, 1856. [225–292.] 234.; Török J. 1882. 102.

25 Irinyi J. 1839. 722.

26 Kiss Lajos: A nyíregyházi erdő. Debreceni Szemle VI. 1932. 10. sz. [381–398.] 394.

27 Irinyi J. 1839. 724.

28 Treitz P. 1924. 128.

29 K. Mátyus István: Ó és Új Diaetetica. IV. Posonyban, 1789. 206.

30 Townson, Robert: Travels in Hungary, with a Short Account of Vienna in the Year 1793. London, 1797. 242.; Csaplovics, J. 1829. 113.; Fényes Elek: Az Ausztriai Birodalom statistikája és földrajzi leírása. Pest, 1857. 125.; Márton Béla: Debrecen kézműipara. Debreceni Szemle I. 1927. 6. sz. [347–355.] 352.

31 Townson, R. 1797. 242.

32 Fényes E. 1857. 125.

33 Márton B. 1927. 352.

34 Bugát Pál: Természettudományi szóhalmaz. Buda, 1843. 129.; Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. II. Pest, 1864. 804.

35 Czuczor G.–Fogarasi J. 1864. 804.

36 Viski Károly: Arany népe. (Arany tárgyi néprajzának vázlata). Nagyvárad, 1919. 82–83.

vel, Zajtay Istvánnal, „Nagy Peleskének érdemes nótáriusá”-val mondatja klasszikus XVIII. századi művében annak debreceni látogatásáról: „A piatzon tzipót, s fenék szappant vettem.”³⁷

A debreceni szappan gyógyászati célra is felhasználták, a régi gyógyszerkönyvekben *Sapo Debreczinensis* néven szerepelt.³⁸

Debreceni szappanosmester, rajz a szappanfőzőcéh 1676. évi privilegiumleveléről (Selmeczi Kovács A. 1991. 221.)

A debreceni szappanfőzők privilegiumlevele 1676-ból (Takács B. 1984. 454.)

E szappan, a debreceni céhes iparosok készítménye a XVIII. századtól hosszú időn keresztül nevezetessége volt nem csupán a városnak, hanem Magyarországnak is. Európában a híres párizsi és velencei szappanokkal együtt emlegették.³⁹ A város ezzel adózott a török szultánnak, a XVII. században több szekérrakományit vittek Konstantinápolyba és ajándékként is küldtek például a budai és az egri pasának, valamint a szolnoki és a nagyváradai bégnek.⁴⁰ „Egy tábla szappannal és két süveg nádmézzel kedveskedtek például a [debreceni] kalmárok 1762-ben a nagyváradai bírónak” is.⁴¹

A városban és környékén fejlett állattenyésztésnek és a természeti adottságoknak köszönhetően rendelkezésre álltak a jó szappan készítéséhez szükséges alapanyagok (állati zsiradékok, sziksó, fa stb.).

37 Gróf Gvadányi József: A peleskei nótárius. Sajtó alá rendezte: Kardos Albert. Budapest, é. n. 15.

38 Kovács Mihály: Magyar patika az az Magyar- és Erdélyországban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben. III. Pesten és Budán, 1836. 67.; Török J. 1882. 101.

39 Módy György: Szappanfőzés és gyertyaöntés Debrecenben. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1948–1956. Debrecen, 1957. 135.; Szőkefalvy-Nagy Z. 1973. 379.

40 Módy Gy. 1957. 135.; Takács Béla: Szappanfőzők Debrecenben. Élet és Tudomány XXXVII. 1982. 38. sz. [1189–1191.] 1190–1191.

41 Gyimesi Sándor: Kereskedelem, közlekedés, hitelszervezet és társadalmi problémái. In Rác István (szerk.): Debrecen története 1693–1849. II. Debrecen, 1981. [353–384.] 369., jegyzet: 524.

A debreceni szappanfőzőcéh pohara a XVIII. századból (P. Szalay E. 1980. 240.)

Debrecenben már a XV. század második felében dolgoztak szappanfőzők, a XVI. század végén, 1587-ben céhet alapítottak,⁴² ez a legrégebben ismert magyarországi szappanfőző céh.⁴³ A Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemtől kapott első kiváltságlevelet Duska István főbíró 1598-ban egy 38 cikkelyből álló szabályzatra bővítette, majd 1676-ban Balyik András főbíró újabb pontokkal egészítette ki.⁴⁴ (Ez az okmány fennmaradt, mint ahogy megőrződött a XVIII. századból a behívóábra és két céhes aranyozott ezüstpohár is.)⁴⁵

A debreceni szappanfőző céh mintájára alakultak meg a XVII. században a többi jelentős alföldi társulások is, például a kecskeméti, a nagykőrösi és a nagykállói.⁴⁶

A debreceni céh a XVIII. század második felében élte virágkorát. 1774-ben annyi szappanfőző tevékenykedett a városban, mint az ország 13 legnagyobb királyi városában összesen.⁴⁷ A század utolsó évtizedéből 70–75 szappankészítő iparosról tudunk.⁴⁸

A szappanfőzők társulása még a XIX. században is nagy jelentőségű volt. Ebben az időszakban 6000–7000 mázsa szappant főztek évente,⁴⁹ ami Magyarország 20 000 mázsa/év össztermelésének⁵⁰ körülbelül az egyharmad részét jelentette.

A szappanfőzőipar a XIX. század vége felé indult hanyatlásnak (a sziksófőző üzemeket szerte az Alföldön már a század közepe táján tönkretette a szintetikus szóda térhódítása, a külföldi szódaipar⁵¹). A század végén már csak 12–14 szappanfőző dolgozott Debrecenben.

A debreceni szappanfőzőcéh behívóábrája 1791-ből (Takács B. 1982. 1191.)

42 Takács Béla: Debrecen ipara 1693-ig. In Szendrey István (szerk.): Debrecen története 1693-ig. I. Debrecen, 1984. [411–470.] 453.; Selmeczi Kovács Attila: Húsipar, vegyipar, sóbányászat. In Domonkos Ottó (főszerk.): Magyar néprajz nyolc kötetben. III. Kézművesség. Budapest, 1991. [214–244.] 220.

43 Domonkos Ottó: A kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában. In Uő. (főszerk.): Magyar néprajz nyolc kötetben. III. Kézművesség. [7–154.] 53.

44 Takács B. 1982. 1189.; 1984. 453, 456.

45 Takács B. 1982. 1191.; P. Szalay Emőke: Debreceni céhedények. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1980. Debrecen, 1982. [227–265.] 234, 237–238, 240.

46 Takács B. 1982. 1191.; 1984. 455.; Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral. II. Kecskemét, 1864. 319–329.; Cservenka József: Régi iparosaink. A kecskeméti céhek története. Katolikusok Lapja VIII. 1931. 17. sz. [263–265.] 264.

47 Varga Gyula: Néhány debreceni céhes iparág termelése a XVIII. század végén. In Nagybakay Péter (szerk.): IV. Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1980. december 1–2. A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottságának Történelmi Szakbizottsága VEAB Értesítő. Veszprém, 1981a. [12–14.] 13.

48 Townson, R. 1797. 240–241.; Varga Gyula: Ipari termelés – a társadalom ipari rétegei. In Ráczy István (szerk.): Debrecen története 1693–1849. II. Debrecen, 1981b. [309–352.] 344.

49 Fényes E. 1847. 88.; 1857. 125.; Márton B. 1927. 352.

50 Fényes E. 1857. 125.

51 Török J. 1882. 102.; Szathmáry L. 1933. 559.

1926-ban feloszlott az 1872-ben megalakult Szappanos Ipartársulat, 1945 után már csak hat műhely üzemelt a városban, az utolsó iparos (ifj. Nagy Ferenc⁵³) 1975-ig tevékenykedett.⁵³ Emléküket a városban a *Szappanos utca* őrzi.⁵⁴

SZIKSÓ A SZAPPANBAN

A nevezetes *debreceni szappan* fő alapanyagairól (faggyú, sziksó, mész) már az említett céhszabályzatból van tudomásunk.⁵⁵ Ezeket a XVIII. században Hatvani István is megemlítette: „*a mi szappanosaink a maguk omlós földjéből [a Debrecen környékén beszerzett, tisztítatlan, földes sziksóból] lúgot gyártván, mikor ehhez hájat, faggyút adnak és valamelyes meszet és közönséges sót kevernek bele és mindjárt megfőzik: ilyen módon a legfehérebb és legjobb szappant nyerik*”.⁵⁶ A marhafaggyú a termék fehérségét és szilárdságát biztosította, a sziksó pedig alkalmasabb volt a szappankészítésre, mint a később használt szintetikus szóda.⁵⁷

A fő alapanyagok tehát régóta ismertek voltak, de ezek egymáshoz viszonyított árnyát először egy 1793-ban hazánkban járt angol utazótól, Robert Townsontól tudjuk,⁵⁸ aki azt két szappanfőző némileg eltérő közlése alapján írta le. Az eltérés okát így magyarázta: „*Úgy tűnik, hogy ezt a munkát saccolás alapján csinálják*.”⁵⁹ Valószínűleg innen ered a következő tréfás történet: a debreceni szappanos „*az angolt szappant készíteni tanította. A mikor az angol azt kérdezte a szappanostól, hogy mennyi sziksót veszen? azt felelte »mikor hogy«.* És az angol faggatására, hogy hát miről látja, hogy most több kell vagy kevesebb? azt felelte »megmutatja az magamagát«.”⁶⁰ (Hasonló történet szól a szegedi szappanosokról is.⁶¹)

Azt is az angol utazótól tudjuk, hogy az anyagot a főzés után egy „*parallelepipedon*” formájú, lenvászonnal kibélelt, kb. 1x1x0,5 yard (1 yard= 0,91 méter) méretű ládába öntötték és az így nyert *táblaszappant* feldarabolták,⁶² s e darabokat értékesítették. Készítményeik külföldre⁶³ is eljutottak, ők maguk pedig szekerekkel járták az országot, felkeresték a vásárokat, s amellet, hogy árusították nevezetes terméküket, részt vettek a reformáció tanainak terjesztésében a „*kálvinista Róma*”-tól távoli vidékeken is.⁶⁴

A híres pesti vásárokon való jelenlétükről egy XIX. századi német utazó, Johann Georg Kohl leírásából is értesülhetünk: „*Igen jelentős cikk volt a vásáron a valódi magyar szappan. Bámulatosan nagy mennyiségben volt. Ezek a szappanok mind a magyar pusztákon készültek, főleg a Tisza mellett Debrecenben és Szegeden. Legfinomabb a debreceni »tőkeszappan«,*

52 Nyakas László: Amiről utcát neveztek el Debrecenben. Hajdú-Bihari Napló XXXVII. 1980. 222. sz. 12.

53 Módy Gy. 1957. 135.; Varga Gy. 1981a. 14.; Takács B. 1982. 1191.

54 Nyakas L. 1980. 12.

55 Takács B. 1982. 1189.; 1984. 454–455.

56 Hathvani, S. 1777. 141., idézi: Szathmáry L. 1933. 555.

57 Takács B. 1982. 1189.; 1984. 453.; Semeczi Kovács A. 1991. 222, 223.

58 Townson, R. 1797. 240–241., magyar nyelven: Hála József: Robert Townson néprajzi közlései a XVIII. századi Magyarországról. In *Üő.*: Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből. Budapest, 2014. [13–24.] 23–24.

59 Townson, R. 1797. 241.

60 [Név nélkül]: A talaj megműveléséről. Politikai Ujdonságok XXXI. 1885. 12. sz. [161–162.] 161.

61 Hanusz István: Az iparüzés földrajzi elosztakozása Magyarországon. Földrajzi Közlemények XXVII. 1899. [129–138.] 136.

62 Townson, R. 1797. 241.

63 Horváth M. 1840. 144.

64 Részletesebben lásd Takács Béla: A debreceni céhek és a reformáció. Theológiai Szemle XXIII. 1980. 4. sz. 235–238.

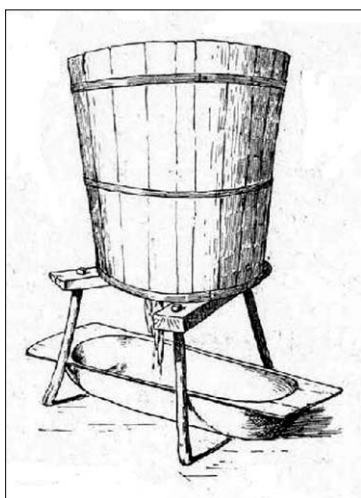
nagy, hosszú, téglalakú darabokban. A belseje olyan, mint a limburgi sajté, némelyik sárga, mint a viasz, másik fehér, mint a faggyú. Igen könnyű és száraz. A háziasszonyok mind ebből igyekeztek vásárolni.⁶⁵

MOSÁS SZIKSÓS VÍZBEN, LÚGBAN

Ahogy szerte az Alföldön, ahol tehettek, például Kiskunhalason,⁶⁶ Sztanisicsben,⁶⁷ és Palicsan,⁶⁸ illetve a Debrecen közeli konyári Mosó-tóban⁶⁹ előszeretettel mostak a sziksós tavak lúgos vizében, ahogy Nagy Sámuel írta a XVIII. század végén: az említett állóvizekben „szappan nélkül is szépen szappanoznak”.⁷⁰

„A' szennyes, zsíros ruhákat az illy sziksó tartalmas vizekben rövid úton tisztára moshatni, mivel az a zsírfótokat fölolvasztja – mint szokták értelmetlenül mondani »a' ruha benne megkél«” – olvashatjuk D. Balogh József cikkében.⁷¹

A sziksóból készített lúg jó szolgálatot tett a háztartásokban is, Szabolcs megyében imigyen. A falu vagy más település határában saját maguk által sepet, boltokban, illetve vándorárosoktól vásárolt vagy gabonáért, lisztért, tojásért stb. cserébe kapott sziksót hordóban, ládában tárolták olyan helyen, hogy a napfény ne érje. Mosáskor folyó-, tó- vagy esővizet forraltak (ha kútvizet használtak, fahamura is szükségük volt), ebbe sziksót tettek (gyakran oltott meszet is) és tisztulásig főzték, kavargatták. A kész lúgot dézsába, hordóba öntötték és lassan leülepítették. A kimosott ruhát szapulókádba rakták és erre a kifőzött lúgból öntöttek. Egy éjszakán át abban pállott, megkelt a ruha. Másnap folyóparton vagy kút mellett kisulykolták, majd dézsában kiöblítették.⁷²

Szabolcs megyei „szapulókád”
„szapulóláb”-on,
alatta „teknő”
(Kiss L. 1938. 400.)

A SZIKSÓS HÁZI SZAPPAN FŐZÉSE

„Az Alföldön midőn [minden] jó gazdasszony maga készít jó szappant.”⁷³ Nagy Sámuel e megállapítását a néprajzi gyűjtések is igazolják, amelyek például a Kiskunságon,⁷⁴ Kecskeméten,⁷⁵ Hódmezővásárhelyen⁷⁶ és Szegeden⁷⁷ dokumentálták ezt a tevékenységet.

65 Ű. Nagy Júlia: Régi utazások Magyarországon. Népünk és Nyelvünk I. 1929. [54–58, 119–122, 245–249.] 247.

66 Nagy Sámuel: Istennek jósága és böltsége a' természetben. Sander Henrik után. Pozsonyban, 1798. 130.

67 Rónai Ausburg István: A fehér tavak Bácskában. Hazánk s a Külföld VI. 1870. 48. sz. [758–760.] 759.

68 Góg Imre: A Palicsi-tó. Hidrológiai Tájékoztató 1992. október [32–35.] 35.

69 Magyarai M. 2004. 30.

70 Nagy S. 1798. 130.

71 D. Balogh J. 1840. 20.

72 Kiss L. 1934. 366.; 1938. 399–402.

73 Nagy S. 1798. 130.

74 Peterka József: A' legalább való széksó, fű, vagy fahamúból szappan lúgot – haszonnal készíteni. Tudományos Gyűjtemény 1817. VII. 64–78.

75 Szabó K. 1932.

76 Kiss Lajos: A szappanfőzés Hódmezővásárhelyen. Néprajzi Értesítő XXIII. 1931. 173–176.

77 Bálint S. 1977. 248–250.

Mivel ezen a vidéken a vásároknak és a boltoknak könnyen hozzá lehetett jutni a jó szappanhoz, Debrecen környékén, például Szabolcs megyében a gazdasszonyok kevésbé foglalkoztak főzésével, mint az Alföld más vidékein. Az első világháború után a szükség vitte rá őket a szappankészítésre.

Ehhez sziksót (ahol nem volt, ott fahamut) és disznózsiradékokat (zsír, bélzsír, háj, csont, avas szalonna stb.) és körülbelül egyharmad részben juh- és/vagy marhafaggyút használtak. Miután a lúg elkészült (lásd fentebb), másnap egy üstbe tettek belőle és hozzáadtak körülbelül egyharmad résznyi zsiradékot (ha ez sótlan volt, a keveréket meg is sózták). Csendes tűzön, folyamatosan kevergetve 2–4 órán át főzték, amíg a tetején *fodrosodni* kezdett a szappan. Ezt az *első lúgból* kivéve az ún. *második lúgban* is főzték, ezt *tisztázásnak* nevezték, ami kb. fél órán át tartott (néhol *harmadik lúgban* is főzték). Miután megfőtt, egy *csuporral* vagy mással vizes ruhával kibélelt formába (ládába, asztalfiókba) merték. Így egy körülbelül 5 kg-os szappant kaptak, amelyet kihűlés után kivettek a formából és madzaggal vagy dróttal feldaraboltak. Az így nyert kb. félkilós darabok tárolóhelye régen a házban a gerenda közeiben volt, az 1930-as években (az adatgyűjtés idején) a kamrában vagy a padláson tartották.⁷⁸

Kecskeméti sziksós házi szappan (Márta Krisztina felvétele, Márta K.–Mile O.–GreCs A. 2017. 266.)

Hála József

78 Részletesebben lásd: Kiss L. 1934. A téma iránt érdeklődőknek a fentiekén kívül a következő írásokat ajánljuk szíves figyelmükbe. *Hála, József*: Trades and Popular Crafts Utilizing Mineral Resources in the Carpathian Basin. In *Uő.*: (ed.): Neogene Mineral Resources in the Carpathian Basin. Historical Studies on their Utilization. Budapest, 1985. [577–622.] 601–604.; *Selmeczi Kovács Attila*: Szappanfőzők. In *Uő.*: Elfeledett mesterségek és népélet. Budapest, 2009. 158–160.; *Solymos Ede*: Sziksófőzés. Ethnographia CXXIII. 2012. 435–438.; *Bárth János*: Sziksóseprés a Mindszent–algói uradalomban a 19. század közepén. In *Fodor Péter–Gyöngyössy Orsolya* (szerk.): Sodrásban. Tanulmányok Dr. Szűcs Judit köszöntésére. Csongrád, 2017. 185–191.; *Márta Krisztina–Mile Orsolya–GreCs Anita*: Csak természetesen... Hogyan kerül a sziksó a szappanba? Élet és Tudomány LXXII. 2017. 9. sz. 265–267.

Szerelmes földrajz

A Nagy Magyar Alföld

Csatári Bálint
geográfus emlékére

„Mit nekem te zordon Kárpátoknak
Fenyvesekkel vadregényes tája!
Tán csodállak, ámde nem szeretlek,
S képzetem hegyvölgyedet nem járja.

Lenn az alföld tengersík vidékin
Ott vagyok honn, ott az én világom;
Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.

Felröpülök ekkor gondolatban
Túl a földön felhők közelébe,
S mosolyogva néz rám a Dunától
A Tiszáig nyúló róna képe.

Délibábos ég alatt kolompol
Kis-Kunságnak száz kövér gulyája;
Deleléskor hosszú gémű kútnál
Széles vályu kettős ága várja.

Méneseznek nyargaló futása
Zúg a szélben, körmeik dobognak,
S a csikósok kurjantása hallik
S pattogása hangos ostoroknak.

A tanyáknál szellők lágy ölében
Ringatózik a kalászos búza,
S a smaragdnak eleven színével
A környéket vígan koszorúzza.

Idejárnak szomszéd nádasokból
A vadlúdak esti szürkületben,
És ijedve kelnek légi útra,
Hogyha a nád a széltől meglebben.

A tanyákon túl a puszta mélyén
Áll magányos, dölt kéményü csárda;
Látogatják a szomjas betyárok,
Kecskemétre menvén a vásárra.

A csárdánál törpe nyárfaerdő
Sárgul a királydinnyés homokban;
Odafészkel a visító vércse,
Gyermekektől nem háborgatottan.

Ott tenyészik a bús árvalányhaj
S kék virága a szamárlenyernek;
Hús tövéhez déli nap hevében
Megpihenni tarka gyíkok térnek.

Messze, hol az ég a földet éri,
A homályból kék gyümölcsfák orma
Néz, s megettök, mint halvány ködoszlop,
Egy-egy város templomának tornya. –

Szép vagy, alföld, legalább nekem szép!
Itt ringatták bölcsöm, itt születtem.
Itt borúljon rám a szemfödél, itt
Domborodjék a sir is fölöttem.”

– írja Petőfi Sándor az *Az Alföld* című költeményében. Csodálatos világot képzelhetünk magunk elé, amely majd két évszázad távlatából idézi elénk a Kárpát-medence legnagyobb tájegységét, a Nagy Magyar Alföldet. Nyugaton viszonylag éles határvonalat jelent a Duna folyama, amelytől nyugatra néhány kistáj helyenként a keleti nagytájjal mutat rokonságot, mint a Mezőföld és a Sárköz. Északon és keleten az Északi-Kárpátok (Tátra, Fátra) déli középhegység-vonulatai (Börzsöny, Mátra, Bükk és az Eperjes–Zemplén-hegyvidék), dombvidékei (Cserhát és Cserehát), északkeleten, keleten a Kárpátok hegygerincei és az Erdélyi-középhegység dombsággá szelidült kistájai (a Szilágyság, Bihar) jelentik a magasabb

hegy- és dombkioszorút, míg a Kárpát-medence nyitott, tágas déli rónasága öleli magába a Bácskát és Bánátot egészen a Dunáig. Nincsenek hegyek (kivéve a kecskeméti és a nagykovácsi kiemelkedéseket, a *szőlőhőgyeket*), valójában kisebb-nagyobb halmok emelkednek ki a térszínből, mint a termékeny hátaik, hátságok (Hajdúság, Békés–Csanádi löszhát, a délvendéki Bácska és Bánát, Titeli-plató, a Nagykunság és a Jászság). A dombok sorát színesítik a kunhalmok, s a Duna–Tisza köze, a Nyírség homokdombságának futóhomok-képződményekkel, garmadakkal, homokdűnéekkel tarkított szépséges természeti tája.

A Alföld nem egyhangú síkvidék – ahogyan Petőfi is láthatta –, tagoltságának gyönyörű bizonyossága a folyók, patakok sokasága, melyek felszabdalják. Az Alföld legmagyarabb folyója a Tisza, amely magában hordozza a hegyekből lefutó folyók, a Zagyva, a Sajó, a Bodrog, a Kraszna, a Szamos, a Berettyó, a Sebes-, a Fekete- és a Fehér-Kőrös, a Maros, alatt pedig a Temes vizét. A folyók a síkvidékre érve lelassulva, méltóságosan hömpölyögve csodálatos képződményt alakítottak ki, gyönyörű kanyarulatokkal ékesítve a part menti tájakat.

Helyenként ősi mocsárvilág képződött, mint a Duna–Tisza köze északi részén az Ócsa környéki turjános, vagy a kalocsai–bajai Őrjeg lágja. A homokbuckák között szikes tavak terpeszkednek, mint Szeged mellett a Fehér-tó, vagy az izsáki Kolon-tó, soltvadkertű Büdös-tó.

A folyók által szabdalta alföldi táj jellegzetes képviselői a rétségek, mint a Bodrogtó és a Rétköz az északnyugati régióban, a középső területeken a Hortobágy, a Nagy- és Kis-Sárrét. Itt is megtalálhatók a vizenyős mélyföldek, mint a Munkács környéki Szernye-mocsár, vagy a szatmári–szabolcsi határvidéken kiterjedő, a Szamos és a Kraszna folyók vizével táplált, szigetekkel tarkított Ecsedi-láp. Ez a természeti képződmény az egész Kárpát-medence legnagyobb mocsárvidékének számított.

A természeti környezet határozta meg minden időben az életlehetőségeket. Az árvízjárta vidékeken (Bodrogtó, Rétköz) jobbra aprófalvas települések alakultak ki a hátságokon, míg a termékeny rónaságokon a tágas határu mezővárosok, melyek közül kiemelkednek többek között Beregszász, Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Békéscsaba, Jászberény, Hajdúböszörmény, Karcag, Szabadka, Zenta, Arad, Temesvár települési együttese. Az agrártermelésben kiemelkedő szerep jutott a Bácskára, a Bánátra, Békés–Csanádra, Hajdúságra, a nagykun és jász kistájak mezővárosaira.

A föld biztosította lehetőségéből eredő mezőgazdasági termelés, üzemszervezet fejlődése a tanyavilágban teljesedett ki. Az őstermelő, paraszti, parasztpolgári, civis társadalom élen járt a nemzet élelemmel történő ellátásában. Áldásos, évezredek munkájukat dicsérték a hatalmas, ringó gabonatóblák, a nélkülözhetetlen növényi kultúrák termesztése, a gyümölcsészet, szőlészet és borgazdaság. Nem feledkezhetünk meg az alföldi erdőségekről sem, amelyek a természeti adottságokból adódóan biztosították minden időben a tűzre való fát és a gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen munkaeszközök alapanyagát és az építési anyagot.

A természeti adottságból fakadóan nem csupán a kötöttebb talajú vizenyős rétségeken, de a homokpuszták világában is a mezőgazdaság másik fő összetevője, az állattartás ágazata is szervesen kapcsolódott a hagyományos gazdálkodáshoz, életmód fenntartásához. Debrecen kiterjedt határán, a Hortobágy folyóig nyúló pusztaságon évszázadokon át legelhettek a hízó- és heverőmarha-gulyák, a ménesek, a juhnyájak. A Duna–Tisza közén Bugac, Monostor és a többi pusztákon legelhetett Kecskemét és a kiskunsági mezővárosok jószágállománya. Más nagyobb mezővárosok sem nélkülözhettek a tágas pusztaságokat, mint történt ez Hódmezővásárhely, Orosháza, Karcag, Túrkeve, Gyoma, Jászberény és a többi jász és kiskun település esetében.

Az alföldi mezővárosok jellegét meghatározta a kézműipar is, amely nem csupán a helyi, de a közeli-távoli házi, mezőgazdálkodási szükségleteket is kielégítette. Mint tették azt a különböző: a szűcs, a szabó-szűrszabó, a takács, a kékfestő, a csizmadia, a tímár, a szíjgyártó, a bognár, az asztalos, a szappanos, a kovács és egyéb szakmák mesterei.

A Petőfi általi őszinte érzelemmegnyilvánulás az Alföldünk iránt két évszázad távolából is megragad bennünket, a hatása alá kerülünk. Mi már nem csak képzeletben, de valóságban is felrepülhetünk az felhők közé, s onnan szemlélhetjük szépséges alföldi tájainkat, termővidékeinket. A Petőfi által vizionált természeti kép és vágyódás annál is inkább erősödhet bennünk, mivel az Alföldön sarkalatos változások következtek be a XIX. század második felétől.

A nagy természeti átalakításnak elsődlegesen, különösen nagy kárát szenvedte a kanyargó folyóink hálózata. Különösen az 1878–1879. évi nagy tiszai árvíz gyorsította fel a folyószabályozást. Azaz, a szélesen kanyargó folyókat „megregulázták”, lefűzték róluk a nagy kanyarulatokat, a pusztulás sorsára juttatva morotvát, holtágat csinálva belőlük. Gátak közé szorították a folyókat, vizük már nem terpeszkedhetett szét a környezetükben, hanem rohanásra készítve sebesen folynak alá, mind mélyebbre vájva medrüket. A lecsapolások áldozatává váltak az ősi mocsaras természeti értékeink is. Az Ecsedi-láp felszámolása 1898-ban következett be.

A földművelő gazdálkodás, gabonatermesztés kiterjesztésének szándéka és akarata hatott erre a műveletre, annak ellenére, hogy a víz járásától megszabadított térségeken a gyenge minőségű szikes talaj csupán igen rossz terméshozamot biztosíthatott, parlagon hevert.

A folyószabályozás az árvízjárta térség csökkenésével járt, a folyó áradásainak termékenyítő hatását megszüntette. A korábban méltóságosan kanyargó folyók vize felgyorsult, pusztító hatásuk felerősödött. A Tisza melletti homokhátságok virágzó szőlőskertjei mutatják például ennek káros következményét, amikor a folyó erős sodrása alávéjja a partot, s a szőlőföldek beleomlanak a Tisza vizébe.

A lomhán, méltósággteljesen „ballagó” folyóink vizében tömérdek mennyiségű hal élt egykoron, bőséggel halmozva el a közeli-távoli vidék népét. A folyó vizének felgyorsulása a természetes halállomány drasztikus csökkenésével is járt.

Ha felrepülünk a magasba, mit is láthatunk valójában? Elsőként is szemünkbe ötlük a régi vízjárta ártér a folyó kiegyenesített medrével és a régi kanyarulatait képező holtágakkal. A fenti látvány szépségét mutatják a hatalmas gabonátáblák, kukoricaföldek, a repce, a napraforgó hatalmas kiterjedésű termőterületei. A szél ugyanúgy ringatja a kalászokat, mint Petőfi korábban is tette, csak hát mások lettek a körülmények. Az emberi szorgalom hiányzik mögüle. A nagy erőgépeket látjuk szántani, vetni, aratni az óriási birtokokon. Nincs már kisbirtok, amelyen a gazdaember lovával csinálta a nagy munkákat, s családjával összefogva végezte a betakarítást, tárolást.

Felülről még láthatunk tanyákat, s ez jó érzéssel tölthet el bennünket, de ha alább szállunk a fellegekből, akkor szomorú valóságot tapasztalhatunk. Ahol még százával virágoztatták a határt, ott már alig van belőlük, s azok is pusztulófélben, vagy rendeletetésüktől elidegenülve, sokuk környezete elvadulva. Ha erőltetjük tekintetünket, láthatunk nagy farmtanyákat, majorságokat, amelyek némileg pótolják a tanya romantikáját, de a látvány mégis hiányérzetet kelthet bennünk. Nem látunk a tanyák körül libafalkát, pulykát, bárányokat, teheneket, a kút melletti pocsolóban dagonyázó disznókat, őrző és játszódozó gyermekeket, a földeken szorgoskodó gazdákat. A távolabbi legelőkön pásztorokat ki-sebb-nagyobb állatfalkáikkal.

Leszállunk a magasból – a földi valóságba. Felötlik bennünk a jövő reménye, az Alföld természeti és gazdasági, társadalmi rehabilitációja. Nagy feladat a folyóvizek, levágott holtágak élővé tétele a csongrádi vízlépcső megvalósításával, a vízi paradicsom megteremtése a horgászok, vízitúrázók számára, s mindinkább a nyári aszályban egyre szomjazó termőföldek öntözése dolgában. Elképzeljük az életre kelt tanyavilágot is, ahol a család ugyan keményen megdolgozik mindennapi javaiért, de tagjai boldogan élnek, megelégedetten, hiszen van bőséggel betevő falatjuk, s jut még bőven a piacra is. Nem csak a föld terméséből, de a kisgazdaság fundamentumát képező jószágokból is. Nem élnek zártságban. Vasárnaponként ki-ki elmegy felekezetének templomába, s mindennapjaikban a világ kitágul számukra a televízió, rádió és számítógép használatával.

De nem csak a tanya éledhet újjá, múlhatatlanul szükséges a hozzá tartozó falu, mezőváros életre vergődése is, a kiüresedés, a pusztulás, az „üres csigaház” szindróma felszámolása. A tekintélyes portákon álló egyszerű, de praktikus parasztházak és az építőművészet remekeinek számító, stílusosan megépített lakóházak mellett újra funkciót nyerhet a már pusztulás sorsára jutott, rendeltetését veszített kamra, istálló, szín, s a virágzó kiskert. Együttesen pedig jelenthetik, fontossá tehetik a falu, az alföldi agrárváros, a vidék múltból megmentendő, jelenben őrzendő és a jövőnek megtartandó társadalmi, gazdasági felvirágoztatását. Népünk jelenben kötődését múltjához, jövőjéhez.

Trianonban megcsonkított hazánk jelentős részét, az ásványkincsekben gazdag bányá- és iparvidékeket elcsatolták, nemzetgazdaságunkra az agrárjellegű kényszerítették. Az Alföld is jelenthetett mentsvárat, ahol az évezredek hagyományokra visszatekintő mezőgazdasági kultúra még virágzott és életet biztosított. Ez figyelmeztet bennünket arra, hogy nemzetünk eltartó- és megtartóképessége okán mindjobban emelkedjen az Alföld gazdasági, s nem utolsósorban társadalmi szerepe és jelentősége, s óvakodnunk szükséges, nehogy gyárak betonkomplexusai „teremjenek” csupán a termőföldrünkön.

Novák László Ferenc

Szerelmem: a Nagy Magyar Alföld¹

Hetvenévesen már elég idős az ember arra, hogy visszatekintve különbséget tegyen a felárgolás, a kényszerű kompromisszum, ezek érzelmi és értelmi elegyei, meg az életre szóló szerelem között. A Kiskunság homoki tanyavilága szült és nevelt emberré, nyugdíjas koromra ide tértem haza, mint a messzi földre száműzött, aki nem bír meghalni idegenben. Mi ez, ha nem életre szóló szerelem?

Valóban száműztek innen, ahogy parasztember édesapám mind a tizenegy gyermekét. „Itt má nincs jövő, gyerek...” – mondta, mikor befejeztem a nyolcadikat. Tudta, hogy legkedvesebb bátyámmal magam is inkább az ő nyomdokaiba lépnék. Meggyőzésül hozzátette: „Eriggy a városba, tanújj tovább! Parasztnak lönni má nem érdemős...”

„Nem érdemős...”, dobolt bennem 1964 nyarán az útnak indító indoklás, miközben a Lápástó-dűlőtől, legszűkebb hazámtól búcsúzkodtam. Az „érdemős”, szorgos, szelíd pa-

¹ Köszönöm dr. Székely András Bertalan barátomnak a kitartó biztatást, amellyel kicsikarta tőlem autóbalesetem utáni első írásomat.

rasztoktól, akik név szerint ismerték a környék minden gyerekét, engem is. Akik úgy köszöntek vissza a „*Dicsértessék, Jani bácsi!*”-féle köszönésünkre a lovaskocsiról, bicikliről, hogy „*Mindörökké, Sanyikám!*”

Búcsúzkodtam a falutól, amelyről a Wesselényi Iskolában azt tanultam, hogy „*Zsombó azelőtt² Kiskundorozsmához tartozott, mint egyik tanyaközpontja. Területe vizenyős, nádas, zombékos. Innen a község elnevezése.*” Iskolásnak tartottam ezt a helynévmagyarázatot Kovács Álmos tanító bácsi szájából, bár szüleinktől is tudtuk, hogy „*okos embőr a szögedi tanító úr*”, Bálint Sándor barátja.

Ezt a „*vizenyős-nádas-zombékos*”-ságot addig csak a Nagyrétről tudtam, melynek nádrengetegében embermagas zombékok között egész éven át lilásfekete *réti víz* sötétlett. Ró-kák lakták a nádat, a vizeket teknőcök meg réti halak: napkárászok, keszegek, pontyok és csíkok. Innen indultak ők is a Jató nevű, *semlyékes, nádfoltos, válykosgödörös*, helyenként *szigorú földű*, kukoricásnak feltört lapályon át, le a Fehér-tó felé, a Tiszának, Szeged iránt. Hogy soha többet vissza ne térjenek.

Magam is arrafelé voltam indulóban. El kellett köszönnöm mindentől és mindenkitől. Amíg a család a déli hőségben a gyümölcsfaárnyékos szőlőutak termő illatában pihente ki a koránkelést, kiosontam a *közre*³. Elballagtam a szomszédos *pusztaföld*⁴ mentén álló két hatalmas jegenyéig. Ezek voltak az én *kilátófáim*. Valaha tán *őrfáknak* szánta őket a gazda egy végül meg nem épült tanya kapuja mellé. Ki-kijárt ugyan még Dorozsmáról kukoricát kapálni, de 1950 óta ez már nem *dorozsmai föld* volt, hanem egy másik falu határa. Itt állt meg a kocsival, kifogta lovát, és a kocsi farához kötötte szénázni. Kivéve, ha vissza nem fogta egy rövid földbejárás után az *ekekapa*⁵ elé. Harangszókor maga is ide telepedett ebédelni. Mikor itt volt, csak illendően köszöntem, és tovább sétáltam. Úgysem engedte volna meg, hogy a szeme láttára szegjem a nyakam. De mikor nem volt itt, mint most sem, akkor se volt zavartalan a szemlélődés. A szekérszögésre, a *zabla*⁶ csörrenésére ügyelni kellett, mert ha ilyenkor fordult be a dűlőútról a *közre*, egyetlen percem volt lemászni a 20 méteres jegenyéről, és eltűnni a kukoricásban. Nem tettem én semmi rosszat, csak az olthatatlan kíváncsiságomért nem akartam bajba keverni mást. Magamat azért bajba kevertem volna, ha megtudja, hogy a jegenyéjén vagy a kukoricásában jártam. Mindenképp szólt volna apámnak, aki ezért még 14 évesen is *móresre*⁷ tanított volna a nadrágszíjjal. Már csak azért is, mert a „*rendes ember nem jár a mások földjén*”, és mindig a „*saját magasságából nézi a világot*”. Aki nem így tesz, attól minden más bűn is kitelik.⁸ De a *szőlős-gyümölcsös rengetegtől* is el kellett köszönnöm, ahová a magunk *darab-*

2 Az 1950. január 1-jén életbe lépett közigazgatási reformig.

3 A *közök* a tanyás faluhatárt a „makadámos” országútról leágazó dűlőutak közt tovább osztó kisebb utak voltak. A két párhuzamos dűlőútszakasz és a két, ugyancsak egymással párhuzamos *köz* egy nagyjából 2 km²-es tájszeletet zárt be, amelynek területén általában 7–8 tanya osztozott.

4 *Pusztaföldnek* a tanyavilágban a szántót nevezték.

5 Az *ekekapa* egylovas, hatékony gyomirtó eszköz volt, amellyel a nagyobb kukoricatáblák sorközeit *húztatták* meg kapálás előtt.

6 Ma már a nyelvészek se hiszi senki, de mi parasztyerekek tudtuk, hogy a *zabla* a *szablya* rokonszava. Az egyikkel a gazda az állatnak, a másikkal a harcra kelt ember az ellenségnek *szabja* meg a *szabályos* és elvárt viselkedést.

7 A *móres* a mai *egyszintű civilizációs joggal* szemben a *háromszintű kultúrjog* szerint (*ius/juris* = az egyén joga; *mos/mores* = a kultúrközösség szokásjoga; *fas/fatum* = isteni jog, isteni végzés, végzet) a kultúrközösségen belül elfogadott viselkedésmódokra vonatkozó szabályrendszer, amelyre a közösség minden tagjának joga és kötelessége nevelni az utódokat.

8 Akkor még friss volt a tanyavilágban az amerikai kémrepülőkről leszórt „kolorádóbogár” története. Hál' Istennek, nem kellett megérnie a mai, mindent látó és halló műholdak korát.

jait⁹ leszámítva végképp tilos volt idegennek a bejárás. Sokan *karaszolás*¹⁰ után felgerelyézték a szőlőutakat, hogy meglátsszék a meggyek, kajszik, *őszifák*¹¹ alá beködörgő gyerekek nyoma. Már akit a tiltott gyümölcstől vissza nem tartott a nevelés. Meg, hogy vasárnap mindent meg kellett gyónni a papnak. Most, hogy utoljára tekintetem szét innen a jegenyemagasból ezen a gyümölcserdőn, amelyből kipiroslottak a tanyatetők, e szorgalomrengeteg megbúvó erőközpontjai, eszembe jutott az egyetlen alkalom, amikor először és utoljára jártam idegen gyümölcsösökben. Tanítói parancsra.

1956 késő ősze volt. Már épp az iskola előszobájában öltözködtünk hazamenésre, mikor rengeni kezdett a padló a talpunk alatt. A tanító néni föltépte a bejárati ajtót, majd megrettenve bevágta, és háttal nekidőlt. Mintha a testével akarna óvni bennünket, hogy ki ne menjünk. Elkésett. Egy tank farát láttam eltűnni az ajtóréssben, és csikorgó lánctalpain utánanyomakodni egy másikat, remegő lövegcsövét arrafelé tartva, amerre Budapestet sejtettük. „*Az oroszok!*” – kulcsolta össze ujjait a tanító néni. Sápadtan eresztettük le magunk mellé a táskákat, mint vigyázzban a katona a fegyvert. „*Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy...*” – szakadt ki a tanító néniből az ima. A földrengető dübörgésben ötven gyerek hangja szállt fel utána: „*Szenteltesék meg a Te neved! Jöjjön el a Te országod! Legyen meg a Te akaratom, miképp a mennyben, úgy a földön is...*” Már nem emlékszem, hányszor rebegtük el a *Miatyánkot*, mikor végre megszűnt az épület remegése, s a tanító néni kikémlelt. Az ajtón csípős büzzel áradt be a por és a füstgáz. Szatymaz felé, amelynek határában a „nemzetközi út” vezetett Budapestnek, eltűnt az utolsó orosz tank is. „*Gyorsan, gyorsan, sorakozó hazamenetelre!* – vezényelt a tanító néni. „*De ne az úton! Mihelyt tudtok, térjetelek le a gyümölcsösökbe! Indulás! Szaladjatok!*” Azelőtt sem, azóta se jártam annyi idegen gyümölcsösben, mint akkor. A felkötözött¹² szőlőtőkék mintha szoknyás asszonyok lennének, akik nagyon is tudják, miért rohanunk mi, gyerekek, óvón nyitottak utat nekünk a fűrtökkel terhes sorokon át. Csak a följük csüngő almafaágak értetlenkedtek kicsit, és kólintottak föbe minket emlékeztetőleg a gyümölcsceikkel. Égő tüdővel, zihálva bukkanunk ki a dűlőutunkra, mások egyébként szigorúan tilos földjein át. Egyik bátyám már a biciklijét tolta elő a *színből*¹³, hogy elébünk kerekessen. Apánk megnyugodva ballagott vissza az istállóba, s igazgatta tovább az *aljat*¹⁴ az állatok alatt. Édesanyánk a kezeit tördelve állt a kitért közkapu előtt, és amit máskor sohasem tett: egymás után segítette le hátunkról az iskolatáskát.

Emlékezve álldogáltam még kicsit a himbálódzó jegenyecsúcs villaágában. Két kezemmel jobbról-balról markolva a két hófehér kart, mely a kék magasságokba törve mintha tudta volna, hogy Szeged felé is kémlelődznék, mielőtt visszaereszkedem a homoki szülőföldre, amelyről hamarost távozom. A szívforma levelek minduntalan eltakarták a Szegedet rejtő, kékfüstös horizontot. Csak Dorozsmát engedték látnom a Márták-dűlő tá-

9 Méretétől függetlenül *darabnak* hívták gyerekkoromban a parcellát.

10 A *karaszoló* vagy *horoló* a levegős homoktalajokon szinte felületfedően növény *dudva*, a *muhar* s más gazok, a *talpásfü*, *pórcsin* stb. elleni „tömegpusztító fegyver” volt, amelyet még a 7–8 éves gyerek is könnyen használt. A kiszáradt, puha felszín *karistolására*, *horzsolására*, a gazgyökerek kis mélységben való elmetszésére szolgált. A vele való munka a szálegyenes testtartás legjobb „tanítója” volt.

11 A *főrózsombói* gyümölcsösökben a legkedvesebb gyümölcsfa, a számomra „érthetetlen módon” nyáron termő *őszibarackfa*, „beceneve”.

12 A paraszti szőlőgyümölcsösökben tőkéművelés folyt akkoriban. Az egymástól méternyire ültetett tőkéik termő venyigéit melljük vert karókra kötötték föl és *kaccszták* vissza mintegy méternyi magasságban.

13 A *szín* vagy másképpen *fészter* a lovas kocsi, a talicska és a nyeles kéziszerszámok tárolóhelye volt mifelénk.

14 Az *alj* az alom neve volt a tanyai parasztok nyelvén. Ők *megaljastak* az állatnak, *kialjastak* alóla. „*Almozni*” csak a „*téscsészé*” „*agramónusa*” tanította meg a *maradék* (= szövetkezeti) *parasztságot*.

gas *semlyékei*¹⁵ mögött. A templom a 9 km-re levő falu közepén magasodott. Ahogy már szegedi diákként megtudtam: egy hajdani Tisza-ág övzátonyán. A jegenye magasából úgy tűnt, mintha csak a magányos torony állna. Az Alföld legmagasabb falusi templomtornya. Égre meredő ujjként intett elszakított pusztái felé: „*Ne felejtsetek, összetartozunk!*” Hosszasan néztem ezt a felkiáltójel-templomot, amely a török után a mi Nagyrétünkben bányászott *darázkő*ből épült. Ezt ismét csak Szegeden tudtam meg később. A Kultúrpalota bűvös-szabadpolcos Somogyi Könyvtárában lelt Sztriha Kálmán-könyvből, aki Dorozsma esperes-plébánosaként 1938-ban a szüleimet eskette örök hűségre, gyermekáldásos szeretet-küldetésre, „*éremős*” parasztleltre.

„*Szöged*” így bontakozott ki számomra a kékfüstös horizontból. Visszanyitva szemem a földre, ahonnan eljöttem. Itt olvastam Bálint Sándor tanulmányát a lápastói „*szalamandrás házorom*”-ról. Az 1879-es „*szögedi nagyárvíz*” tette le a Feketék őszárterí halmain. Egy lápastói gazda földjén, aki hazaszekerezte s beépítette. Odahaza nem is hallottam róla. Mikor aztán először hazaszabadultam az Ady Kollégiumból, rohantam megnézni. Rájöttem, hogy famagasból se látszik meg minden abból, amit a tanyavilág gyümölcsös rengetege rejthet.

Ekkoriban kezdett a fölismerés derengeni bennem, hogy különleges, áldott földre születtem. Ehhez kultúrokológussá válásom évtizedekre nyúló „tanulmányai” során sokan sokat tettek hozzá. Elsőként Visi Károly, a szegedi „*parasztgimnázium*”-ba¹⁶ száműzött paptanár, aki művészettörténet-órán a szépség méreteiről értekezett nekünk a kínai faragott meggy, a miniatúrák meg a táblakép-festészet példáin. Ő fogalmazta meg egyszerű szavakkal, „*középkolás fokon*” azt a nagy horderejű kultúrlélektani tételt, hogy a *kisléptékű Szépségre nevelődött emberben kifejlődik a készség a nagyléptékű Szép iránt, ám fordítva nem*. Magamon és honfitársaimon ezerszer figyeltem meg e fontos tétel hol megnyugtató, hol keserű igazát. Megnyugtató volt számomra Petőfi ellenében érezni, hogy nemcsak csodálni tudom, hanem szeretni is a dombságok, a „*vadregényes*” kárpáti hegyek világát. Ehhez persze sok más élményre is szükségem volt még.

Ám a Visi-féle kultúrlélektan fonákja az, hogy a kisléptékű Szép védtelenné teszi a rajta nevelt embert a *nagyméretű Szépség lenyűgöző dimenzióival, egyszerre ható részelemeivel szemben*. Az öntudatlan alföldi lélek könnyen esik ezért a hideg „*üveghegyek*” ámulatába, sőt, csábul ezek bűnös imádatára. Hány honfitársunk szobája falán csüng hősipkás alpi hegykép. És hány honfitársunk cserélte valóságosan is „*alpi panorámára*” magyar életterét, vált hűtlenné „*ősdi*” tanyájához, a hazai „*kisléptékű*” élethez.

Ezt az „*öntudatlan hűtlenség*”-et vetette szememre a kultúrember kíméletével sokkal később – már az „*üveghegyek*” megmásása után – Wolfgang Mader osztrák idegenforgalmár barátom, aki azzal lepett meg a felső-ausztriai Schlierbach falu Millendorfer Akadémiáján¹⁷, hogy „*Ti magyarok nem is sejtitek, micsoda mesés szépségeket rejt a Magyar Alföld. Csak azt másképp kell nézni!*”

15 *Semlyék*: az alföldi népnyelvben a tájvizeket összegyűjtő, lassan elszivárogtató-elpárolgató, vízállásos lapály. *Szomjéknak* csúfoltuk, mert bár nem vezetett át rajta csatorna, nem volt az a vízmennyiség, amelyet befogadni, szűkösebb időkre eltározni ne tudott volna.

16 Így csúfolták a „menőbkek” a néhai „róm. kath. Női Tanítóképző” gyönyörű épületében alapított, kérészéletű Rózsa Ferenc Gimnáziumot.

17 Millendorfer, Johann, Prof. Dr. (1921-2001) osztrák fenntarthatóság- és rendszertudományi kutató, egyetemi tanár, intézet- és főiskola-alapító. A nemzetközi parasztirtás korában ő fogalmazta meg a híres parasztbiztatást: „*Ti nem a múltból vagytok az utolsók, hanem a jövőből az elsők!*”

Mire a Szent István Egyetem Kultúrókológiai és Környezeti Kommunikációs Tanszékét¹⁸ alapítottam, már tudtam, hogyan. Ezért terveztük Josef Riegler¹⁹ barátommal „*a kultúrák fenntartható Európájának*” szellemi alapozására a *hegyiparaszti* és az *alföldi kultúra-változatok* összevető vizsgálatát.

Addig persze szégyenkezve kellett megérem azt is, hogy a hegyikultúrák emberei mennyire csak a nagyléptékűséget keresik a mi hazánkban. Egyik példája legyen ennek Hans W. Popp²⁰ kedves svájci jóbarátom feleségének sóhaja, mely a Nyírségből az Alföldön keresztülaútvá szakadt ki belőle: „*So eine Weite!*”, ami annyit tesz: „*Micsoda tágasság!*”

Ezért álltam megszégyenülten a 2000 méteres, ausztriai Ötscher csúcán egyetemi hallgatóim közt, a csúcskereszt előtt. Az volt rávésve: „*Itt közelebb vagy az Istenhez!*” Hát mi „*odalenn*”?! Mi messzebb vagyunk tőle?! Meglehet. Mert nem látjuk a többi nagyléptékű áldást sem, amit a hegyikulturális gyökerű civilizációk meglátnak ezen az öntudatlan tájon. Az elképesztő termékenységgű földet, a szorgalmat, az idegenben való vak bizodalmat, amelyek mind mások számára válnak határtalan haszonná.

Ezért szisszentem föl, amikor kedves német íróbarátom, az *Európa-díjas* Rolf Bauerdick egy beszélgetésünkben bevallotta, hogy ő az erdélyi Szászföldre tartva Budapest után megállás nélkül vág át a Nagy-Alföldön, mert „*ez unalmas táj!*” *Cigányok* című könyvének magyarországi fejezetét akkoriban csak terveztük még. A Ceaușescu kiárúsította szászok nyomában teret foglaló románok kutatása volt akkor a téma. „*Legközelebb megállsz pár napra nálunk, és megmutatom, mennyire tévedsz*” – mondtam neki bosszúsán, bár szerettem ezt az önégető, keresztény embert.

Tavasza volt, amikor telefonált: „*Csináltam 2–3 szabad napot egy alföldi megállásra!*” Épp „*nagyvizes év*” járta, mikor gumicsizmásan belegyalogoltunk a kiskunsági tanyatájba. „*Te Európa első sivatagáról vizionálsz*” – fordult szembe velem. „*Itt meg mindent elönt a víz!*” – korholt a kattogó fényképezőgép mögöl. Büntetésül ilyen háttérrel jelentetett meg egy Renovabis-kiadványban.²¹ „*Ez csak a nagyritmusokban, 5–10 évente visszatérő ökológiai régmúlt. Te már tudod, hogy ezt a Kárpát-medence-országot nemcsak »Hungary«-nak hívják, hanem »Magyarország«-nak is*” – emlékeztettem freisingi szereplésemre,²² mely összehozott minket. „*Matscharország*” – engesztelt kedveskedően. „*»Ország« macht soviel wie »Land«*” – folytattam most már a kötekedést. „*Wie in Deutschland: Nemetország!*” – bólintott mosolyogva. De aztán elkomorodott: „*Azt már tudom tőled, hogy az én hazám nevében a »deutsch« a »deutlich« meg a »deuten« tövével azonos, és »értelmes, érthető« jelentésű. Olyan ember, akit megérthetek, mert azonos nyelvet beszél velem. De mi a ti országotok nevében a »matschar«? Népnév...*” Majd gyanakodva kérdezte: „*Nem?!*” „*Nem*” – mutattam magam mögé a vízzel telt lapályra, mely elé fényképezésre odaállított: „*Mocsár!*” „*Sumpfland?!*” – eresztette le hitetlenkedve a fényképezőjét. „*Igen, Mocsárország...*” „*Das steht in keinem Buch!*” – háborodott föl ennyi tudományos elvetemültségen a sokat író, olvasó, könyvtisztelő ember. „*Hazudni írásban lehet a legmaradandóbban*” – szereltem le egy időre, hiszen ezt ő is tudta. Csak akkor nyugodott meg, amikor *Mocsárország* részletes

18 A „*magyar kultúrákutatózászlóshajója*” élt 1999–2005 között. Az itt létesült *Kultúrókológia és ökoszociális társadalom* c. doktori iskolai programmal együtt az akadémiai visszarendezés első felsőoktatási áldozata lett.

19 Riegler, Josef (sz.: 1938) volt osztrák mezőgazdasági miniszter és alkancellár, az európai ökoszociális mozgalom egyik alapítója.

20 W. Popp, Hans (sz.: 1930) a Sankt Gallen-i Egyetem közgazdaságtan-professzora, svájci mezőgazdasági miniszterhelyettes, az Európai Vidéki Karta kidolgozója stb.

21 Bauerdick, Rolf (1957–2018): *Droht mitten in Europa eine Wüste?* 4–7. Renovabis, Aktionsheft Pfingsten 2011.

22 Dahm-Haneke-Hartl-Schumann (Red.): *In Verantwortung für die Schöpfung. Ökologische Herausforderungen in Mittel- und Osteuropa.* 14. Internationaler Kongress Renovabis. Freising, 2010. Passim.

tájéltanulmányaiába mélyedtünk este, a Gödöllőről hazahozott „pocsolyatérkép”²³ előtt. „Iga-zi lábmosó medence!” – emlékezett vissza egyszerre a *semlyékvizekben* való, önfeledt gáz-lásainkra, az átázott zoknik vidám szárogatására meg elgémberedett lábunk melegvizes áztatására. „A történelemben sokféle hatalom próbált ebben is lábat mosni” – fűztem hozzá –, *de míg ez a vízrendszer fennállt, sikertelenül. Mert a vizet nem csak vedelni lehet vagy vödörrel meregetni. Véd is... Ám ez a térkép se pontos!*”

Fáradtak voltunk. Az alföldi táj nem olyan, mint a képernyő, mely elénk teríti a látványt, ha elé ülünk. Vagy a hegyi táj, amely elé ugyanígy odaülhetünk egy völgyi padra vagy a mezőre, és látjuk a *függőlegesen elrendezett világot*: a gyorsfutású patakra felfűzött falut, a hegylábakra, akár a hegyek derekáiig fölmerészkedő szántókat, a meredek legelőket, amelyek csak a lejtőre merőlegesen legelhet az állat. Föntebb az erdőket, alább a vegyesekeket, följebb a fenyvest, végül a csupasz szirteket és legfölül az örök hó és jég immár mind kevésbé öröknek tűnő régióját. Persze választhatunk turista szemlélődési módot is: *megmászunk egy hegyet, hogy egyszerre sokat lássunk belőlük.*

Az Alföld *horizontálisan elrendezett világ*. A kíváncsi embernek egyenként kell fölfe-deznie minden titkát. Itt a mesékben is fáradtság van és ártatlan áldozat. A termékenység szolgálatában járó mesehősnek „*világgá kell mennie*”, hogy megölhesse a vizet elapasztó, a királylányt elrabló sárkányt. Csak a háromnapos esztendő három kegyetlen próbáját kiáll-va, az állat- és növényvilág nyelvének, akaratának megértésével nyert segítség révén, jósága által győzhet a legkisebb királyfi. És térhet haza értelmes életre, hogy a jóért való fáradozá-sok után értelmes fáradozásra kapjon jogot. Mi is alaposan elfáradtunk. De Rolf most már nem adta fel. Kérdőn ösztökélt folytatásra.

Ez a táj őstenger volt egykor, amely évmilliók alatt, szelíden apadt le. Ezért a medence-belső felé csupa szelíd esésű tájat hagyott maga után. A kárpáti régiókban is. Nem beszélve a belső középhegységekről meg a lankás dombságokról, amelyek mind-mind dús, életter-mő tájak. Középen a *Nagy Magyar Alföld*,²⁴ a *legfőbb vízgyűjtő*, melynek második jelzője nem az Alföldet birtokló nép etnikumát, nem a nyelvét, hanem a medenceközép *legfőbb vizes táját* és ez alapján a medencét lakó népesség *vizeskultúráját*²⁵ jelentette *Európa ökoló-giai optimumtértségében.*

„*Hogy lenne pontos a térkép?*” – térített vissza Rolf az elejtett fonálra. „*Úgy, ha kék vol-na az egész*” – a Kárpátok-él vízválasztóitól a Szeged környéki legmélyebb pontig. Itt csak egymásra, nem csupán egymás vizére utalt tájak és tájlakó népességek vannak, *vízadó és vízfogadó tájak láncolatában.* Közülük egy se hagyható ki, különben rombolódás állna be *tájakban és tájkultúrákban* egyaránt.

A hegyekben az *aszók*, a dombságokban a *völgyek*, az alföldi *halmok*, *hátak*, *partok*, *bu-darak* közt a *rónák*,²⁶ *lapályok* a szelíd vizek közlekedését és igazságos táji megosztását szolgálták. Az egymásra utaltság *kis- és nagytáji szinten ugyanúgy* működött: nemcsak a *hegyek*, a *dombok*, a *hátak* adták a vizet az *aszóknak*, a *völgyeknek*, az *alföldi rónaságnak*,²⁷

23 Így hívták SZIE-s barátaim a M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium Vízrajzi Intézete sokáig eltitkolt 1938-as Kárpát-medence-térképét, amely elvileg a „*vízmentesítés*” előtti állapotokat ábrázolta.

24 100 000 km²-es területével tájegységként is nagyobb a trianoni Magyarországnál. Kultúráképző „központi” súlya elementáris erővel vezérelte mindig a Kárpát-medence nedves tájváltozati skáláján keletkezett empatikus kultúráváltozatok alakulását.

25 Lásd a *Füleki György* szerkesztette könyvsorozatát a Kárpát-medencei táj változásairól, köztük a 2004. évi kötetben a *Víz a tájban és a tájlakó népesség kulturális jelrendszereiben* c. bevezető tanulmányommal.

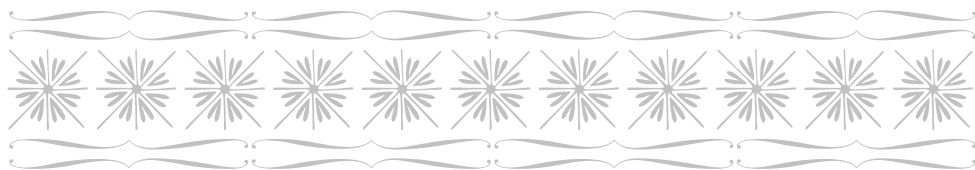
26 A *ró-/rov-/roh-/röv-/rev-/rév-/rí-/riv-/rún-/rón-/rón-* stb. „nemzetközi” ős-nedvesgyökről lásd az *Átalvető* 2009. dec.-i sz. 44-45. old., ill. a *Zöld Út* c. Felső-Tisza-vidéki Környezetvédelmi Magazin 2005. évi számaiban.

27 Nem „*petőfizmus*”: nem ’síkság’ jelentésű, hanem ’sok róna’, azaz rónák, vízbarázdák hálózata.

lapályhálózatnak. Azok vissza is adtak belőle. Vegyük csak az **aszót**: vízfelvételekor nagy talajmélységekig **ázott** át. Vízleadáskor lassan, párolgással, talajbeli szivárgással száradt, **aszott** ki. De a **vízadó** és **vízfogadó** tájak egymás közt is harmonikus egységben vannak a szelíd lejtések jellemezte Kárpát-medencei tájban. A vízfogadóknál maradva, nyilván az **aszó** adta a **völgynek**, a **völgy** az alföldi **lapályhálózatnak** a vizet. S ugyanúgy vissza is kaptak egymástól. Nemcsak egy Kárpát-medencei méretű **nedves légkör** búrja alatt, hanem a Kárpát-medencei méretű **talajbeli víztározás és szivárgás** rendszerein át is. Ezt hívják **ökológiai** egésznek. A **felszíni vízfolyások csak a láthatatlan, mert nagy mélységekben és nagy magasságokig játszódo, nagyságrendekkel jelentősebb vízmozgásfolyamatok szintjelzői. A felszíni folyások nagyvizeit a területfedően települt alföldi népesség évezredek hosszú során át az ártéri és a tanyás gazdálkodás keretei közt tartotta vissza, ill. fokok segítségével csapolta meg, s terítette szét kultúrtájain.**²⁸

Ez az **ökológiai** egész egy **fenntartható jövőben** ugyanerre van predesztinálva. Ám egy ilyen jövőhöz először is **paraszti mórest** kell tanulnia mindenkinek. Eszerint **nem hazudunk** (magunknak sem), és **nem járunk be a mások kertjébe**. A maga telkén mindenki a maga ura. Ezért tudott a tanyasi nyárfahegyről lemászó **parasztivadék** előbb kisebbségkutató, majd nyelvész és végül kultúrókológus lenni egy agráregyetemen. Mert neki csak **táji gazdálkodás** létezett a nedves Kárpát-medencében, éppen így, a **kod-/kőd-** visszaható igeképzővel. A gazdálkodás úgy hat vissza a gazdára, ahogy az engedelmeskedik a neki rendelt tájnak. Ezért volt **határ** a falvak élettermő tere, mert ez **hatott** egy települési közösségre, úgy, ahogy **ő hatott** rája. Nekem ezért nem voltak kisebbségek a Kárpát-medencében. Csak helyi és táji többségek, még ha az állam népe a mások kertjébe hatolás, netán az igazi **tájpgazdák** elűzése révén többségbe is került egyik-másikkal szemben. A Kárpát-**medencei nedves** egész úgy állhat helyre, ha helyreállhat a mindönket újraegyesítő nedvesgazdálkodási hagyomány²⁹ is. Addig haldoklunk. Legalábbis igyekszünk külön túlélni. Mintha egész(séges)ek volnánk.

Györi-Nagy Sándor

28 Ennek a **Kárpát-medencei nedvesgazdálkodási hagyomány**nak a részterületi irodalmi az 1970-es évektől indultak virágzásnak Andrásfalvy Bertalan nagy jelentőségű Duna menti kutatásainak publikálásával, az „**ártéri gazdálkodás**” márkanév alatt. Őt követte Molnár Géza a Tisza-táji „**fokgazdálkodás**” leírásával. Később az ezt településszerkezeti oldalról kiegészítő magyar tanyagazdálkodásról Dulai Sándor hirdetett meg tantárgyat. Meghívásomra mindhárman tanítottak a SZIE Kultúrókológiai és Környezeti Kommunikáció Tanszékének fenntarthatósági tárgycsoportjában. Sajnos, a tanszék szétverése megakadályozta azt a törekvésemet, hogy a három kutatási terület a maga eltérő szaktudományi vágányaiból egymás felé mozduljon el, és a **Kárpát-medencei nedvesgazdálkodási hagyomány** tanulmányozási keretei közt egy **korszerű, fenntarthatóság-tudományi „mainstream”-et** alkotasson.

29 A **tájlakás és a tájélés** a két fő kultúraforrás. Lásd: **Kultúrókológia és Környezeti kommunikáció** köteteim.

Európai szinten is egyedülálló geológiai érdekesség

A Csólyospálosi Földtani Feltárás Természetvédelmi Terület

Az Alföld nem „köveiről” híres, pedig a Duna–Tisza közén olyan geológiai képződmény található, melyhez hasonlóra legközelebb Törökországban és Iránban bukkanhatunk. Ahhoz, hogy bemutathassuk a Csólyospálosi Földtani Feltárás Természetvédelmi Területet, meg kell ismernünk a Duna–Tisza köze kialakulásának történetét is.

A DUNA ÉS A SZÉL GYERMEKE

A Gödöllői-dombságtól egészen Bácskáiig húzódó, a Duna és a Tisza ártere felé magasodó terület, a Hátság az Alföld legnagyobb (mintegy 7400 km²) kiterjedésű, egyik legszebb, legváltozatosabb középtája, és egyben legnagyobb hordalékkúp-síksága. Az ős-Duna hordalékából épül fel. A Duna a würm időszakban lezajlott K–Ny-i elmozdulásának eredményeként elhagyta a Hátságot, és rajta – a víztől nem bolygatott területeken – vastag szélfúttá üledéksor rakódott le. A szél a homokot a pleisztocénban és a jelenkorban halmozta fel, a folyóvízi üledéket jelentős vastagságban áttelepítette, így a szélfúttá és a folyóvízi üledékek – mint két egymásba kapcsolódó fogaskerek – találkoznak.¹ A térségben a holocén időszakban üledékfelhalmozódás elsősorban a Duna és a Tisza völgyében volt, a Hátságon csak a futóhomokdombok közötti időszakos vízjárta mélyedésekben, az ún. *semlyékek*ben volt karbonátosüledék-képződés, ahol a későbbiekben megtörténhetett az Alföld egyetlen építőanyagát adó karbonát kőzet, a *réti mészkő* kialakulása is.²

KEDVEZŐ KÖRÜLMÉNYEK EREDMÉNYE A KŐZET

Az édesvízi karbonátosüledék-képződés a Duna–Tisza köze állandó és időszakos szikes tavaiban, *semlyéke*iben a negyedidőszak (jégkor) végén, mintegy 13 000 évvel ezelőtt – a jégkori éghajlati és környezeti tényezők megváltozásával – indult meg. A folyamat alapja a talajban felfelé áramló, és a talaj – megfelelő összetételű – sótartalmát felszínre emelő vízáramlás (ezt a jelenséget nevezzük szikesedésnek). Ha ez a szikes víz a felszínen nagy felületű és gyorsan párolgó időszakos vízállásokat (szikes tavakat) képez, akkor a folyamatos kiszáradás miatt a sótartalom besűrűsödve karbonátos iszapként kiválik a tó alján.

Mintegy 9500 évvel ezelőtt a homokbuckák közötti mélyebb fekvésű területeken, a kiskunsági szikes tavakban, ahol a talajvízszint (akár éghajlati okokból, akár vízrendezés hatására) tartósan és nagymértékben csökkent, megindult a ciklikus, valószínűleg évszakonként ismétlődő kiszáradás. A fenékszintjükben korábban keletkezett dolomitiszap a talajvíz-ingadozás zónájába került, ezért az üledék folyadéktartalma is erősen ingadozott,

1 Pál Szabó Ferenc: Homokpuszták és garmadák. Fülöpháza, Orgovány és Bugac természeti értékei. Boróka Füzetek. Kecskemét, 2005. 5–10.

2 Iványosi Szabó András (szerk.): A Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság negyven éve. Kecskemét, 2015. 88–92.

majd összmenyisége lecsökkent. Ilyen geokémiai körülmények között megindult a dolomitiszap póruskítóltése, a felhalmozódott szemcsék, kivált karbonátos ásványok cementálódása, a ritmikus oldódás és ásványok kiválása. A kalcitkristályok beépülése eredményeként végbement a kemény karbonátközzetté szerveződés, vagyis a *darázkő* kialakulása, a már lerakódott karbonátos iszap átalakulása, a kőzetkeményedés és végül a szilárd közzetté válás.

A kiskunsági tavakban az édesvízi mészszipap- és dolomitiszap-felhalmozódás, és – részben vegyi, részben organikus hatásokra – az édesvízi mészkő, dolomit kialakulása a réz-korban érte el csúcspontját. A rézkor végétől közzetszilárdulás már nem történt.

Mind a tavak, mind azok kiszáradása – így a réti állapot kialakulása – egyaránt szükséges a kiskunsági édesvízi mészkövek, dolomitok kialakulásához. Tavi állapot nélkül nem alakulnak ki azok a biológiai és kémiai folyamatok, amelyek mészszipap, közzte dolomitiszap kialakulásához vezethetnek. Viszont a szikes tavak ritmikus kiszáradása, az ingadozó vízszint-talajvíztükör, a tó ún. réti állapota nélkül a felhalmozódott mész- és dolomitiszap nem alakul át szilárd közzetté.³

EGYKORI KÖVÁGÓ HELY

A dolomitos mészkövet és dolomitiszapot feltáró Csólyospálosi Föltani Feltárás Természetvédelmi Terület a Duna–Tisza közti Hátság DK-i lejtőjén, Csólyospálos közzség határában található a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság működési területén. A helyszín ún. közzzetani típuszelvény. Olyan feltárás, amely a Duna–Tisza közén nagyon sok másik semlyékben (vízjárta szikes laposban) is kialakítható lenne.⁴ Csólyospálos falutól mintegy 1,5 km-re ÉK-re egy tágas, ÉNy–DK-i irányban elnyúló, 3 km hosszú deflációs medence (szél vájta mélyedés) húzódik. Ennek közzepső részét – így a földtani feltárás helyszínét is – hajdan szikes tó töltötte ki, és – hasonlóan a Duna–Tisza köze többi szikes tavaihoz – karbonátos üledékképződés következett be. Főleg laza karbonátiszap képződött, melynek kiválása mellett 20–60 cm vastag, kemény karbonátközzet is lerakódott.

A csólyospálosi tavi környezet átalakulása a bronzkor végén következett be, amikor a fehérszikes-karbonátos tavi állapot a tavi rendszer feltöltődése és szervesanyag-akkumulációja nyomán lezárult, és fekete szikes tavi rendszer alakult ki, amelyben már karbonátos iszap nem képződött. Ez a fekete szikes tavi üledék a talajvíz-szabályozást követően, az elmúlt mintegy 130–150 év során talajosodott.⁵

AZ ALFÖLD ÉPÍTŐKÖVE

A réti mészkő a Duna–Tisza köze ma már szinte teljesen elfeledett geológiai képződménye, mely tartóssága miatt nem vetekedhetett ugyan a hegyvidéki közzetekkel, de helybeli bányászata, és így olcsósága miatt a „Két víz közzén” nagy területen használták építőanyagként.

3 *Sümei Pál–Gulyás Sándor–Töröcsik Tünde*: A kiskunsági édesvízi mészkő és dolomitképződés folyamata a geológiai, a geokémiai és környezettörténeti elemzések tükrében. In *Kustár Rozália–Balázs Réka* (szerk.): Talpalatnyi kő. Elveszett emlékeink nyomában. A darázkő. Második kiadás. Kecskemét, 2016. 74–77.

4 *Iványosi Szabó András*: Csólyospálosi Földtani Feltárás Természetvédelmi Terület. *Kustár Rozália–Balázs Réka* (szerk.): Talpalatnyi kő. Elveszett emlékeink nyomában. A darázkő. Második kiadás. Kecskemét, 2016. 13–20.

5 *Sümei P.–Gulyás S.–Töröcsik T.* 2016. 76.

A Csólyospálosi Földtani Feltárás Természetvédelmi Terület (Balázs Réka felvétele)

Változatos névvel illették. Pórusos szerkezete miatt *darázkő*nek, a természetes előfordulást idéző környezetéről *réti mészkő*nek nevezték el, de a népnyelvben *pecsmeg*, *cupák*, *mocsárkő*, *varangykő* és *terméskő* elnevezésekkel is találkozhatunk.

A régészeti, történeti és földrajzi adatok tanúsága szerint az Árpád-kortól folyamatosan használták a Duna–Tisza közti építkezésekben. Felhasználására mindazon településen sor

kerülhetett, ahol rábukkantak erre a kőzetre. Mezőgazdasági munkák, vályogvetés közben épp úgy megtalálhatták, mint a kővágó mesterek terepi ismeretére alapozva.⁶ Ezek tanúsága földrajzi neveinkben is megőrződtek, így térségünkben a *Kővágó-ér*, *Kővágó-lapos*, *Kőtörés*, *Kőkút*, *Kőhalom*, *Köves-gerinc* elnevezésekkel is találkozhatunk.

A középkorban templomok alapozásához, felmenő falazatban, lakó- és melléképületek alapozásához, ásott kutak falazataként is használták, de módosabb gazdák pincéiben is előfordult. A csólyospálosi földtani feltárásnál fejlett kemény mészkövet tanyasi és falusi házak, gazdasági épületek alapozásához szállították. Faragás nélkül rakták egymásra és a kőműves legfeljebb annyit igazított a tömbökön, hogy ne legyen köztük túl nagy hézag. Kötőanyagként törekkkel kevert agyagos sarat használtak fel. A 70–80 cm magas kőalapot rövidre vágott nád-

A lajosmizsei Puszta templom, falazatában „darázkő”-vel (Balázs Réka felvétele)

⁶ Iványosi Szabó A. 2016. 18–19.

rétteggel szigetelték, majd erre vályogfalat emeltek.⁷

A kőzet bányászata az 1970-es években szűnt meg, amikor az igen nehéz fizikai erőt kívánó munkát többé már senki sem vállalta és a munkaerő is megdrágult.

Felismerve a természeti jelenség tájtörténeti, geológiai és kultúrtörténeti jelentőségét, a feltárást 1978-ban természetvédelmi területté nyilvánították. Ám miközben itt, Magyarország közepén térségi léptékben is jellemző ez a képződmény, addig a hazai előforduláshoz legközelebb csak a kis-ázsiai tavakban találunk hasonlót, világviszonylatban pedig még néhány helyről, így Kalifornia, Irán, Dél-Ausztrália egyes területeiről ismerünk.

„Darázs-kő” felmenő falazatban (Balázs Réka felvétele)

„Darázs-kő” melléképület alapozásában (Balázs Réka felvétele)

⁷ Sztrinkó István: A réti mész-kő a Duna-Tisza közti építészetben. In Balassa Iván-Újváry Zoltán (szerk.): Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen, 1982. 159–171. Lásd még például Juhász Antal: A réti mész-kő kitermelése és felhasználása a Duna-Tisza köze déli részén. Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből I. Szerk.: Zsámboki László. Miskolc, 1982. 145–166.

A csólyospálosi édesvízi karbonát képződése a felerősödő emberi hatásra, ill. természetes változások (a csapadék mennyiségének növekedése) hatására szűnt meg. Az édesvízi karbonát képződése – meglévő szikes tavainkban – kisebb mértékben még ma is folyik, azonban a képződés folyamata rendkívül érzékeny az emberi hatásra. Rajtunk múlik, hogy az Európában egyedülálló geológiai folyamat, mely a jégkor végén, mintegy 13 000 évvel ezelőtt indult, fennmaradhat-e a Kiskunságban.⁸

A VARANGYKŐ TANÖSVÉNY

A Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság rövid tanösvényt alakított ki a Csólyospálosi Földtani Feltárás helyszínén. A kőfejtés révén feltárt szelvényben jól tanulmányozható a réti mészkő és a dolomitiszap előfordulása. A felhagyott bánya anyagát – kb. fél méter vastag fedőréteg elhordása után – kézi szerszámokkal fejtették ki.

A látogatók nem csak a *darázs-kő* természeti és néprajzi örökségéről kapnak hiteles képet, hanem a tanösvény mentén a pásztorélet néhány jellegzetes építményét is megismerhetik, valamint megfigyelhetik az egykori szikes tó még napjainkig is fennmaradt színes élővilágát.

A tanösvény és a feltárás egész évben látogatható. Megközelítés: Csólyospálostól ÉK-re, a temetővel szemben lévő dűlőúton közelíthető meg. Autóval várakozni a községi temető melletti parkolóban lehet, innen kb. 2 km-es sétával érhető el a bemutatóhely.

A földtani feltárás fokozottan védett természeti terület, ezért kizárólag a helyszínen kialakított pallósoron járható körbe!

Balázs Réka

Egy eltűnt szőlőskert nyomában

Avagy a hagyományos határhasználat nyomai a talajokban és a tájban

A Biharnagybajomhoz tartozó Nagyszőlőskert használatának kezdetéről, az első szőlőtelepítés időpontjáról nem állnak rendelkezésre pontos adatok. Az azonban bizonyos, hogy a település határát bemutató első pontosabb térképeken jól beazonosíthatóan szerepel,¹ és kiterjedése, elhelyezkedése szinte tökéletesen egyezik mai határaival. A kert földrajzilag Biharnagybajom belterületén kívül, néhol közvetlenül a község szélén, helyenként pedig 1 km távolságban, egy elhagyott folyómeder hurokszerű kanyarulatának magasabb fekvésű, partos peremén húzódik. Szerepe, használata, tájképe erősen átalakulóban van, és sok esetben már csak az íratlan emlékezet, az egykori leírások,² vagy a talajban archivált, fel-

8 Sümegi P.–Gulyás S.–Törőcsik T. 2016. 76–77.

1 Hermann, Maximilian, 1819: Mappa exhibens Tenuta Colonialia iu Terreno Oppidi Bajom I-to Comitatuui Bihar ingremiati ac ad Celmi Majoratus Eszterhazyani Dominium Deretske pertinentis; <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/7409/>

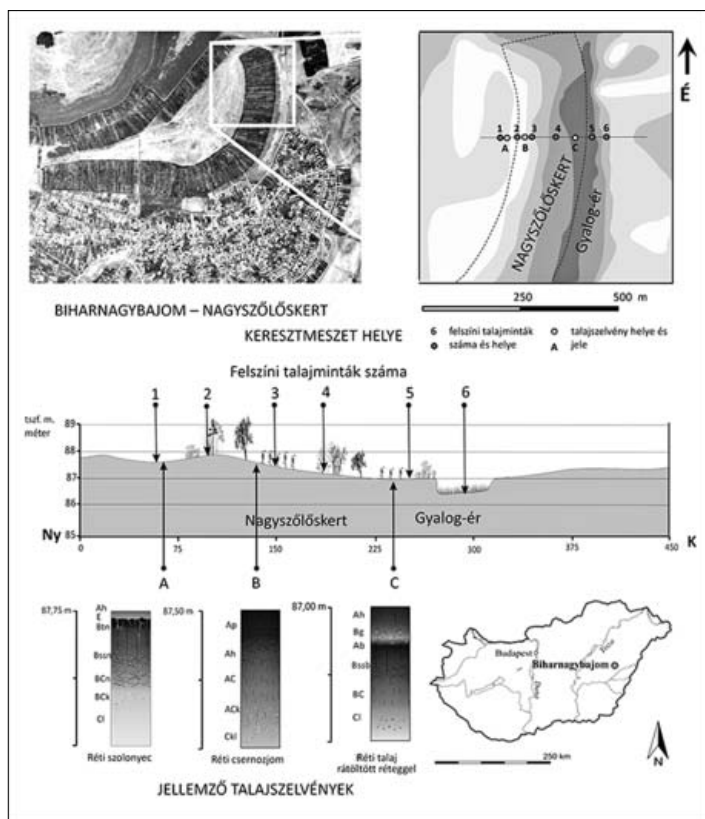
2 Mezey Jenő, 2003: Bajomi emlékeim. In Gombos Ferenc–Kocsis Csaba (szerk.) Bihari füzetek 19. B. Tónus Bt. Berettyóújfalú–Budapest. 48.

színen láthatatlan vagy kevésbé feltűnő bélyegek emlékeztetnek egy hosszú időn keresztül folytatott, erősen szabályozott tájhasználatra, a hajdani szőlő- és kertkultúrára.

Földrajzi adottságai alapján a Nagy-Sárréten fekvő települést nem gondolnánk szőlő-termesztésre kifejezetten alkalmasnak, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a filoxéra pusztítását, és a palackozott italok elterjedését megelőzően hazánkban szinte minden településen volt szőlőskert, még az arra legkevésbé alkalmas talaj- és klímadottságokkal rendelkező településeken is. Hatsek Ignác borászati térképe³ a „közönséges fehér borok”-at termő területekhez, és a tiszántúli vidékek „kerti szőlői”-hez sorolja a bajomi szőlőket, amelyek borvidékbe nem sorolhatók. A település szőlő- és borkultúrája azonban közelsége folytán az Érmellék hatásait hordozza magán. A saját kertben megtermett szőlő és bor minősége minden bizonnyal hagyott volna kívánni valót a mai fogyasztó szemében, de a korabeli, csaknem önellátásra berendezkedett faluközösségi gazdálkodásban jelentős szerepe volt, és a hagyományos kultúrtáj szerves részeként ugyanúgy beágyazódott a táj természeti elemeibe, mint ahogyan a használatához kapcsolódó szokások, hagyományok a helyi folklórbá.

A szőlőskertnek nevezett területek használata nem a mai elképzelés szerinti szőlő monokultúrában folyt, hanem mindig voltak köztes gyümölcsfák, valamint zöldség, és takarmány termesztése is zajlott ezekben a kertekben. Bajomban egyidejűleg a szüretet követő feldolgozás első lépésének, a szőlőszemek összezúzásának helyszíne is. A kertet körülvevő határvonalat a *gerágya* (nyesedékből, kerti hulladékból, illetve korábban a házaktól hordott istállótrágyából rakott kerítés) képezte, amelynek használata a XX. század közepére eltűnt, nyoma azonban mindmáig látható, a talajtalajdonságokra gyakorolt hatása kimutatható.

A biharnagybajomi Nagyszőlőskert a községtől északra, egy keleti-északkeleti irányban elhúzódó, mintegy 1,5–2 km hosszúságban teljes hurkot vető kanyarulatos

Biharnagybajom és a Nagyszőlőskert elhelyezkedése, a mintavételi helyszínek és a jellemző talajszelvények

3 Hatsek Ignác, 1880: Magyarország borászati térképe. Papp-Váry Árpád, 2002: Magyarország története térképeken. Kossuth Kiadó–Cartographia, Budapest. 232–233.

folyómeder partján terül el, a kertként hasznosított, és korábban a *gerágyával*, árokkal és kerítéssel határolt terület mintegy 80 ha. Tengerszint feletti magassága 86 és 89 m között változik, alig néhány deciméterrel kiemelkedve a körülvevő medermaradvány egykor vízjárta, sőt, rendszeresen vízborította fenekéhez képest. A kertbe a falu felől magas vízállás esetén töltéseken, gátakon át lehetett csak bejutni, ahol kapuk nyíltak a *gerágyán* át.⁴ A későbbből eredeztethető zártkert elnevezés tehát megalapozott, és bár az elkerítés elsősorban a vadak bejutását akadályozta, azért a falu csószta is fizetett, aki a jövő-menő embereket is igyekezett távol tartani. Korábbi leírásokban Szőlőskert, Nagyszőlőskert, Nagykert vagy Szigetkert néven szerepel.⁵ Utóbbi név azért is találó, mert délről, a település irányából a Gyalogér,⁶ északról a Keresztér, keletről pedig a Berekér határolja, amelyek mind ugyanannak az egy hatalmas ívű kanyarulatnak a különböző szakaszait jelölő határnevek. A kert magasabb, partos területein réti csernozjom talajok jellemzőek, amelyek kedvező talajszerkezetük, felszínén mészmentes, az altalajban gyengén meszes jellegüknél fogva kedvezőek a szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztésre. A mélyebben fekvő részekben azonban az egykori meder területeire is átnyúlik a kert, amelyeket duzzadó agyagásványokban gazdag, talajvíz hatása alatt fejlődött réti talajok borítanak. Ez nem csak szőlőtermesztésre kevésbé alkalmas, de csupán a megművelésük is keményen próbára teszi a gazdálkodót. A Gyalogér, a Keresztér kiterjedt részein, valamint a Kétkertközi legelőn pedig szolonyeces szikes, és másodlagosan elszikesedett talajokat találunk. Ilyen változatosság mellett nem véletlen, hogy az egyes határrészek használatának gyakorlata, azok hagyományai és pontos határai kiemelkedő jelentőséggel bírnak.

A kertet délről határoló Gyalogér (Mezey Jenő felvétele)

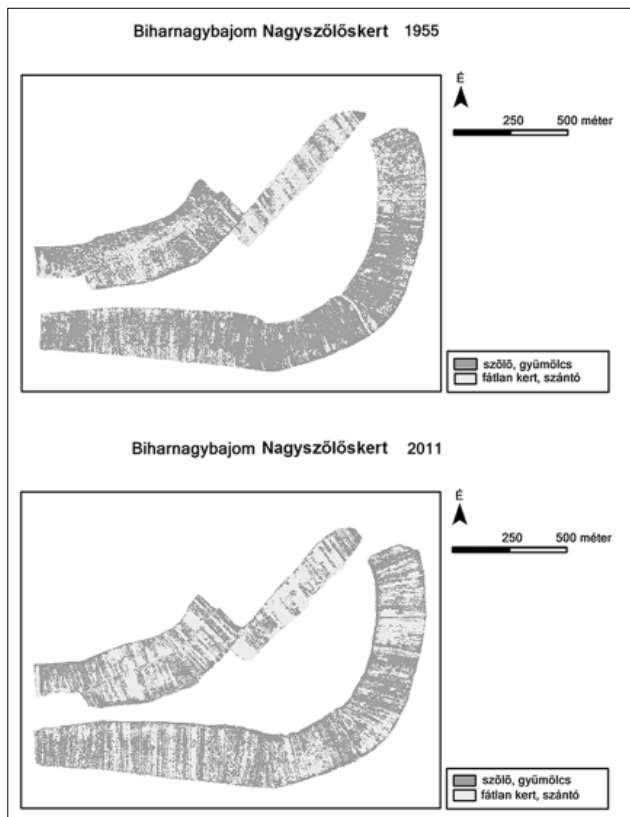
4 Dám László, 1992: Biharnagybajom települése és népi építészete. In *Ujváry Zoltán*, 1992: Biharnagybajom története és néprajza. Ethnica Alapítvány, Debrecen. 263–310.

5 *Kacska Zoltán–Molnár Ambrus*, 1992: Biharnagybajom helynevei. In *Ujváry Zoltán*, 1992: Biharnagybajom története és néprajza. Ethnica Alapítvány, Debrecen. 311–391.

6 A Gyalogér képét az alábbi műből vettük át. *Mezey Jenő*, 2003: Bajomi emlékeim. In *Gombos Ferenc–Kocsis Csaba* (szerk.): Bihari füzetek 19. B. Tónus Bt. Berettyóújfalu–Budapest. 48.

A kertben folyó gazdálkodás talajokra gyakorolt hatásának vizsgálata céljából egy kelet–nyugati vonal mentén az eltérő relatív magasságú térszíneken felszíni átlagmintákat vettünk (3, 4 minták), amelyek a megművelt réteg vastagságát reprezentálták. Ez a sekély, túlnyomóan kézi művelés következtében mindössze 12–15 cm vastag talajréteget jelentett. A vonal folytatásában mintát vettünk az egykori *gerágya* területéről (2 minta), valamint mind keleti, mind nyugati irányban a kert mellett elterülő szikes (1 minta), valamint a Gyalogér medrében elhelyezkedő réti (5) és a túlszéljén emelkedő magasabb löszgyep (6) területéről. A mintavétel minden terület esetében azonos mélységig, a 0–15 cm talajrétegből történt, 3 részmintából származó talaj összekeveréséből. Az első ábrán jelölt két pontban (A, B, C) ásott talajszelvényeket létesítettünk. A szelvényekből és a felszínről vett talajmintákat laboratóriumi vizsgálatra készítettük elő. A mintákban szemcseösszetételt, kémhatást, szervesszén-tartalmat, CaCO_3 -tartalmat, a növények számára könnyen felvehető P és N mennyiségét határoztuk meg. Egyidejűleg összegyűjtöttük a kert területéről fellelhető légi felvételeket, amelyeken a fás-bokros növényzettel borított területeket és a füves, illetve felszántott, fátlan területeket különítettük el. A korai felvételek minősége ennél részletesebb elemzést nem tett lehetővé, ugyanakkor ez is alkalmasnak bizonyult arra, hogy a kert növényborításának változásait nyomon kövessük.

A talajtani vizsgálatok alapján kitűnt, hogy a természetes talajváltozatosság is nagymértékű, de ezt a tájhasználat tovább növelte. Felszíni sajátosságaik alapján az itteni talajok többsége karbonátmentes, vagy nagyon gyengén karbonátos, enyhén savanyú kémhatású agyagos vályog. Genetikai típusaik alapján a kerten kívül réti szolonyec (az első ábrán A), a kertben réti csernozjom (B) és réti talajokat (C) találtunk. A talajok szemcseösszetételük alapján a kert nagy részén az iszapos vályog, iszapos-agyagos vályog textúra osztályba tartoznak. Átlagos összetételük 14% homok, 53% iszap és 33% agyag, ugyanakkor a magasabb fekvésű csernozjom talajoknál az agyagtartalom csupán 22%, míg a homoktartalom 19%. A Gyalogér mélyebb fekvésű részén ugyanakkor az agyagtartalom 42%, míg a homoktartalom csupán 8%. A nagy agyagtartalmú, mély fekvésű réti talajokon a duzzadó agyagásványok jelen-

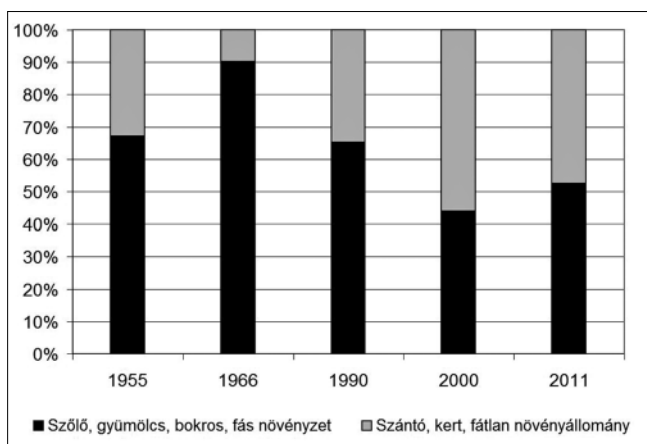

A fás-cserjés (szőlő-gyümölcs) és a fátlan (szántó-gyep) területek aránya 1955-ben és 2011-ben a Nagyszőlőskert területén

léte következtében hatalmas méretű repedések nyúlnak mélyre, amelyek a művelést és a növénytermesztést alaposan nehezítik. Ezt a változatosságot növeli, hogy a kert mélyebb fekvésű részét (C), a helyiek szóhasználatával *meghordták*. Azaz a Gyalogér medréből ki-termelt és a vályogvető gödrökből származó anyagot terítettek felülre, amelyet szekerekkel szállítottak ide. Ennek célja az volt, hogy a kert mély fekvésű részeinek felszínét, amelyet időnként a magasan álló belvíz veszélyeztetett, kissé megemeljék. Az ilyen módon feltöltött talajszelvényekben az eredeti réti talaj felső határa és a ráhordott réteg között pangóvízes tulajdonságok alakultak ki, mivel a réti talaj nagy agyagtartalma folytán nehezen engedi át a vizet, a fölé terített vályogban ez vas- és mangánfoltosságot, redukált viszonyok időszaki megjelenését okozta a szerkezeti elemek közti repedésekben.

A Nagyszőlőskert talajának másik sajátos, a tájhasználat következtében átalakult vonása az egykori *gerágyák* alatti talajok kimagasló minőségű, morzsás szerkezete, illetve kiemelkedő tápanyagtartalma. A környező talajok átlagos humusz- és tápanyagtartalmához (humusz: 6,1%, N: 17 mg/kg; P: 86 mg/kg) képest csaknem háromszoros humusz- (16,4%), több, mint négyszeres N (74 mg/kg), és kétszeres P-tartalom (167 mg/kg) mutatható ki.

A légi fotók tanúsága alapján a kertben a fákkal, szőlővel beültetett terület és a fátlan, illetve szántott területek arányát 1955-től 2011-ig követtük nyomon. A fákkal, szőlővel beültetett terület aránya 1955–1966 között növekedett, majd az 1990-es évekig csökkent. Ezt követően szintén enyhe növekedésnek

A fás-cserjés (szőlő-gyümölcs) és a fátlan (szántó-gyep) területek arányának változásai a Nagyszőlőskert területén 1955–2011 között

vény. A parcellahatárok, a kerítés, *gerágya* már a XX. század végére tönkrement, elpusztult, a korábbi bejárók, kapuk szintén elpusztultak. Ahogyan az nagyon sok más példán keresztül is látható: a korábbi tájhasználatok eltűnése nem csupán kulturális veszteséget jelent, de egyben a talajok és a tájak homogenizálódását, korábbi használatuk által biztosított sokféleségük csökkenését is okozza.⁷

Novák Tibor József–Balla Dániel–Botos Ágnes

7 A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4-DE-129 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

„Ég a napmelegtől a kopár szík sarja...”

A hortobágyi szíkes puszta és a legeltetés a pásztor, az író-költő és a botanikus szemével

A szíkes¹ puszta monumentális és különleges. A pusztán az ég összeér a földdel, itt még ma is egy „ősfoglalkozás” a fő hasznosítója, és ez a puszta a „keleti sztyeppék” legnyugatibb szeglete, hiszen idáig érnek Mandzsúriától (és nyugatabbra nemigen mennek) az eurázsiai erdőssztyepp-öv állatai és növényei. Emellett a Hortobágy Közép-Európa legnagyobb összefüggő gyepe. A pusztán legeltető pásztoroknak hihetetlen tudása van e földről, pásztor tudományuk segítségével teszik számunkra is fogyaszthatóvá a puszta füveit. A botanikusok is több mint 200 éve faggatják e puszták titkait. A turisták megállnak és lelkendeznek vagy szörnyülködnek a „*semmi*” láttán. Az írók és a költők szavakba öntik érzéseiket, ki a tájat megélve, megértve, ki csak rátekintve. E tanulmány e sokféle tudást és megközelítést igyekszik felvillantani, pásztorok idézeteivel, versekkel és fényképekkel az olvasó elé tárni.

Tanulmányunkban a pásztorok eredeti idézeteit mindig dőlt betűvel szedtük, az egyes pásztorok gondolatait / jellel választjuk el egymástól.

A PÁSZTORZSOLTÁR

Veres Péter „*pásztorzsoltár*”-nak nevezte a pásztorok talán legismertebb nótáját, de más nagy hatású személyiségek, pl. Györffy István és Karácsony Sándor is gyakran hivatkoztak rá, ha népdalról, pásztoréletről volt szó. Legismertebb szövege így hangzik:

„Kiszáradt a tóbul mind a sár, mind a víz,
A szegény barom is csak a pásztorra néz.
Teremtő jó Atyám, adj egy csendes esőt,
A szegény baromnak jó legelő mezőt!”

Az üzenet egyértelmű: kiszáradt a legelő, amit csak egy *szép, csendes eső* tud újra jó *legelő mezővé* változtatni. A jószág tehetetlen, a pászortól vár megoldást. Sajnos a pásztor is tehetetlen, ezért is folyamodik Istenéhez. Egy ilyen aszályos nyárelőn kérdeztem Szalai Imre kunmadarasi pászortól: mit fog itt legelni a jószág nyáron, ha nem lesz eső? Válasza ez volt: *Zsolt! Az esővel nem kell törődni, a tetővel kell törődni!* Assisi Szent Ferenc imájának első verse jutott eszembe: „*Uram, adj türelmet, hogy elfogadjam, amin nem tudok változtatni, adj bátorságot, hogy megváltoztassam, amit lehet, és adj bölcsességet, hogy a kettő között különbséget tudjak tenni.*” Imre bácsi különbséget tudott tenni.

A kiszáradt puszta az irodalomban is megjelenik, talán a két legismertebb a *Toldi* és a *János vitéz*. A téli, nyári szíkes pusztát jól ismerő Petőfi és Arany egyaránt e képpel indí-

1 A *szik* szót következetesen hosszú í-vel írjuk az alábbi tanulmány érvelése értelmében. Molnár Zsolt (2012): Szik és szík. Növényzeti és talajtani tudományos fogalmak változása az elmúlt 150 évben. E-nyelvmagazin, 2012. március 6., <http://e-nyelvmagazin.hu/2012/03/06/szik-es-szik-novenzeti-es-talajtani-tudomanyos-fogalmak-valtozasa-az-elmult-150-evben/>

totta gondolatát: „Ég a napmelegtől a kopár szík sarja...”, ill. „Tüzesen süt le a nyári nap sugára...”. A pásztoroknak külön szavuk van az ilyen *mezőtlen* (vö. *meztelen*) pusztára: *kopárnak* (*szíkkopárnak*), máskor *kopogónak* nevezik azokat a helyeket, ahol *kisült a mező*, nincs mit legeltetni (*szöcskeugrató, olyan rongy föld / bíbicbaszta, hogy lyuk ne legyen, azért van ott / elég rossz kutya föld / tikkadt szöcskenyájak*).

TAVASZ, NYÁR ÉS ŐSZ A PUSZTAI LEGELŐN

A Hortobágyon megvolt és a mai napig megvan a legeltetés éves menete. A pásztor fő célja, hogy minden nap jóllakjon a jószág, ugyanakkor maradjon elég legelő az év maradék napjaira is, és lehetőleg évről évre javuljon is a legelő minősége.

Egykor – téli takarmány spórolása céljából vagy takarmányszűke esetén – olykor nagyon korán kihajtottak (*Mátyás napja, megjön a bíbic, ment a jószág kifele / ha a fű akkora, mint egy zabszem, a birka már nem hal éhen*). Jellemzőbb volt azonban, hogy *födfe-kadáskor nem engedték a birkát, kitapossa a tövít a gyepnek / nincs még ereje a fűnek, nem tud böndöt rakni belőle. A kiverés után össze kellett szoktatni [a jószágot]. Az a jó, ha első naptól iszik az állat, ha kemény hasznos mező [van]. Legelőszőr a partos (azaz a magasabb, víz nem járta) részeket járták. Áprilistól erősödött a mező / május elején hetes eső, attól lett az igazi mező / ha májusban kalapáccsal ütjük a füvet, akkor is kinő! Amint a nóta is panaszolja, júliustól szeptemberig gyakran voltak aszályos időszakok (*nyalta a földet a tehén / olyan mezőtlen világ vót, porzott a gyep / [a lapos szélén, a visszahúzódo víz után] nyersebb vót a föld, újabb mező keletkezett / a laposakba víz vót, megették a gyíkinyt, kákát, sást, a birka a tippán töviről ette a földimohát*). Enyhülést a nyári csendes esők hoztak (*az augusztus a második május! / most fel van zödülve!*). Nem hiába kérte a pásztor a dalban is a szép, csendes esőt. A kopár legelőről azonban, aki csak tehette, ment a tarlókra. Meglepő lehet, de az esős nyár sem kedvez a jószágnak (*ha vizes a gyep, nem iszik rá a jószág [és nem hízik]*). Az őszi legeltetést sokan *őszölésnek* mondják. A őszi mező megint jó volt (*a jó őszi mezőhöz július végén, augusztus elején kell egy jó kiadós eső*). Máskor nem volt jó az őszi mező (*ősszel a mező megvíknyúl, 3 óra alatt kijön belőle, hosszú az éccaka, nem áll meg [a jószág az állásán]*). Novembertől már nemigen legeltettek, máskor azért a hóig, sőt, akár télen is legeltettek (*régen a marha vitte a havat a hátán haza, aki másképp tudja, nem jól tudja*).*

Mint látjuk, a szíkes legelőkön annak fűhozama térben és időben is változik. A Hortobágy szubkontinentális-szubmediterrán klímájában igen nehéz a csapadék- és hőmérsékletviszonyoknak és így a legelő várható állapotának előrejelzése. A pásztoroknak folyamatosan kell terveznie a legeltetés helyét és intenzitását: jó legyen a jószágnak, hízzon a jószág minél jobban, de maradjon mező az év többi részére is, de túl se nője magát a mező, mert akkor meg megvénül.

A PÁSZTOROK NÖVÉNY- ÉS NÖVÉNYZETISMERETE

A legeltetés alapja a legelő, a pásztoroknak tehát alapos ismerettel kell rendelkezniük az ott élő növényekről, azok hasznosságáról, haszontalanságáról, esetleg mérgezőségéről. A hortobágyi pásztorok meglepően sok növényfajt ismernek. Eddig összesen 162 kellően beazonosított ún. népi taxont találtunk.² E népi taxonok összesen legalább 243 hortobágyi

2 Molnár 2012a.

vadon termő növényfajt takarnak. Mivel a pásztorok által egyáltalán észlelhető vadon termő növényfajok száma a Hortobágyon kb. 440, kimondhatjuk, hogy a növényfajok legalább 55%-át néven nevezik, vagy legalább látásból jól ismerik. E fajok a hortobágyi legelő növényzetének legalább 85–90%-át adják.

A pásztorok a pusztá minden egyes részéhez tudnak élőhelyi kifejezést kapcsolni.³ Összesen legalább 47–66 élőhelyet különítenek el, magán a pusztán 37–53-at. Ezek közül 7–11 tekinthető prototípusos élőhelynek. Általában igaz, hogy egy-egy élőhelyre többféle nevet is használnak. Az élőhelyek beazonosítása – az átmenetek sokasága és a „típusos” változat megítélésének nehézsége miatt – nehezebb, mint a fajoké, ezért sokkal több az olyan név, amely többféle hasonló élőhelyre is vonatkozhat.

Vannak olyan népi élőhelyi kifejezések, amelyek egyértelműen alföldi, sőt szíkestáji eredetűek (pl. *marikkal rakott föld*,⁴ *bibicbaszta föld*, *vakszík*, *szikfok*, *szikpadka*) és vannak olyanok, amelyek az alföldi táj általános elemei (pl. *lapos*, *hajlat*, *partos*, *telek*, *mocsár*, *ér*). Vannak olyan élőhelynevek, amelyek elsősre igen általános jelentésűnek tűnhetnek, de hortobágyi jelentésük meglepően pontos (ilyen pl. a *tocsogós*). Az egyes népi élőhelyek eltérő térléptékre vonatkoznak. Többé-kevésbé a botanikai növénytársulás léptékéhez tartozik a *típpanos*, *ürmös*, *nádas*, már inkább vegetációmozaikra vonatkozik a *lapos*, a *szikfok* és a *ligetes*, míg a pusztá jelentős részét átfogja a *szikés föld*, a *pusztá* és a *legelő* kifejezés. Az előbbiekkel összevetve mikroélőhelynek tekinthető a *zsombik tetején*, *trágyakazal tövibe*, *nádon* és a *fa tövibe* kifejezés. Kimondható, hogy a pásztorok legtöbbször (>80%) részletesen és jól ismerik az egyes vadon termő növényfajok termőhelyi, élőhelyi igényeit.

A legelőket magukat azonban a pásztorok gyakran nem ezekkel az élőhelyekkel, hanem az ott termő legfontosabb legelőfűvel vagy a gyep általános legelőminőségével jellemzik. A gyepes növényzet föld feletti részét *mezőnek* nevezik. Sokféle mezőt különböztetnek meg. Vannak kiváló minőségű mezők (*típpan*, *bodorka*), vannak gyenge tápértékű mezők (*fenyer*, *harmattartó*) és vannak olyanok, amelyeket a jószág nem vagy alig fogyaszt (*gyíkiny*, *csetkáká*). A leggyakrabban az egyes mezőtípusokat domináns növényfajukkal nevezik meg (*típpan mező*, *bodorkás mező*). Másokat a termőhely szerint (*laposi mező*, *telekmező*), a gyep eredetével (*vad mező*, *vetett mező*), az évszakkal (*őszi mező*), a gyep szerkezetével (*vegyes mező*) vagy minőségével (*fosós mező*).

KÖLTŐK, ÍRÓK SZÍKES PUSZTAI NÖVÉNYISMERETE

A szíkes pusztá növényeiről nemcsak a pásztorok tudnak sokat, több költőnk, írónk is megemlékezik róluk, gyakran a növények népi neveit is használják, hiszen voltak, akik maguk is ebbe a kultúrába nőttek bele. Úgy látjuk, hogy a szíkes pusztát legjobban Sinka István, Veres Péter, Petőfi Sándor és Arany János ismerte (elemzésünk alapja Bakó Endre könyve, az alább megemlített versek és prózai alkotások hivatkozásai ott találhatóak⁵).

Sinka, Veres, Petőfi és Arany műveikben pontosan jellemzik a pusztá növényeit, élőhelyeit, azok legeltetéssel való hasznosíthatóságát, vagy ha metafóráként, hasonlatként használják, akkor azok egészen pontosak, nagyon találóak.

Veres Péter versében (*Ha nem lehettél szálfá*) például a *tarack* a csillapázsit (*Cynodon dactylon*), a *perje* a közönséges tarackbúza (*Elymus repens*), a *típpan* a veresnadrág csen-

3 Molnár 2011b.

4 Molnár–Kovács 2014.

5 Bakó 2002.

kesz (*Festuca pseudovina*), míg a sziksaláta a magyar sóvirág (*Limonium gmelinii*). Versbeli jellemzésük ökológusi szempontból is kifogástalan. Veres Péter versének növényeit a hortobágyi pásztorok így jellemzik: *a tarack [csillagpázsit] gyalázatos / ősszel kiszántjuk, feltesszük a kemence tetejére, tavasszal [még] kihajt / ha két évig a padon van, akkor is kihajt.* Hasonló tulajdonságokkal bír a *perje* (tarackbúza) is: *szántóterületen, műveletlen földéken [terem], ahol nem szeretnek kapálni / pocsek valami / ha tízfelé vágjuk, tíz tű [tő] van belőle.* A pásztorok szerint *a tippán a Hortobágy lelke, a legelső mező.* A sóvirágot a pásztorok több néven is nevezik: *vasvirág, szíki/széki lapu, sziksaláta, széki saláta, ritkábban betyárvirág, pásztorvirág, sóvirág, sóslórium(virág), gólyavirág, sziksóvirág, lósóska vagy kövirág.*

A hortobágyi táj monumentális, semmihez sem hasonlítható. A hegyvidéki tájakhoz szokott szemnek azonban itt nincs mit nézni, azt is szokták mondani, hogy „*A Hortobágy abszolút selejt, hisz' erre se lejt, meg arra se lejt.*” Szép Ernő így írja (*A délibáb*, 1930): „... *Előttünk ez a nagy semmise (ez a becézőneve)...*” Sokunknak azonban az a semmi – valami. A pusztát járó botanikusok és természetvédők számára a pusztta *nagy kiterjedésű, nyílt, fátlan, jellemzően rövidfűvű és aszálysújtotta legelőtáj.* A pásztorok szerint a pusztta, a róna *a messzeség / a hortobágyi róna, kietlenség / végtelen rónaság / mit nekem Te zordon Kárpátoknak / a pestiek lejönnek a semmit megnézni.*

Petőfi így látja e csodát, ezt a semmit: „*Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten homloka. Megállok közepeden s körültekintek olly elragadtatással, millyet nem érez a schweizi az Alpsekben, millyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul a keblem! Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetlen a láthatár, s olyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával, mellyet egy felhőske sem homályosít. [...] Néhány lépésnyire az uttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás. [...]*”⁶

A pusztán az ember egyedül van, miközben a mindenség veszi körbe. Krúdy szerint (*Hanzi a Hortobágyon*, 1901): „[...] *A ki megáll a pusztta közepén és körülnéz, azt gondolhatja, hogy ő az egyetlen ember a földön. [...] És mégis egyedül az ember. Érzi az Istent, mert a végtelenséget látja maga körül. [...] No kis német, ez a Hortobágy! Szebbek-e a hegyek? Hanzi szorongva nézett körül és nem tudott felelni [...]*”

Petőfi a szalkszentmártoni szikeseken így élte meg azt, amit oly sokan érezhetünk pusztai barangolásaink során:

„*Itt állok a rónaközépen,
Mint a szobor, merően.
A pusztát síri csend fődé el,
Mint elfödik a halottat szemfödéllel.
Nagymessze tőlem egy ember kaszál;
Mostan megáll,
S köszörűli a kaszát...
Pengése hozzám nem hallatszik át,
Csak azt látom: mint mozog a kéz.
És most idenéz,
Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...
Mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?”
(Itt állok a rónaközépen...)*

6 Petőfi 1847.

ŐSI ÖRÖKSÉG VAGY ALIG 150 ÉVES MÁSODLAGOS TÁJ?

A tudomány és sokan mások számára is egészen az 1990-as évekig nem volt egyértelmű, hogy a Hortobágy (és a többi tiszántúli szikes puszta) több ezer éves természetes képződmény vagy a XIX. századi folyószabályozások terméke, azaz csak egy kiszáritott, elszíkeseedett, tönkrement egykori ártér.⁷ Ma már tudjuk: a tiszántúli szikesek nagyobb része több tízezer éve létezhet,⁸ jellegükben pedig már a lecsapolások előtt is a maihoz hasonlóak voltak ezek a puszták,⁹ azaz hazánk legősibb tájai közé tartoznak.

Amikor a hortobágyi szík eredetéről, a Hortobágy kialakulásáról kérdeztük a pásztorokat, ők szintén zömmel a táj ősiségét, természetességét hangsúlyozták (pl. *maga a természet hozta magával / saját magától lett / Isten ilyennek teremtette / évgyökeres földek ezek / teremtéstől kezdve, Jézus teremtette.*) Ismerve a tudomány és a pásztorok közti információáramlás lassú és csekély voltát,¹⁰ ez, a Hortobágy-szerthe meg-lévő tudás nem eredeztethető az elmúlt 20 év új kutatási eredményeiből. Az sem valószínű azonban, hogy az öregektől tanulták volna, hogy a szíkes puszta ősi képződmény, hiszen ilyen jellegű állításokat a tájban élő ember nem szokott megfogalmazni. Sokkal valószínűbb: az ősiség érzete

„Kopár a legelő, kisült a mező, a földet nyalja a jószág, de iszik rá!” (Molnár Zsolt felvétele)

abból eredt, hogy saját életükben, 40–70 év alatt nem tapasztaltak olyat, ami a szíkesség lényegi változását jelezte volna, és az idős pásztorok sem meséltek arról, hogy a táj régen egészen más lett volna. Erre utal az is, hogy az I. világháború előtti időkből a farkasokon, betyárokon (és a kevesebb erdőn, ill. az újkeletű műgyepeken) kívül nemigen említettek mást, ami a mai tájban lényegesen más lenne (kivéve a gazosodást).¹¹ A szocialista mezőgazdaság szíkjavitási kísérleteinek kudarcai is megerősíthették bennük a táj megváltoztathatatlanságába vetett hitet.

Móricz Zsigmond is ősinek gondolta a Hortobágyot: „[...] A Hortobágy ezeréves, milli-óéves gyönyörűséggel nevet a gyarlandó emberi fajzaton.”¹² Petőfi az éppen áradó Tiszán átkelve ér a Hortobágyra, ahol a következőt írja: „Némán merengve ül az ősnnyugalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a százéves aggastyán, ki az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át.”¹³ Számukra tehát a puszta ősi, mozdulatlan.

7 Molnár 2014.

8 Sümegei és mtsai. 2000.

9 Molnár 2014.

10 Molnár 2011a, 2012b.

11 Molnár 2012b.

12 Móricz 1936.

13 Petőfi 1847.

AKIK NEM ÉRTIK A TÁJAT ÉS PÁSZTORAIT

Költőink, íróink között azonban sokan vannak olyanok is, akik nem értik ezt a tájat. Idegen nekik, mert keveset jártak rajta, vagy mert nem is kívánták megismerni. Csupán költői, írói eszköznek tekintették, saját érzésvilágukat vetítették ki rá. Ez nem lenne gond, ha a hasonlatok igazak lennének, ha a pusztát és pásztoraikat nem tüntetnék fel gyakran igaztalan helyzetekben. Zsolt Béla például így írt (*Hortobágy*, 1933): „*A Hortobágyra sem a délibábért jöttem, hanem a valóságért. [...] Meghökkenőbb, lesújtóbb látványban talán még sohasem volt részem [...] itt minden mozdulatlan, talán dacosan, aszketikusan az. [...] Nem mozdul rajta semmi, mert nincs minek mozdulni rajta; [...] [a Hortobágy] egy nagy kiütés, egy óriási sömör az ország testén [...] nehéz ezt a sebet hordozni egy országnak az infekció veszélye nélkül. [...]*” Egy másik művében (idézi Kodolányi 1941-ben) még tovább megy Zsolt Béla: „*Mit lehet a műveletlen, kb. 150 szót használó hortobágyi embertől tanulni? Milyen alapon igazodjon hozzá az irodalom?*” Ne felejtjük azonban azt, amit fentebb írtunk, hogy csupán növényből 150-félét ismer a hortobágyi pásztor...

Ha a lenézés nem is, de a kettős érzés részben jogos lehet a Hortobágy kapcsán. Ősi táj, különleges, keleti rokonságú növény- és állatfajokkal, régre visszatekintő, fenntarthatóságát már bizonyított gazdálkodási formákkal. Ugyanakkor talaja gyenge minőségű, szántóművelésre alkalmatlan, a tájat használó pásztorok pedig sokszor marginalizálódott

emberek voltak (bár a számadók társadalmi elismertsége egykor magas volt). Ugyanakkor a tájat extenzív módon használó pásztorok közül sokan máig őrzik őseik tudását, hiszen a legeltetés lényege, a jószág igénye alig változott. Fizetésük azonban már nem a régi. Kis János gulyás¹⁴ így vallott az 1980-as évek elején: „*Nemcsak a szürke rezerva mán. Mi is azok vagyunk. Se nekik, se nekünk nincs jövőnk. Amit mi tudunk, arra mán nincsen szükség. Úgy vagyunk mi mán az állatainkkal együtt, mint szegény rokon a terített asztal mellett: nem merünk a levesbül kétszer meríteni.*” Fontos hangsúlyozni azonban, hogy az elmúlt évtizedekben sokat változott a hagyományos legeltetés és az ősi állatfajták, például a szürkemarha szerepe a nemzeti park természeti örökségének kezelési igényei miatt. A régi fajták és a pásztorok új feladatot kaptak: a legeléssel, legeltetéssel segítik, hogy a jövő nemzedékek is megélhessék e tájat, láthassák kulturális és természeti örökségét. Ez a pásztorok és tudásuk felértékelődését, megbecsültségük növekedését hozta.

„*Az a jó pásztor, aki szereti a jószágot! A pásztor dolga, hogy figyelje és jól tartsa a jószágot!*”
(Molnár Ábel felvétele)

A PÁSZTORTUDOMÁNY

A Hortobágy, a szíkes puszták valóban leginkább legeltetéssel hasznosíthatók. Az ehhez a legeltető állattartáshoz kapcsolódó tudást pásztortudománynak nevezzük.¹⁵ Egy

¹⁴ Taar 1984.

¹⁵ Molnár 2011c.

külsős számára meglepő lehet, hogy mennyi tudásra, mekkora odafigyelésre van szükség ahhoz, hogy valaki jó pásztor lehessen. Ezt maguk a pásztorok is megfogalmazzák: *Nem mindegy, ki támasztja a botot! / Az állatot ugyanúgy [kell nevelni], mint a gyermeket, ha mindentől óvod, gyenge lösz! / Hosszú ez mire tanulja [ezt a szakmát], az aztán mán tudja, mire öreg!*

A pásztorokodás alapja az odafigyelés, a jószág szeretete, a mindenkori jelenlét: *A juhot úgy kell szeretni, mint a családot. / Egy pásztoembernek az a dóga, hogy a jószágot figyelje.* A legeltetés kifejezés is jól mutatja, hogy az állatot nem elég egyszerűen legelni hagyni, hanem irányítani kell, különben leromolhat, a legelőt nem használja ki. A pásztor legeltetés közben folyamatosan figyel, „monitorozza” a jószágot, nézi, mit eszik, éppen aktuálisan mire mekkora az étvágya. Ez a tudás kell ahhoz, hogy a legelő kihasználását és a jószág hizását harmonizálni lehessen, be lehessen állítani a „napi menüt”. Nyugodt legelés közben figyel meg a pásztor az egyes egyedek viselkedését is. *Mind egyéniség! Egyik a társaságot szereti, a másik fél a többtől...* A pásztor célja, hogy minél inkább magától menjen a legelés, ne kelljen a jószágot zavarni, kutyáztatni, minimálisan kelljen irányítani, *fordítani*. Sokan mondják terelgetésnek a legeltetést. Pedig a stresszelt jószág kevesebbet eszik, kevesebbet hízik, miközben a pásztoznak is több baja van vele. Ezért is hangsúlyozzák a pásztorok: *Mi állítjuk, nem zavargatjuk. A lábával nem eszik a juh!* Olykor elég néhány határozott fütty vagy kiáltás a rossz irányba mozgó irányítására, és az a néhány marha vagy juh, amelyik a tilos felé tart, vagy nagyon siet, az megáll, visszafordul, de legalább lelassul. A pásztorok szerint a pászto tudomány az, hogy a jószág ott legeljen, ahol a pásztor akarja, mert akkor többet és jobbat legel a jószág (Afrikában ugyanezt találták a kutatások). Természetesen a pásztor érti és érzi a jószág igényeit, hiszen kölcsönös a tanulás kettejük között.

A JÖVŐ

Amint láttuk, a pásztozkodás egy tudomány, ráadásul egy soha el nem avuló tudomány, amely kultúránk szerves része. Emiatt is fontos és egyben izgalmas kihívás a hagyományos alföldi pásztoroló legeltetés megőrzése, illetve adaptálása a XXI. századhoz. Ennek érdekében több dolgot is tehetünk. Íme néhány:

Emberi megbecsülés, tisztelet és érdekelttéétel. A pásztorok megbecsülésének felismerése lehet az egyik legfontosabb dolog a pásztoorság mint szakma megmaradása érdekében. Tiszteletet érdemelnek azok, akik ezt az életformát kapták elődeiktől vagy választják hivatásul. A megbecsülés és tisztelet kimutatásának jó megnyilvánulása lehet a pászto érdekelttéétéle (pl. borjúpénz, saját jószág tartásának engedése a gazda nyájában), amely újabb motivációt biztosít a munka jó elvégzésére. A pásztooknak több lehetőséget kell kapniuk arra is, hogy kultúrájukat hitelesen képviselhessék és mutathassák be például fesztiválon, kiállításokon, múzeumokban.

Szabályozók és ellenőrzésük. Fontos a legeltetéses állattartást szabályozó jogi környezet pásztobarátabbá való alakítása, ahol cél a jó szakmai tudással rendelkező pászto alkalmazása a minőségi, értékteremtő termelés érdekében. Egy olyan rendszer kialakítása, ahol prioritás a legeltetéses állattartáshoz szükséges emberi feltételek és infrastruktúra megfelelő kialakítása. A szabályozó rendszer ne csak a meglévő jószágállomány meglétét, hanem a jószágállománnyal foglalkozó, a legeltetést végző pásztorok tényleges alkalmazását és életkörülményeit is ellenőrizze.

Utánpótlás. A magyarok egyik „ősfoglalkozás”-ának és a kiemelkedő biológiai sokféleséggel bíró területek megmaradása érdekében szükséges egy komoly szakmai háttérű pász-

torképzés elindítása, ahol elismert pásztorok, agrármérnökök, állatorvosok és természetvédők egyaránt tanítanak. Csak így van reális esély a megfelelő számú és szakmai tudással rendelkező pásztorutánpótlás biztosítására.

Zárásként pedig álljanak itt egy pásztor, Gojdár István orosházi juhász szavai a szíkes pusztáról, elsősorban annak illatairól: *Amikor itten löszáll a köd, mög az este, mög az a végtelen csönd, oszt akkor hatalmas nagy pelyhekben elkezd a hó hullani, az egy külön világ. Akkor az is egy külön világ, amikor tavasszal mindezt fölcseréli a napnak az az enyhe kis melege, amire ebből a kőkemény födből kis apró csíráként a fű előbújik, és amikor a kamillának legelőször megérzik az illata vagy magának a fűnek, ezt mögin nem tudnám fölcserélni semmivel. Akkor, amikor utána kihánnya a veresnadrág a kalászáat, oszt amikor az esti szellőbe a harmat löszáll, oszt akkor megborzolja a pusztát, oszt akkor annak a millió illatnak a keverékét hozza az embör felé, nincs az a dezodor a világón, ami ezt túltenné, ez mögin egy külön világ. Akkor az is egy külön világ, amikor lesül a mező, oly kopár, hogy amikor leesik a tízfilléres vagy az a gombostű, möglátni, úgy lesül, oszt amikor erre a lesült mezőre mögin leszáll a harmat, oszt ennek a lesült mezőnek az illata előgyün a megpuhult avarral, amit a harmat idéz elő, annak mögin van egy olyan varázslatos illata, hogy azt mögin nem tudnám odaadni semmiért, olyan, mint egy mesebeli álom. Hát ez mindig ilyen, ez mindig ilyen.*

A pásztorok, ökológusok és természetvédők sokat tanulhatnak egymástól (Molnár Ábel felvétele)

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm az alföldi pásztoroknak, hogy csatlakozhattam hozzájuk legeltetésük során, hogy türelmesen válaszoltak kérdéseimre és hogy olyanokra tanítottak, amelyeket *könyvből vagy iskolában nem lehet megtanulni.*

Molnár Zsolt

Felhasznált irodalom. Bakó Endre (2002): A Hortobágy magyar irodalomban. Hortobágyi Kht., Hortobágy (a versek, novellák részletei e munkából valók); Molnár Zsolt (2011a): A hazai (elsősorban a tiszántúli szolonyec) szíkes növényzet magyar nyelvű tudományos szakszókincsenek változása az elmúlt másfél évszázadban. Kanitzia 18:29–52.; Molnár Zsolt (2011b): A hortobágyi pásztorok növényzetismerete. Botanikai Közlemények 98:133–172.; Molnár Zsolt (2011c): Hortobágyi pásztorok hagyományos ökológiai tudása a legeltetésről, kaszálásról és ennek természetvédelmi vonatkozásai. Természetvédelmi Közlemények 17:12–30.; Molnár Zsolt (2012a): A Hortobágyi pásztorok növényosztályozása, a vadon termő növények ismertsége és néven nevezettségé. Crisicum 7:153–207.; Molnár Zsolt (2012b): Hortobágyi pásztorok tájtörténeti és vegetációdinamikai ismeretei.

Botanikai Közlemények 99: 103–119.; *Molnár Zsolt* (2014): A mai tiszántúli szolonyec szíkesek növényzete a folyószabályozások előtt: egy új elmélet rövid története. In: *Tóth Albert* (szerk.): A tájkutatás szolgálatában. 40 éves a Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor. Geopont '95 Bt.–Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, 166–191.; *Molnár Zsolt–Kovács Gábor* (2014): Egy pásztoroktól tanult élőhelytípus: a marikkal rakott föld a Hortobágyon, táji környezete, geomorfológiája, növényzete és madárvilága. In: *Tóth Albert* (szerk.): A tájkutatás szolgálatában. 40 éves a Hortobágyi Természetvédelmi Kutatótábor. Geopont '95 Bt.–Alföldkutatásért Alapítvány, Kisújszállás, 201–223.; *Móricz Zsigmond* (1936): Komor ló. Athenaeum, Budapest; *Petőfi Sándor* (1847): Útirajzok, III. levél. 1847. május 14.; *Sümei Pál–Molnár Attila–Szilágyi Gábor* (2000): Szikesedés a Hortobágyon. Természet Világa 131:213–216.; *Taar Ferenc* (1984): A másik Hortobágy. Kossuth, Budapest.

„Akkor felöltöztettek bennünket”

A turizmus megjelenése és hatásai a hortobágyi csikósoknál

Írásom a XX. századi háborús veszteségek és a motorizáció lótarásra vonatkozó hatásaival foglalkozó szakmunkák hiányát szeretném némiképp orvosolni.¹ Kutatásom során a hortobágyi csikósok lóval kapcsolatos tudásanyagát, illetve az állat és az ember között kialakult kapcsolatot vizsgáltam tartástechnológiai és tárgyfelhasználási szempontból. Többek között az érdekelt, hogy miként alakultak át az állattartás hagyományos szokásai az állami gazdaságok nagyipari gazdálkodást folytató, mesterséges intézményeiben, amely a különböző társadalmi rétegek közötti kapcsolatok hagyományait megváltoztatva, egyazon intézmény keretei közé zárta az eltérő társadalmi rétegekből származó, különböző világlátású embereket (huszártisztek, pásztorok). Fontosnak tartom azt is megjegyezni, hogy míg a fogatolással kapcsolatban gazdag,² addig a hátalást (lovaglást) illetően csekély publikáció látott napvilágot a mai napig. Jelen dolgozat azonban csak egy témára, mégpedig a hortobágyi turizmus jellegzetességeire fókuszál.

Az 1960-as években bekövetkezett, főleg a termelőszövetkezetekből kiinduló gépesedési folyamat egyre inkább kiszorította a mezőgazdasági kisüzemekben használt lóvontatású eszközöket. Ennek hatására a munkalovak nagy részét vágóhidra küldték, sőt, a kommunista hatalom a több száz éves nemes vérvonallal rendelkező, állami törzstenyészeteknek sem kegyelmezett. A lótarás jobbára az állami gazdaságokon keresztül működtetett lovasportra korlátozódott, emellett pedig egy újfajta lófelhasználási forma is megjelent: az

1 Jelen munka a mesterszakos szakdolgozatom néhány fejezetének eredménye. A teljes szöveget lásd *Lajkó Gergely*: Lovaskultúra a Hortobágyon. ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2018.

2 A témával kapcsolatban összefoglalóan lásd *Paládi-Kovács Attila*: Lótarás. In Magyar néprajz nyolc kötetben. II. Gazdálkodás. Főszerk.: *Paládi-Kovács Attila*, szerk.: *Szilágyi Miklós*. Budapest, 2001a. 617–656.; *Paládi-Kovács Attila*: Híradás, közlekedés, szállítás. In Magyar néprajz nyolc kötetben. II. Gazdálkodás. Főszerk.: *Paládi-Kovács Attila*, szerk.: *Szilágyi Miklós*. Budapest, 2001b. 813–967.; *Paládi-Kovács Attila*: Szekerek, szánok, fogatok a Kárpát-medencében, Szentendre, 2003; *Kemecsi Lajos*: A magyar paraszti járműkultúra. Esettanulmányok és elemzések. Documentatio Ethnographica 31. Budapest, 2015.

aktív pihenésként funkcionáló szabadidős túralovaglás. Így a hortobágyi pusztára látogatók a mai napig szívesen vesznek részt az általában csikósok és sportlovakok vezetete tereplovaglásban, mely alkalomra a Hortobágyi Nonprofit Kft. külön lovakat tart. (A csikósok ezeket nevezik *IBUSZ-lovaknak*.) A látogatók nagy arányban szeretik megnézni továbbá a *csikósprogramot* és a híres *Koch-ötöst*, amely látványosságok már a puszta turisztikai célú érdeklődésének történetéhez vezetnek.

A pusztaturizmus megszületését illetően mindenképpen a XIX. századot szükséges előzménynek tekintenünk, ugyanis ebben az időszakban kapott a puszta és a benne élő ember nemzetkarakterológiai kontextust.³ A puszta elsősorban olyan etnikus specifikumként jelent meg pl. az *extenzív* (külterjes) *állattartás* révén, amely a kor felfogásában „*ősfoglalkozás*”-ként, „*keleti hozadék*”-ként és „*igazi magyar táj*”-ként egyaránt értelmezhető volt.

Az 1900-as évek első felében a helyi értelmiségiek vezetésével megindult a puszta programként való bemutatása elsősorban külföldiek számára. E korai pusztai turizmus ebben az időszakban még nem épített másra, mint a puszta látványából és a pásztorok jelenlétéből eredő egzotikumra. Különleges lovas-showműsorok nem tartoztak hozzá, azonban a fiatalabb pásztorok szívesen lovagoltatták, táncoltatták meg a külföldi, főként hölgyvendégeket a csárdában.⁴ Ebben az időszakban készült az osztrák származású Georg Höllering *Hortobágy* című filmje is, aki MórícZ Zsigmond *Komor ló* című novelláját adaptálva, helyi pásztorokat alkalmazott színészekként.⁵

1945 után a puszta romantikája némiképp eltűnni látszott. A pásztorok esetében is a XX. század közepére megtörtént a „kivetkőzés”, továbbá a puszta területe a folyamatos legelőfeltörések miatt jelentősen szűkült. Meghatározó szerepet játszott az állami gazdaságok megjelenése és a kollektivizálás is, amely a tájhasználati viszonyok változásán túl a puszta ideológiai szempontú racionalizálását is jelentette. Erre legjobb példa egy 1947-es filmhíradó szövege, amely a debreceni egyetemisták látogatását ismerteti a hortobágyi pusztán:

„A Hajdúság fővárosából a nyári egyetem külföldi hallgatói a felszabadulás óta először látogatnak ki a Hortobágyra. A »csikós-gulás-csárdás« hamis romantikája helyett szépen fejlődő állattenyésztésünk biztató reménységeit láthatják. [...] A Hortobágy idegenvezetői a délibábnál is nagyobb büszkeséggel mutogatták vendégeinknek a mesterséges erőgépet, amely a magyar ipar terméke.”⁶

A kommunista propagandában megjelenő, vidéket felzárkóztató politika hortobágyi változata nemcsak szellemi, hanem tárgyi szinten is jól adatolható. A Hortobágyi Állami Gazdaságba tömörült pásztorok számára a vezetőség ugyanis előre meghatározta, hogy a

3 Kürti László: A puszta felfedezésétől a puszta eladásáig. Az alföldi falusi-tanyasi turizmus és az esszencializmus problémája. In *Fejős Zoltán–Szijártó Zsolt* (szerk.): Turizmus és kommunikáció. Tabula-könyvek I. Budapest, 2000. 112–129.

4 Vö. Kürti László: A puszta felfedezésétől a puszta eladásáig. Az alföldi falusi-tanyasi turizmus és az esszencializmus problémája. In *Fejős Zoltán–Szijártó Zsolt* (szerk.): Turizmus és kommunikáció. Tabula-könyvek I. Budapest, 2000. 115.; *Peterdi Vera–Szojka Emese*: „Hogyan is állunk ma a pusztával?” Kunpuszta régió (Felső-Kiskunság) pusztai turizmusának etnográfiai megközelítése. In *Fejős Zoltán–Szijártó Zsolt* (szerk.): Turizmus és kommunikáció. Tabula-könyvek I. Budapest, 2000. [129–152.] 137.; *K. Kovács Péter*: Állattartás (Ohat, Tiszacsege). Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum Kézirattára, EA 15327. 143.: Adat német hölgyvendégek *öb*en lovagoltatására az 1900-as évek első harmadában. Adatközlő: Kovács Imre, 73 éves csikós; Vö. MFI Magyar Híradó 186.: A zoológiai kongresszus résztvevőinek látogatása a Hortobágyon (1927): „*Bujdosó János csikós autogrammot ad a külföldieknek*”. Elérhetőség: <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8755>

5 A film megszületéséről, a forgatás körülményeiről lásd *Szekfü András*: Magánkalóz a filmdzsungelben. Georg Höllering, a Hortobágy film rendezője. Budapest, 2015.

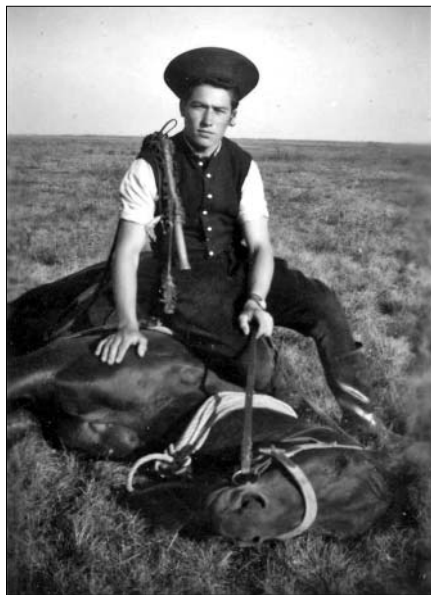
6 UMFI Magyar Filmhíradó: Nyári egyetem Debrecenben (1948). Elérhetőség: <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6847>

saját jövedelemkiegészítésként készített tárgyakon (turisták számára készített ostor, bicskatok, sótartó stb.) milyen díszítési motívumok szerepeljenek. Az 1950-es évek elején készült sótartókon a legelésző szürkegulyát és a pásztorfigurákat felváltották a mélyszántást végző traktorok, de rendszeres díszítőelemként jelent meg a vörös csillagos állami gazdaság látképe is. Ahogy az 1954-ben kiadott *Magyar népi díszítőművészet* fogalmaz: „Gyakori motívum a fehér galamb, a világbékéért harcoló dolgozók jelképe, R. Tóth István (csikós) termelőszövetkezeti tag ostorán ott van a Kreml távolba mutató tornya, melynek vörös csillaga messze bevilágítja az emberiség útját.”⁷ R. Tóth István szóbeli közlése alapján tudjuk, hogy az ügyesebb kezű pásztorok a pártvezetés kérésére még SZÖVOSZ- (Szövetkezetek Országos Szövetsége) jelvényeket is készítettek, amelyek díszítését illetően: „*pontosan megmondták, hogy mit kell bele tenni*”.⁸

Az 1950-es évek közepére a pusztai osztályharcos szemlélet némi fordulatot vett. Az állami gazdaság az állattenyésztés és növénytermesztés mellett a turizmusba investálva alapozott meg egy – bizonyos értelemben máig tartó – széles társadalmi közeget megcélzó kereskedelmi profilt. A turizmus elindítása kapcsán az ötvenes évek elejéig érezhető, hogy a nyilvánosság felé a folklorisztikus hagyományokkal szembeni dekonstruktív szemlélet közvetítő Hortobágyi Állami Gazdaság elkezdett a romantikus jegyekre építeni. Ennek a folyamatnak már kétségkívül a legfontosabb eszközeit a lovas jelenségek, a csikósok mutatványai adták.

1951-ben Lénárd Béla lóképző és idomár, a budapesti Szép utcai Lóverseny Vállalat munkatársaként a minisztériumtól megbízást kapott arra, hogy a Mátai Ménesnél felügyelje és irányítsa a tenyésztést, a lóképzést, illetve „*valahogyan*” kezdje meg a turizmus felvirágoztatását. Az utasítás értelmében Lénárd Béla összesen hét évet tartózkodott Hortobágyon, melynek következtében rövid időn belül egy szervezett oktatási folyamat zajlott le a csikósok között a budapesti lóidomár közbenjárására. Az 1950-es évek közepén már intézményes keretek között dolgozó csikósoknak megtanították a lovakat fektetni, ültetni,⁹ illetve az 1960-as évekre már a csikósruha is uniformizálódott, tehát megtörtént a „*visszaöltözés*”.¹⁰

Az utóbbi folyamatban jelentős szerepet játszott az állami gazdaság által bevezetett, a viseletek mindennapos hordásáért járó bérkiegészítés, az ún. *rendpíz*. A turistaszézon ideje alatt (április 1-től október 30-ig.) a pásztorok kötelesek voltak az egységes „munkaruhát”: a kék színű bőgyatyát és bőujjú inget, nagykala-

Nádasi Péter (1939) a lovát fekteti az 1950-es évek első felében (Balmazújvárosi Digitális Könyvtár)

7 *Végh Gusztáv–Gábor Pál: Magyar népi Díszítőművészet.* Budapest, 1954. 15.

8 *Béres András: Terelők, terelőeszközök a Hajdúsági pásztorok kezén.* In *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1960–1961.* Debrecen, 1962. [151–203.] 171.

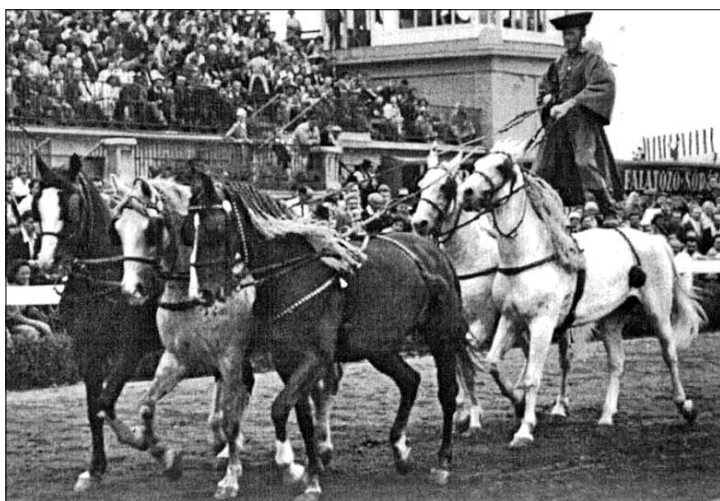
9 A szervezett tanítást igazolja az is, hogy Lénárd Bélán kívül még sok más sportlovas is oktatott az állami gazdaságban, sőt, a tanítás, illetve a fogások egymástól való elcsúszása rövid időn belül nemcsak a mátai, hanem a környező állami gazdaságokban is végbement.

10 Esős időben viszont a mai napig megengedett az esőkabát, pontosabban az ún. *waxos kabát* használatát.

Szilvási János (1948) csikós ülni tanítja hátságát, Hortobágy–Máta, 1970-es évek (Balmazújvárosi Digitális Könyvtár)

ló nyakára „félmegoldásként” felvetett, csomókkal-görccsökkel tarkított pányvakötélnak. A hortobágyi csikós viselete a kiskunságától (fehér) jól elkülöníthető, mert a XIX. századi kékfestés hatására a térségben jobban ragaszkodtak a kék színű bőgatyához és inghez. A kék színű viselet (a *rendpíz* nélkül is) talán az egyik legerősebb identifikációs tárgy,

A Lénárd Béla által összeállított „Koch-ötös” első bemutatója az 1958-as Országos Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Kiállításon (Hegedűs László fotógyűjteményéből)

pot és lajbit viselni. Ugyanakkor, akit a „cég” rajtakapott, hogy nem viseli, attól megvonták a kiegészítést. Erre az időszakra Garai Lajos (1966) csikós egyenesen az „*Akkor felöltöztettek bennünket*” kifejezést használta, ezzel is utalva a felülről érkező, minden alkalmazottra vonatkozó, a mai hétköznapiakra is hatást gyakorló változásra.¹¹

A látványos lovasbemutatók letisztult formavilágot követeltek meg mind a viselet, mind a lófelszerelés terén. A csikóshátasok nyakán lógó pányvakötelek szorosan feltekert díszkötelekké váltak, amelyeket egyre ritkábban oldottak le. Nem volt már helye ugyanis a bemutatókon a

amely a „hortobágyiasságot” a mai napig kifejezi a széles karimájú pásztorkalap mellett. Ez azért is érdekes, mert a XIX. században, illetve a XX. század első harmadában még nem vált el élesen egymástól a két tájegység viselete. A kék szín jobbára addig csak ünnepi ruházként funkcionált, és a hétköznapiakra szintén fehér inget és gatyát húztak a Hortobágyon is.

A Lénárd Béla hatására elindított csikósprogram kivitelezése nem volt zökkenőmentes. Néhány adat az idősebb és fiatalabb pásztorgenerációk között

¹¹ Bácsi István (1963) közlése. Köszönet dr. Szöllősy Gábornak, aki felhívta figyelmem a jelenségre.

lezajlódó, egészen komoly konfrontálódásra enged következtetni. Lénárd Béla erről az időszakról a következőképpen beszélt: „A Hortobágyon az első csikólovat én fektettem le. Olyannyira nem volt ennek hagyománya, hogy mikor kitaláltam, éppen az öreg csikósokkal volt a legtöbb vitám. Azt mondták: megszegyenítjük, kicsúfoljuk a lovat. Így vélekedett Rózsa Sándor is, aki egyébként rokona volt az egykori betyárvezérnek, de a lófektetés még neki is sok volt. A fiatalabbját azonban sikerült rávennem, hogy tanuljunk be néhány csikós produkciót, még jó lehet valamire.”¹²

A lovak fektetéséből és ültetéséből, illetve az ostorral való látványos, egyszerre pattogtatásból, csergetésből álló csikósprogram csúcsa a Lénárd Béla által kialakított Koch-ötös volt. Ennek során a hajtó egyszerre irányítja az 5 lovat összefogva úgy, hogy míg 3 ló elöl van, ő maga a hátsó kettőn egyszerre áll. A Koch-ötös „premierje” az 1958-as Országos Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Kiállítás (OMÉK) történt. A lovakat ún. magyaros szerszámmal díszítették fel, vékony szijakkal és sallangos kantárokkal.¹³ A jelenség olyannyira népszerű lett, hogy pár éven belül már országszerre (Bugac, Apajpuszta, Lajosmizse) is látni lehetett a Puszta-ötöst, különböző állami gazdaságoknál dolgozó alkalmazottak hajtásában. Lénárd Béla elmondása szerint az 5 ló összefogásának ötlete a Csengery Judit színművésznő által mutatott, Ludwig Koch 1923-ban született festményéből ered. Lénárd a képen látta először ezt a löösszeállítást, s nem sokkal később neki is látott a megvalósításhoz.¹⁴

Lénárd Béla megállapításait ki kell egészítenünk azzal, hogy az 1920-as években megjelent Ludwig Koch-féle rajz nem teljesen nevezhető előzmény nélküli jelenségnek. 1855-ben ugyanis egy magyar cirkuszi attrakció reklámplakátján, *Magyar parasztposta* címmel, kilenc lovat láthatunk összefogva, amelyeknek hajtója egy bögatyába öltözött, árvalányhajas kalapú férfi, Cuzen Pál. A korabeli elmondások szerint, az „egy fenékkal nem lehet megülni két lovat” gondolat hozta létre a műsort, amely nemzetközi sikert ért el, hatása még a komolyzenében is megtalálható (Hermann Necke [1850–1912]: *Csikós-Post*). A XX. századra az attrakció lecsendesült, s csak egy kis változtatással tudta Könyöt Sándor cirkuszi artista felébreszteni az érdeklődést. Ő ugyanis a két lovat nem fogta össze, hanem azt is el tudta érni, hogy a lovak különösebb szerszám nélkül is folyamatosan egymás mellett tudjanak

Ludwig Koch „Galopp in der Manege”
című festménye 1923-ból

12 Balog László: A lovak tanítómestere volt: Lénárd Béla. Lovas Kalendárium-online: <http://www.lovaskalendarium.com/news/a-lovak-tanitomestere-volt-lenard-bela/> 2014. Fontos, hogy az általam legidősebb adatközlőnek számítók, az 1950-es évek fiatal generáció csoportjába tartoznak a hivatkozott szövegben.

13 Balázs József: Nézzük meg együtt: Maler Ludwig Koch: „Galopp in der Manege” című rajzát. Lovas Nemzet. Budapest. 52–53. http://bazsiart.webpole.hu/files/1226486317_L_N_2006_junius.pdf. A fogatos szerszámok „magyaros” koncepcióját összegzően lásd Pettkó-Szandtner Tibor: A magyar kocsizás. Biró Miklós Nyomdai Műintézet Rt.; Budapest, 1931. (Reprint: Labu Bt., 2013)

14 Balázs József: Nézzük meg együtt: Maler Ludwig Koch: „Galopp in der Manege” című rajzát. Lovas Nemzet. Budapest. 52–53. http://bazsiart.webpole.hu/files/1226486317_L_N_2006_junius.pdf.

Franz Zeller „Die ungarische Bauernpost”
című műve 1855-ből

Fontos hangsúlyozni, hogy Ludwig Koch rajza nem nevezhető kizárólag fantáziarajznak, sokkal inkább valószínű, hogy saját cirkuszi élményét örökítette meg. (Bár azt egyelőre még nem tudni, hogy ő maga mikor és hol találkozott a nemzetközi sikerproducióval.)

Továbbá az általa készített ábrázolás egy olyan kulturális rendszerbe tagozódott be, amely az 1900-as éveket jóval megelőzve, már a XIX. század közepén megszületett. Koch műve abból a szempontból nevezhető újításnak, hogy ő maga az eredetileg 9 lóval kivitelezett látványt 5 lóval képzelte el.

Utóbbi valósította meg Lénárd Béla 1958-ban, aki a következő évtizedekben már 11 lóval is állított össze *Pusztá-ötöst*. Az ő tevékenységének köszönhetően a csikósprogram a hortobágyi csikósok számára az 1950-es évek végétől a napi munka részévé vált a Máta Ménesnél, amivel a pusztára érkező turistákat nyugtázták le. Sőt, a legtehetségesebb csikósokat az állami gazdaság nemzetközi versenyekre is elengedte, ahol szintén előadhatták a tudományukat (pl. London, Lipcse stb.).

A Hortobágyi Állami Gazdaság keretei között, az 1950-es évek közepétől (országos viszonylatban az 1960-as évektől) kezdve rendszeresen rendeztek csikósversenyeket, ahol a Lénárd Béla által tanított lóültetés és -fektetés mellett új elemek is megjelentek. Ezek azonban jobbra nem a lovat őrző pásztorok ügyességi attrakciói lettek, hanem főleg a vidéki „tanyacsárdá”-k csikósruhába öltözött lovászaiei. Ilyen új feladat volt pl. a ló hasaltatása, a ló lábáról való csergetés, a ló mellső két lábának nyakba vétele, székfoglaló, kendőtépés, anyósverés stb.¹⁷ Érdekes jelenség továbbá, hogy a Máta Ménes mai csikósai esetében egy erős hagyományápolási szándék érezhető a Lénárd Béla által „kitalált hagyományokkal” kapcsolatban. E tendencia a kutató számára egy újfajta megközelítésű autenticitás-értel-

15 Uo.

16 Balázs József: Nézzük meg együtt: Maler Ludwig Koch: „Galopp in der Manege” című rajzát. Lovas Nemzet. Budapest. 52–53. http://baziart.webpole.hu/files/1226486317_L_N_2006_junius.pdf.

17 Peterdi Vera–Szojka Emese: „Hogyan is állunk ma a pusztával?” Kunpuszta régió (Felső-Kiskunság) pusztai turizmusának etnográfiai megközelítése. In Fejős Zoltán–Szijártó Zsolt (szerk.): Turizmus és kommunikáció. Tabula-könyvek I. Budapest, 2000. [129–152.] 142.

mezést feltételez, amelynek szerepe az identitásépítés mellett a lokális élményekhez fűződő, hortobágyi brandépítésben ragadható meg.

A csikóversenyek országos elterjedése előre jelzi azt a megváltozott csikósképet, amely ma is meghatározó a társadalomban. A ménések csökkenő számával, a motorizáció megjelenésével, illetve az urbanizáció és a turizmus fellendülésével már nem az a mérvadó, hogy ki, mennyi időt tölt lóháton, hogyan tereli/legelteti a ménest, ki tud-e fogni lovat a ménesből, hanem az, hogy képes-e a fent említett csikóprogram részeinek bemutatására. Hasonló követelmény- és értékrendszer jelenik meg a lovak eladása/kereslete között is, kiváltképp a *csikóshátasok* kapcsán. A gyorsaság, a szívósság már nem feltétlen mérvadó, viszont, ha a ló „tudja a csikóprogramot”, már sokkal nagyobb értékkel bír és könnyebben eladható. A csikósok között kiemelt státusszal rendelkezik a *Pusztá-ötös* hajtója, sőt, egyfajta országos lefedettségű verseny látszik kibontakozni, melynek során minél nagyobb létszámú lovakkal, újabb és újabb hivatalos rekordok felállítása a cél.¹⁸ Ez az országos tendencia azonban a hortobágyi csikósok esetében nem teljesen érvényesül.

Adatközlőimet vegyes érzelmekek fűzik a csikóprogramokhoz, bemutatókhoz. Egyrészt pozitív a hozzáállásuk, hiszen ismerkedésre van lehetőség, amellet, hogy saját ügyességüket mutathatják be. A hortobágyi csikósok az 1970-es évektől kezdve országos és nemzetközi bemutatókon is jártak, illetve járnak a mai napig is. Ugyanakkor többen úgy fogalmaztak, hogy a csikóprogram: a mai világban a *csikósmunka* része, *muszájból* kell megcsinálni. A napi négyszeri csikóprogram a szabad ég alatt zajlik, nyílt terepen, ahová a turistákat lovas kocsival viszik ki. A csikósok elítélik azokat az embereket, „akiknek a csikósság kizárólag programból áll”, illetve fenntartásaik vannak azokkal a turistákkal szemben is, akik az illetet nem tisztelve közelítenek feléjük. Egybehangzó válasz született általában arra a kérdésre is, hogy sokkal szívesebben töltenék napjaikat zavartalanul, kizárólag a ménest legeltetve. (A program alatt ugyanis a ménest magára kell hagyni a legelőn.)

A viselettel kapcsolatban megoszlik a Máta Ménes csikósainak véleménye. Habár a csikós ruha identitásképző és reprezentációs sajátosságait ismerik és szívesen is viselik egy-egy ünnepi alkalmon,¹⁹ az idősebb generáció a bőgatya és ing mindennapos használatát

Sándor Renátó (1996) és Mezei Norbert (1996) csikósok a turistaszézon elmúltával hétköznapi ruhájukban legeltetnek, Hortobágy–Máta, 2017 november (Lajkó Gergely felvétele)

18 Mára már *Pusztá-tizenhetes*ről is beszélhetünk, amit 2016-ban Besze Gábor hajtásában jegyezték be a Guinness-rekordok könyvébe.

19 Pl.: A hagyományos pásztorünnepek: kihajtás-behajtás, dömötörözés, az egyházi ünnepek kapcsán újabban megjelenő *Pásztor-advent*, de ide sorolandók az olyan nemzeti rítusok is, mint az országgyűlési választások.

már funkciótlannak tartotta a napi munkavégzés során (ebben talán a vászonanyag ipari előállításából következő minőségromlás is közrejátszhatott). Azonban a még ma is legeltető pásztorok, már csak hagyománytiszteletből is szívesen veszik fel viseletüket, kiváltképp kalapjukat. Ugyanakkor sokuk úgy gondolja, hogy „nem a ruha teszi azt, hogy valaki jó pásztor-e vagy sem”.²⁰ A rendpíz ma már nem jár, a Mátai Ménes dolgozóinál viszont a viselet kötelező munkaruha a turistaszezonban. Ennek befejeztével, októbertől a pásztorok általában hétköznapi ruháikban járnak legeltetni, de a *kalap* vagy *lajbi* még ilyenkor sem maradhat el. Továbbá a *szűr* viselete is a mai napig töretlenül megőrizte népszerűségét körükben, mivel személyes meggyőződésük, hogy ez az egyetlen olyan presztízstárgy, amely egyszerre identitáskifejező eszköz, és a munkavégzés szempontjából is az egyik legsokoldalúbban hasznosítható viseletdarab.

Lajkó Gergely

HÍREK

Megújul a Citadella. Megújul a Citadella erőd és környezete a kormány döntése értelmében – közölte a Várkapitányság sajtóosztálya az MTI-vel. Mint írják, a magyarság szabadságküzdelmére emlékező múzeumot és Budapest egyik legszebb közparkját alakítják ki a Gellért-hegy tetején álló Citadella erőd rehabilitációja során. A cél, hogy a helyszín sokakat vonzó találkozási ponttá váljon. (PG. Magyar Hírlap 2020. jún. 6.)

Corvinák online. Kódexekbe lapozhat és bebarangolhatja *A Corvina Könyvtár budai műhelye* című kiállítás teremt a virtuális térben. Az Országos Széchényi Könyvtár elérhetővé tette monumentális tárlatának 3D-s változatát. Az interneten középkori kódexek, pénzermék, a Mátyás-trónkárpit mellett megtekinthetők a kiállításon levetített kisfilmek, valamint a kurátor mozgóképes összefoglalója. A virtuális kiállítás elkészültével egy időben az A'Design Award nemzetközi szervezet belsőépítészet és kiállítás kategóriában bronzminősítéssel díjazta a tárlatot. A nemzeti könyvtár Mátyás király örökségének egyik legjelentősebb őrzője. 2018 őszén számos pompás corvina és díszkódex érkezett az Országos Széchényi Könyvtár időszakos kiállítására magyar gyűjteményekből és a világ távoli pontjairól, Béctől Párizson és Rómán át egészen New Yorkig. A kéziratok közül több értékes és művelődéstörténetünk szempontjából kiemelkedően fontos darab első alkalommal volt látható Magyarországon. A nagyszabású kiállítás egyik különlegessége, hogy a hazánkban őrzött 53 corvina mellett a külföldről érkezett kötetek közül több is a középkor óta először volt látható Magyarországon. (Magyar Nemzet 2020. jún. 26.)

20 „Sokan beöltöznek rendezvényeken csikósoknak, de én, ha levetkőzők is, vagy a családdal elmegyünk például a strandra, én akkor is csikós maradok.” (N. N., a Mátai Ménes csikósa)

Száz évvel Ady után

A „táltosok átkos sarja” Földesről nézve

Ady Endre – az életében és halálában is oly sokak által szeretett és sokak által nem szeretett költő – egy évszázada halt meg. Az évfordulón felszínre törekednek az emlékek, az enyé-mek és a szülőfalumhoz (Földeshez) köthetők.

A föl-földobott kő Ady korai versei közé tartozik. Az 1950-es évek elején 13 évesen a mária-remetei iskolában találkoztam vele. A Földes–Nyíregyháza–Nagyvárad háromszöge után a fővárosban magam is feldobott kőnek éreztem magam, visszavágyva szülőföldem világába. Az Ady iránti kezdődő rokonszenvet aztán elnyomták a propagandaként unos-untalanig belénk diktált versei. Emiatt Ady személye a „nem szeretem emberek” sorába került. Hogy ez mégsem így maradt, a Remetén hozzánk közel lakó Dutka Ákosnak köszönhető, akihez a Várad iránti nosztalgiam vitt el. Ákos bácsi aztán elmagyarázta Váradot idéző és Adyra emlékező lakásán, hogy Ady Endre nem csak az volt, akit belénk szuggeráltak. Dedikálva megkaptam tőle *A Holnap városát*. „*Karács Zsigmondnak, hogy őrizze az Ady és az én Váradom emlékét.*” Aztán eljutottam eszmélésem városába, a Szent Margit térre, ahol laktunk, a Pece-partra, ahol játszottunk. És egyre jobban beleástam magam az Ady-irodalomba. Lassan egy polcot töltöttek meg az Adyt idéző kiadványok. Egymás után értek a meglepetések. Szinte hihetetlen volt először számomra, mennyien kötődtek valamilyen formában szülőfalum és rokonságom alakjai Adyhoz.

A földesi Zoltai Lajos vette maga mellé a *Debreczeni Reggeli Újsághoz* Adyt újdondász-nak. Zoltai biztatása sugallta az „ides”-hez írt levelét. „*Nem sokára egy fővárosi laphoz megyek újságírónak.*” Krúdy Gyula jegyzi meg tréfásan Zoltairól: nincs olyan hír, amelyben valami település neve szerepel, amelyet ő Földesre ne javítana ki. Ady a *Szüret* című versét Zoltainak írta.

Ady már Váradon keveredett polémiába Zoltaival. „*Most olvastam csak azt a tudós és lelkes apológiát, amelyet Zoltai Lajos írt, jeles kollégánk s nekem legelső szerkesztőm.*” Zoltai biztatta: „*fogjunk kezet és támogassuk egymást... hogy mindnyájunk annál sikeresebben teljesíthesse magyar kötelességét, a maga nemzeti hivatását.*”

A debreceni Csokonai Színházzal szemben van az Ady által Bundának nevezett Angol királynő kávéház, ahol a színészek és újságírók rendszeresen töltötték idejüket az előadások után. A Bécsben tanult Karacs Imre operaénekesssel, Zoltai földesi iskolatársával, aki egyébként nagyapám nagybátyja volt, ott került közelebbi kapcsolatba. Kritikáiban szinte mindig dicsérettel találkozunk. „*Hozzá hasonló képzett énekest alig találhatunk vidéki színpadon*” – írja Ady. A *zsidó nő* című opera előadásáról ezt olvassuk tőle: „*Karacs (Eleázár) most is óriási sikert ért el. Még a vasfüggöny ajtajánál is meg kellett jelennie, olyan sikeren pedig csak primadonnáknak szokott részök lenni.*” Karacs 1907-ben mégis Amerikában kötött ki, hol epedve várták a New York-i színészek.

Közismert, hogy Ady Váradra kerülve az *Egy kis séta* című cikkével hívta fel magára a figyelmet. A káptalan megsértése miatt hivatalból vádat emeltek ellene. A törvényszék

háromnapos fogházra ítélte őt. Ezt a lényegében jelentéktelen ügyet megfellebbezték a váradi Királyi Táblához, melynek elnöke a mindkét ágon földesi családból származó Ritoók Zsigmond volt, hogy a katolikus egyház elleni vétségért nagy tekintélyű református ítélőtáblai elnök bélyegezze meg a református újságíró. Ritoók Zsigmond, aki egyébként csak a nyomatékosabb ügyekben szokott elnökölni, jóváhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét. Ady az ítélet előtt és után is mindig tisztelettel és megbecsüléssel írt róla. Csak egy mondatot idézek: „Ritoók Zsigmond öméltósága a Nagyváradi ítélőtábla elnöke, egyik büszkesége a magyar bírói karnak.”

Csáth Géza a frontról hazakerülve, 1915 októberében lett pályázat útján Földesen orvos. Ady *A Hét*-ben egy alkalommal Csáth álnévvel szignálja a cikkét. *A magyar Pimodán* alakját Csáthról mintázta. „Egy káprázatosan gazdag fejű, fiatal s máris diadalmas író, barátom.”

A költő öccse, Ady Lajos Zoltai Lajost kérte, tervezen egy művészi kivitelű fejfát Ady sírjára. Zoltai a román megszállás alatt a debreceni temető faragott fejfáit rajzolta, és a beszámolójában írta: „a művészettörténeti stílusokat egy igen jól rajzoló asztalos mester, a földesi születésű Karacs Márton alkalmazta először a debreceni fejfákon”. Karacs 16 évesen honvédtizedesként vett részt az 1848/49-es szabadságharcban, azután Debrecenben telepedett meg. Zoltai Lajos jó érzékkel az ő faragásai alapján tervezte meg Ady Endre fejfáját. Ma ez a Petőfi Irodalmi Múzeum ereklyéi közt található.

A földesi Karácsony Sándor 1919-től a budapesti Tavaszmező utcai gimnáziumban Ady és versei szeretetére nevelte tanítványait, amint Morvay Péter és Lükő Gábor nekem elmondta. Karácsony 1927-ben a *Diákvilágban* *A zseni szabadsága* címmel menti fel Adyt a hazafiatlanság, erkölcstelenség, a dekadencia vádjai alól. „A más véleményen lévők nem azt szokták vitatni, szabad-e a zseninek minden, hanem azt vonják kétségbe, hogy Ady Endre zseni volt.” Földessy Gyula *Ady az ember és a költő* című munkáját Karácsony Sándornak ajánlja. „Ady Tőled sem állt távolabb, mint tőlem. S a lélek, mely ebben a könyvben megszólal, mindig rokon volt a Tiéddel.” Karácsony a nyári és téli szünetekben Földesre vitte diákjait, ahol Fehér Géza író és tanár segítségével a falu népe előtt mondtak és elemeztek Ady-verseket. Az egykori tanítvány, Bóka László *Ady Endre pályakezdése* című kötete mutatja, kikelt az elvetett mag.

Boross Zoltánt 1949-ben telepítették a felvidéki Feledről Földesre a nagyszülei házába. Ő a regös cserkész Szent György körből átalakult Sarló egyik vezetője volt. Azt írja: „a Szent György kör azonos mozgalmunk Ady kultuszával”. Az őket meglátogató Móricz Zsigmondot a hozzá írt Ady-vers citátumával köszöntötte Feleden. Nekik készült Móricz *Gyalogolni jó* című írása. A Sarlóban Ady szellemében új arcú magyarokként dolgoztak a felvidéki magyarság szolgálatában. Makkai Sándor *A magyar fa sorsa* című munkája megküldésével biztatta őket állhatatosságra. A Pesten Ady sírját koszorúzó Balogh Edgár meglepődve látta a költő sírját őrző csónakfejfát. Az Ady szellemét is őrző hatalmas Sarló-gyűjteményt a Déri Múzeumba közvetíttem.

Az eddigieket mind-mind Dutka Ákosnak köszönhettem, hiszen amit eddig leírtam, az én is vagyok. Ady és én, hát nem nagyképzű ez a három szó? Most azt is megpróbálom felidézni, tettem-e érte valamit, hogy legalább az „és”-t kiérdemeljem.

1965-ben már meghívólevéllel felkereshettük feleségem székelyföldi rokonait. Két napot illegálisan eltöltve Nagyváradot jártuk összeszoruló szívvel, a Müllerajt is megkeresve. Mint ifjú és bohó, verset írtam *Búcsú Váradtól* címmel, tán nem veszik rossz néven néhány sorát:

„Másfél nap nem sok, de láthatom
Elsüllyedt földön kedves városom
Megállok már a Bazárkert előtt
Víg magyar nóta szólt itt azelőtt
Itt volt Ady, Juhász és a többiek
Vissza nem jöhetnek ők a régiék
Meglátogattam régi kis lakunk
S a Pece partját hol egykor játszottunk
Szállodáid, hol nem alhatom
Végig mentem én a Káptalan soron
Felkerestem volna levéltáradat
Nem engedtek be, s az idő szaladt
A hársfasorban visszaballagok
Lombjai közt a szél búcsút susog
Itt hagylak ismét kedves Váradom
Vinnélek innen, de módját nem tudom”

„Erdély fáj nekem” – Ákos bácsi szerint ezek voltak Ady utolsó szavai. Az *Üdvözet a győzőnek* című verse rávilágít Ady megbolydult lelkivilágára.

Nekem már csak számba kellett venni az Adyhoz kötődő felfedezéseimet, amelyeket hosszú érlelődés után egy nagyobb lélegzetű tanulmányban feldolgozva a szegedi egyetem 1992-ben megjelentetett.* Ha jól emlékszem, 2004-ben az Ady-kiállításon bemutatták az imitált sírján a faragott kopjafát. A szórólapon felhasználták az általam írtakat, s hálából dedikálva megkaptam Hegyi Katalintól az *Ady szerelme: Ada* című kiadványt. Ady máig része napjainknak. 2019 januárjában egyik 56-os bajtársunkat Ady válogatott soraival búcsúztattam a Kerepesi temetőben.

Karacs Zsigmond

A juhait kereső pásztor

Emlékezés Pesovár Ferencre

Pesovár Ferenc etnográfus, tánc- és zenefolklorista 1930. április 23-án született Herenden, ahol édesapja községi főjegyző volt. Középiszkolai tanulmányait a veszprémi piarista gimnáziumban végezte. Helyes László piarista tanár és Molnár István, a magyar tánckutatás és táncművészet egyik úttörője révén ismerkedett meg a néptáncal. Ernő bátyjával együtt 1943 óta a gimnázium népi táncgyűjtésében táncolt. A cserkészlet, különösen annak néprajzi irányultságú ága, a regös cserkészlet is jelentős hatást gyakorolt rá. Már gimnazista korában megpróbálkozott a néptáncgyűjtéssel a bakonyi falvakban. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem muzeológia–néprajz szakán végzett 1955-ben. 1949-ben a

* Földesiek Ady körül. Acta Historiae Litterarum Hungaricum XXVIII. 1992. 39–53.

Honvéd Művészegyüttes hivatásos táncosa volt. 1950-től a Népművészeti, majd Népművelési Intézet Néprajzi Osztályának külső munkatársaként néptáncutatókat végzett Somogyban és Szatmárban. 1954-ben a Néprajzi Múzeum gyakornoka, 1955-től a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum segédmuzeológusa, 1956-tól vezetője. A forradalmat követő megtorlás során, 1957 márciusának elején internálták, vizsgálati fogságba került. Tisztázta magát, s talán tanára, Ortutay Gyula közbenjárására szabadult. Ortutay naplója szerint: 1957. márc. 7.: „*Délután Hoffmann Tamás vizsgálzik; jön Pesovár Ernő: letartóztatták az öccsét, akit nagyon szerettem... Ápr. 6-án eljött Pesovár Feri megköszönni a kiszabadulását. Kedves, tehetséges, szerény fiú, de azt hiszem, teli vad, sovány gyűlöletekkel. Mennyi elfojtás van ezekben a gyerekekben!*”

Pesovár Ferenc néprajzi gyűjtés közben Enyingen Bocsor József egykori pusztagazdát kérdezi (Pesovár Ernő felvétele, 1960)

letének (tánctanulás, táncalkalmak, táncrendezés) első kutatója, összefoglalója. A *Magyar néprajzi lexikon* öt kötetébe közel száz néptánc címszót írt.

Fejér megyében tárgygyűjtésével gazdagította az István Király Múzeum néprajzi gyűjteményét. Az állandó kiállítások (1962, 1972) néprajzi részén kívül tárlatokat rendezett a késmesterségről (1966), a dunántúli pásztorművészetről (1967), a csákvári fazekasságról (1976). Fejér megye első szabadtéri néprajzi múzeumát, a sukorói Néprajzi Házat 1967-ben hozta létre. Negyedszázadon keresztül gyűjtötte, kutatta Fejér megye népszokásait, népdal- és néptánckincsét. Ő hívta fel a figyelmet a mohaiak ma is élő farsangi alakoskodó népszokására, a *tikverőzésre*.

A Fejér Megyei Népi Együttes (ma Alba Regia Táncegyüttes) néprajzi szaktanácsadójaként is dolgozott. Nevéhez fűződik az együttes és más hazai néptánc csoportok, zenekarok eredeti néptánc- és népzenei gyűjtésekkel való ellátása, támogatása. Az általa és táncfolklorista kollégái (Andrásfalvy Bertalan, Borbély Jolán, Maác László, Martin György, Pesovár Ernő) által gyűjtött magyarországi és erdélyi néptánc- és népzenei anyag felhasználásával

1957. április 12-étől haláláig a székesfehérvári István Király Múzeumban néprajzos muzeológus, osztályvezető.

Diplomamunkáját a Szatmár megyei Tyukod község táncairól és táncéletéről írta. Az 1950-es évek végén elkészítette egy Fejér megyei falu, Alap néptánc-monográfiáját. A Dunántúl néptánchagyományát feltáró tudományos kutatásai mellett az egész magyar nyelvterületre és Kelet-Európára kiterjedtek gyűjtései. Kiemelkedő jelentőségűek Erdélyben (Kalotaszeg, Mezőség, Székelyföld) végzett néptánc- és népzenei vizsgálatai, amelyek megalapozták az erdélyi táncdialektus területére vonatkozó ismereteket. Népünk táncé-

indulhatott meg az 1970-es évek elején a táncházmozgalom.

Emlékét fenntartja az 1988-ban barátai, munkatársai által létrehozott Pesovár Ferenc Alapítvány, amely a szellemében dolgozó fiatal néptáncosoknak, népzeneészeknek, néprajzkutatóknak a *Pesovár Ferenc-díjat* adományozza. Nevét viseli az Országos Pesovár Ferenc Népdaléneklési Verseny, amit a székesfehérvári Hermann László Zeneművészeti Szakgimnázium, valamint a Fejér Megyei Művelődési Központ rendez minden évben. Pesovár Ferenc nevét vette fel Százhalombattán a művészeti iskola.

Pesovár Ferenc 1983. február 27-én, életének 53. évében halt meg Veszprémben. Magam, aki egy évtizeden keresztül legközvetlenebb munkatársaként dolgoztam az István Király Múzeumban, úgy emlékezhetek a legméltóbban rá, hogy felhívom a figyelmet két nagy könyvében is tetest öltő munkásságának értékeire, felidézem a számára legkedvesebb népdalokat, néptáncokat.

Pesovár Ferenc első könyve 1982-ben jelent meg *Béres vagyok, béres – Fejér megyei népzene* címmel, amelyben több mint két évtizedes gyűjtéséből 182 népdalt adott közre. A 182 dallamot gyermekjátékdalok, szokásdallamok, balladák, béres-, pásztor- és summásdalok, szerelmi dalok, táncdallamok, katonadalogok és hangszeres dallamok csoportosításban tette közzé. Az *Éva szívem*, *Éva* szövegkezdetű gyermekjátékdal Pázmándróól, Perkátáról, Soponyáról és Alapról került a gyűjteménybe. Dallamára a balra, napiránynak haladó kör közepén táncoló a falujukban ismert lassú párostáncot járták. A dalt Pulai Istvánné 1894-ben született perkátai adatközlő ezzel a szöveggel énekelte:

„Éva szívem, Éva,
Most érik a szilva,
Teritvel az alja,
Felszedjük hajnalra.

Bárcsak ez a hajnal,
Sokáig tartana,
Hogy a szerelemnek,
Vége ne szakadna.

Szerelem, szerelem,
Átkozott gyöttelelem,
Mért nem virágoztál,
Minden fa tetején.

(a dallam második felére)
Hadd szakajtott volna,
Minden szegén legén.”

A jeles napok szokásdallamai közül a székesfehérvári *bölcsőcskét* közölte, amit Fister Istvánné Gaál Anna (szül. 1903) énekel magnetofonra Székesfehérvár-Felsővárosban, 1978-

Pesovár Ferenc kutatás közben, bekormozott arccal a mohai „tikverőzés”-en (Gelencsér Ferenc felvétele, 1976)

ban. Adventben, karácsony előtti héten kezdődött és szentestéig tartott a betlehemesek köszöntése. Esténként házról házra járva vitték a kis Jézus bölcsőjét, karácsonyi énekeket mondtak; köszöntésükért pénzt, süteményt, cukrot kaptak.

Fejér megye korábban a nagybirtokok vidéke volt, ezért igen elterjedtek a béres-, pásztor- és summásdalok. A *Béreslegény jól megrakd a szekeret* kezdetű béresdal Bartók 1906-os baracsi gyűjtése nyomán országosan ismertté vált. Pesovár Ferenc Perkátáról, Enyingről és Alapról közölte újabb változatait. Gyűjteményének címadó béresdalát Ulicza Jánosné 1906-os születésű alapi asszony, *A Népművészet Mestere* énekelte magnetofonszalagra:

„Béres vagyok, béres,
Béresnek szegődtem,
Sej jön az újesztendő,
Jön a szekér értem.

Sajnálom ökrömet,
Vasjáromszögemet,
Sej, cifra ösztökémet,
Barna szeretőmet.

Ökröm a réten,
Gulyám a vetésen,
Taligám a borozdába,
Magam a csárdába.”

Pesovár Ferenc nagy energiával kezdte el a sorozat második kötetének, a Fejér megyei néptáncokról szóló összefoglalásának készítését, amikor 1983 februárjának utolsó vasárnapján elragadta közülünk a halál. Ebben a helyzetben munkatársai, barátai nem tehetek mást, korábbi tanulmányait, cikkeit gyűjtötték össze, jelentették meg *A juhait kereső pásztor – Fejér megyei néptáncok* címmel. A cím magyarázatra szorul. Pesovár Ferenc egyik kedves témájára, egy dramatikus néptánra, táncpantomimra utal. 1982-ben ezt mondta róla egy vele készített interjúban: „*A táncpantomim dallamára tesz utalást Balassi Bálint az egyik Júlia versében: Az oláh lány nótájára, amelyben az elveszett juhait keresi... Erre vonatkozóan az egyetemen egyik professzoromtól hallottam, hogy Kunszentmiklóson egy ilyen táncpantomimot a harmincas években rögzítettek Lajtha Lászlóval és Gönyey Sándorral, és később már érdekelt, hogy hátha másutt is megvan. És hát Fejér megyében is érdeklődtem, mert hát azért legsűrűbben itt járkáltam. Itt rá is találtam több helyen magára a dallamra is, sőt magára a tánra is, a táncpantomimra is, amit a lakodalmakban szoktak előadni Perkátán. Idősebb emberek ismerték... Két részből áll. Egy siratórészből, amikor megjátsszák a lakodalmakban, a férfiak megjátsszák... A cigányok muzsikálnak, és akkor a férfiak közül egy mondja a szöveget. Pantomimikusan siratják, keresik, és amikor úgy vélik, hogy megtalálják, akkor örömeikben tánra perdülnek, és akkor ezt a régi típusú ugrós táncot járók, aminek az elnevezése Perkátán már verbung.*”

Bevezetőnek szánták a kötet összeállító Pesovár Ferenc *Néptáncoktatás Fejér megyében* című cikkét. E bevezető írás után három szöveges és két adattári fejezetre tagolódik a könyv. Az első, *Népelet, népszokások* című fejezetben Székesfehérvár, a Velencei-tó néprajzáról és a mohai farsangi népszokásról, a *tikverőzésről* olvashatunk. Ezek nem kifejezetten néptánc-cikkek, de bennük Pesovár Ferenc Székesfehérvár és a Velencei-tó környékének néptáncait, táncéletét, táncos népszokásait is összefoglalta. A második, *Fejér megye táncagyománya és táncípusai a magyar táncművészetében* című fejezetben a dunántúli táncdialektus jellemzése után a Pesovár Ferenc által olyan sokat kutatott kanásztáncról, ugrósról, seprútáncról és a kötetnek címet adó juhait kereső pásztor táncáról olvashatunk. A harmadik, *A Mezőföld táncélete és táncai* című fejezetbe egy mezőföldi falu, Alap néptánc-mono-

gráfija került. Az egyik adattári fejezetben a vizsgált táncokhoz kapcsolódó 56 táncdallam kottáját, a másikban a táncjelírásokat találjuk. Utóbbi fejezetben különösen figyelemre méltó, hogy egymás mellett láthatjuk a táncdallam kottáját, a táncjelírást és a táncról készült fényképet.

Pesovár Ferenc mindkét könyvéhez a közelmúltban hangkazetta-, videokazetta- és CD-mellékletet jelentetett meg az Alba Regia Táncgyesület. Mindezek az Alba Regia Táncgyűttes és más csoportok próbáin, a néptáncpedagógusok képzésénél, valamint a népzenei oktatásban nyújtanak segítséget. Az együttes új otthonaként Székesfehérváron a Malom utcában 1995-ben felépült a Táncház, ahol nem csak a „nagy együttes” és az utánpótlás csoportok próbálnak, táncolnak, hanem a „kicsik”, sok esetben a korábbi táncosok gyermekei, unokái is tanulják, gyakorolják a táncot a művészeti iskolában. Itt és a Városház tér, újabban a Zichy liget szabadtéri színpadán mutatkoznak be minden év augusztusában a Királyi Napok Nemzetközi Néptánc Fesztivál hazai és külföldi csoportjai táncokkal, népzenejűekkel, dalaikkal, viseletükkel, népművészetükkel, sőt, tájjellegű ételeikkel, italikkal is. Az Alba Regia Táncgyűttes tehát továbbra is Pesovár Ferenc szellemében dolgozik. Szakmai eredményei, legfőképpen az 1994-ben elnyert *Európa-díj a népművészetért* is ezt bizonyítják.

Viczko Tibor *Áttáncolt élet* címmel dokumentumfilmet készített Pesovár Ferenc életéről, munkásságáról. A Magyar Történelmi Film Alapítvány támogatásával megvalósult filmen testvére, Pesovár Ernő, egyetemi évfolyamtársa és kollégája, Andrásfalvy Bertalan, székesfehérvári múzeumi munkatársai közül Fitz Jenő, Petres Éva, Kovács Péter, Koválovsky Márta és jómagam idéztük meg emlékét. A táncházmozgalom elindítói, Sebő Ferenc, Halmos Béla és az Alba Regia Táncgyűttes táncosai, zenészei, Botos József, Kneifel Imre, Kneifel György, valamint Kallós Zoltán kolozsvári folklorgyűjtő és Jancsó Miklós filmrendező emlékeztek Pesovár Ferencre.

Lukács László

Östreicher Emil-emléktábla avatása Győrben

A Győrben született világhírű sportmenedzser emlékezetére 2019. december 2-án 11 órakor emléktábla-avatással készült Villányi Tibor és Biczó Zalán. A két sportszerető győri polgár összefogásával elkészült az emléktábla. Biczó Zalán sporttörténeti érdeklődésű egyetemi könyvtáros, 2016-ban megjelent munkája a Győri ETO 1945 előtti történetét dolgozta fel négyszáz oldalon, és a csaknem húsz évvel ezelőtt megjelent *Győri életrajzi lexikonban* is foglalkozott már a hírneves sportvezető emlékével. Villányi Tibor segítőkészsége és anyagi támogatása tette lehetővé az emlékhely kialakítását.

Östreicher Emil 1914. december 2-án született Győr belvárosában a Teleki utca 5. sz. alatt. Szülei: Östreicher Gusztáv magántisztviselő és Löwinger Terézia. 1924-től a győri főreáliskolában tanult. A mostani Révai Gimnázium elődjének évkönyveiben olvasható, hogy sok sportversenyen szerepelt, eredményes volt műkorcsolyázásban, evezésben is. 1930-ban már egy országos sportlapban, a budapesti *Sport hírlapban* is feltűnik a neve mint egy

Villányi Tibor és Biczó Zalan az emléktábla-avatási ünnepségen (O. Jakócs Péter felvétele)

ban, ahová bejárt Illovszky Rudolf és Kubala László is. A borozó bezárása után rövid ideig a Vasas intézője volt, később a sportáruházak központjában kapott állást, rengeteg ismerősre tett szert. 1952-ben besorozták volna a néphadseregbe, de Bozsik és Puskás kijárta, hogy a kispesti csapat pénztárosa legyen, majd szakosztályvezetőjeként folytatta munkáját. 1956-ban a Bilbaóval sorsolták össze a Honvédot, november 1-jétől felkészülési mérkőzéseket kötöttek le nyugaton – öt barátságos meccset játszottak le. 1956 végén Olaszországban voltak, ahol pl. negyvenezer néző előtt legyőzték az Internazionalét 2:1 arányban. Jó híre volt a külföldi tárgyalópartnereinél – főleg a nyugati és dél-amerikai túra miatt. A mindig elegáns úr konfliktus nélkül tartotta össze a fantasztikus csapatot. Az 1957-ben a Dél-Amerikában turnézó Honvéd játékosai nyilatkozatban álltak ki mellette a január 11-én Rio de Janeiróban íródott levélben: az 1956. november elseje óta tartó európai túrán Östreicher Emil pénzügyi téren a legrendesebben, legbecsületesebben járt el a csapat minden tagjával. 1957-ben a Wiener SC szaktanácsadója, majd a Barcelona sztárja, Kubala László ajánlására került a Real Madridhoz.

1958-ban a győri születésű technikai igazgató beszélt rá Santiago Bernabéu elnököt, hogy szerződtesse Puskást, a legendás magyar futballistát. 1958. augusztus 29-én már a *Dél-Amerikai Magyarság* arról írt, hogy a Real Madrid sikere – mint csapaté – Puskás egyéni csillogásán kívül a magyar Östreicher Emil érdeme. Nagyon sok emigráns magyar futballistának segített talpra állni az idegen világban. 1963 után egy évig volt a Torino menedzsere, majd a Valencia és az Espanyol csapatainál tevékenykedett. Az 1970-es évek közepén a nyugatnémet Schalke 04 technikai igazgatója. 1981-ben a spanyol Elche csapatánál dolgozott. 1982-ben a magyar válogatott mellett technikai igazgató lett. Mészöly és Mezey kapitánysága alatt ő állította össze a találkozó programjait, az edzőtáborozásokat, pl. a benidormi táborozásokat etc. Felesége, Eperjessy Margit (Margarita) 1989. november 22-én Madridban halt meg, aki sokszoros magyar bajnok evezősversenyző volt a Budapesti Honvédnál. Östreicher bár Spanyolországban élt, de hazajött Budapestre, rosszul lett

tippversenyen jól szereplő olvasóé. A *Nemzeti Sport* legelőször 1931 januárjában írt róla, amikor is szép eredményt ért el a főreáliskola műkorcsolyázó versenyén. A régi tablója bekeretezett fotón máig fennmaradt – az emléktábla-avatási beszéde alatt ezt a régi fotográfiát is bemutatta Biczó Zalan. A második világháború után a Győri ETO budapesti tanácsadója lett. Ő hívta meg az ETO-hoz Baróti Lajost 1946-ban. A 1940-es években Kis Dongó néven borozót nyitott a budapesti Galamb utcá-

és a Szabolcs utcai klinikán halt meg 1992. október 20-án. Október 26-án helyezték örök nyugalomra. A hírneves sportvezető a budapesti Farkasréti temetőben nyugszik. Halála után a Real Madrid gyászszalaggal játszott a soron következő mérkőzésen. A Puskás Nemzetközi Futball Alapítvány a neves sportvezető emlékezetére 2015-ben alapított *Östreicher Emil-díjat*, amelyet egy olyan hozzátartozónak ítélnék, aki egy korábbi nagy futballista pályafutását, életét segítette a háttérből a nyugodt légkör megteremtésével. A díj évente kerül kiosztásra.

A táblaavatáson a hajdani ETO kitűnő játékosai közül többen is részt vettek. Szániel János, dr. Tóth Lajos és Pénzes Mihály személyes jelenléte megtiszteltetésnek számított az ünnepi rendezvényen. Szániel János megemléltette, hogy másfél évtizedes kényszerű távolléte után ők fogadták Hegyeshalomban a neves sportembert. Jelenlétével emelte az ünnepélyességet dr. Gönczöl László tanár, sporttörténész és Kuti József tanár, aki a győri főiskolai, majd egyetemi sportélet kimagasló vezetője is. Ezentúl a győri születésű sportdiplomata emlékét őrzi a Teleki utca 5. sz. alatti szülőházán látható emléktábla, amely Villányi Tibor és Biczó Zalán összefogásával valósulhatott meg.

Biczó Zalán

Emlékérem dr. Barsi Ernő tiszteletére

*„Falak omolhatnak, kövek is váshatnak,
Magaslik, nem porlad a megtartó példa.”*
(Kányádi Sándor)

Barsi Ernő-émlékérem kitüntetését alapított a Néphagyományörző Óvodapedagógusok Egyesülete, a néphagyományörzés iránt elkötelezett óvodapedagógusok és a Néphagyományörző Óvodai Programot választó testületek összefogására alakult országos egyesület (2000, Gödöllő), amely a 2016-ban hozott határozata alapján azokat az óvodapedagógusokat kívánja elismerni, akik a hagyományok átörökítése iránti elkötelezettségükkel, hagyományéltető nevelőmunkájukkal mintául szolgálnak.

Előzményként felidézem azokat a hatásokat, amelyek arra készítették egyesületünket, hogy dr. Barsi Ernő teológus, néprajzkutató, zenepedagógus értékmentő, értékteremtő munkássága előtt emlékérem alapításával tisztelegjünk. Egyesületünk egyik kiemelt célja az óvodapedagógusok ismereteinek hiánypótlása a néphagyomány-átadás és a néprajzi ismeretek területén. A néphagyományörző szemléletű nevelésfelfogásunkban vezérelvnek tekintjük dr. Barsi Ernő gondolatát. Figyelemfelhívó intelme hitvallásunkká vált:

„Aki a népi játékok, dalok tanítására vállalkozik, annak mennél többet kell tudnia azok hátteréről, arról a kultúráról, melynek az a dal, vagy játék a szerves része. Ekkor tud feltárulni

A Barsi Ernő-émlékérem, Rajki László szobrász- és éremművész alkotása

előtte annak minden szépsége.”¹ Ma is ez az útravalója ad erőt, hogy gyermekeinknek ebből a szépségből minél többet átadjunk. „Ernő bácsi” felnyitotta a szemünket: a pedagógus számára a hagyományörzés, a -továbbadás egy nemes küldetés.

„Ernő bácsi”-val a kapcsolatunk a Szentendrei Óvodapedagógusok Néphagyományt Él-tető Közösségének (SZÓNÉK) szakmai irányítója, Papp Kornélia kezdeményezésére indult. 2001-ben az egyesület szentendrei Szakmai Találkozóján személyes ízelítőt kaphattunk Barsi Ernő népi kultúra iránti elkötelezettségéből. Megadatott az a nemes nap, amikor hallhattuk hitvallást sugárzó, hegedűvel kísért, lélekemelő, hitünkben megerősítő előadá-sát. Mi is részesültünk a „*Drága lelkeim*” köszöntésben. Hite, elkötelezettsége arra ösztön-zött, hogy könyveit – amelyek módszertani, néprajzi segítséget nyújtanak a szokásörző gyermekjátékok átörökítéséhez – még tudatosabban használjuk.

Egyesületünk XVI. Tavaszi Találkozóján (2014) a választott konferencia-témánk (*Népi gyermekjátékok, hagyományok az óvodában*) szorosan kapcsolódott Barsi Ernő munkássá-gához. Ekkor ismertük meg dr. Lanczendorfer Zsuzsanna néprajzkutatót, leghűségesebb tanítványát, aki a győri Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Karának egyetemi docense. Előadása által még közelebb került az egyesület tagjaihoz a Mester munkássága, rendíthetetlen elkötelezettsége, amelyet a népi kultúra iránti szeretete vezetelt. Nemcsak a hazai, hanem a határon túli óvónők is magukkal vihették egy hitében, magyarságában, tudásában rendíthetetlen pedagógus hitvallását. Ezen a helyszínen határoztuk el, hogy Barsi Ernő emlékét a jövőben méltó módon hirdetjük. Elfogadtuk Kertész József egyesületi tagunk javaslatait: Győrben legyen emléktábla a lakóházán és alapítsunk egyesületi elismerést *Barsi Ernő-emlékérem* névvel.

Úgy érezzük, emlékének őrzésére emberi nagyságához méltó módot kezdeményeztünk. A Mester emlékét 2015 óta emléktábla őrzi Győrben a lakóházán. A *Barsi Ernő-emlékérem* kitüntetés adományozására vonatkozó határozatunk 2016-ban megszületett. 2017-ben Szi-gethy Miklósné, az egyesület ügyvezető elnöke dr. Lanczendorfer Zsuzsannát kérte fel az adományozáshoz alakított bizottság elnökének, aki örömmel vállalta a felkérést. A Barsi Bizottság a beérkező javaslatok elbírálása után hozta meg döntését. A kitüntetés átadására első alkalommal 2018-ban, az egyesület Teréz-napi szakmai konferenciáján, az őszi találko-zón került sor, Szentendrén. Az elismerés rangját emelte, hogy az emlékplakettet Szigethy Miklósné ügyvezető elnök és dr. Lanczendorfer Zsuzsanna, a Mester hűséges tanítványa adta át. A tanítvány összetartozásunkat erősítő, „Ernő bácsi” szellemiségét és népdalainak szeretetét sugárzó, átörökítő együttműködésére a jövőben is számítunk.

A *Barsi Ernő-emlékérem* kitüntetésben részesültek a következő óvodapedagógusok.

Bunta Gyöngyi Székelyudvarhely, Napsugár Napközi Otthon, óvodavezető, egyesületi tag. Egyesületünk mintáját követve a hagyományok átadása iránti elkötelezettséggel min-den évben megszervezi Székelyudvarhelyen a Néphagyományörző Óvónők Konferenciáját. A néprajzi háttérismeretek bővítéséhez, a hagyományéltetés gyakorlati elsajátításához, és az erdélyi kismesterségek felelevenítéséhez, megismeréséhez neves előadókat, mestereket hív. A közösségi együttlét, képzés alkalmával szerzett ismeretek, élmények hatására az er-délyi településeken is egyre több néprajzi tudással felvértezett óvodapedagógus törekszik a népművészeti értékek nevelésbe illesztésére.

Dr. Faust Dezsőné, Gödöllő, *Brunszvik Teréz-díjas* óvodapedagógus, tiszteletbeli tag, a Néphagyományörző Óvodapedagógusok Egyesületének alapító tagja, volt alelnöke, a Nép-

1 Hogyan Tovább? 1994/1. Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógusok lapja. Kiadó: Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet, 1996. október 7.

hagyományörző Óvodai Program (NÓP) szerkesztője, szerzője. Már a nyolcvanas években óvónőként, majd óvodavezetőként – felismerve a népművészeti tartalmak személyiségfejlesztő hatását – testületével együtt kialakították az óvodai nevelésbe illeszthető szokásörző játékok, népi kismesterségek tevékenységrendszerét. Ez szolgált alapul a minősített, választható NÓP-programhoz.

Papp Kornélia, Szentendre, *Brunszvik Teréz-díjas* óvodapedagógus, a Szentendrei Óvodapedagógusok Néphagyományt Éltető Közösségének létrehozója, irányítója. A *Száról szájra, kézről kézre* című kiadvány I–III. kötetének szerkesztője, szerzője. Óvodapedagógusi munkáját meghatározta a néphagyományok átadása, átörökítése iránti elkötelezettsége. A Barsi Ernő szellemiségében végzett értékkeremtő nevelőmunkája követendő mintául szolgál. Szentendre városában már a nyolcvanas években összefogta a néphagyományörzés iránt érdeklődő óvodapedagógusokat, hagyományéltető munkaközösséget hozott létre. Az egyesület sikeres őszi találkozóinak igényes szakmai előkészítője, hiteles vezetője. Előadásai, játékbemutatói által Erdélyben, Vajdaságban is megismerhették a népi hagyományok, gyermekjátékok átadásának, éltetésének módszereit.

A *Barsi Ernő-émlékérem* örök emléket állít egy népéhez hű, elkötelezett néprajzkutató, zenepedagógus példamutató munkásságának, emberségének. Az emlékérem díjazottjai a jövőben is a Mester szellemiségéhez méltóan fogják tenni a dolgukat.

*A díjazottak és a Barsi Bizottság elnöke,
balról jobbra dr. Faust Dezsőné,
dr. Lanczendorfer Zsuzsanna,
Bunta Gyöngyi és Papp Kornélia*

Faust Dezsőné

A Honismeret szerkesztőbizottságának kihelyezett ülése

(Isaszeg, 2020. június 30.)

A *Honismeret* szerkesztőbizottsága 2020. június 30-án kihelyezett ülés keretében tartotta esedékes munkamegbeszélését és nem is akárhol: Isaszegen, a dicsőséges 1849-es tavaszi hadjárat egyik fényes győztes csatájának emlékhelyén.

Mindehhez persze kellett Székely András Bertalan szerkesztőbizottsági társunk, barátunk szíves invitálása. Az ő elíziumi kertjében, melyből felesége, Marika virágos mennyországot varázsolt, végeztük el fáradságos (mert néhányszor gondolkodni kellett) munkánkat.

A szerkesztőbizottsági ülés résztvevői, balról jobbra: Székely András Bertalan, Veres Gábor, Bartha Éva, Hála József, Száraz György, Debreczeni-Droppán Béla, Frisnyák Sándor és Fehér József (Sz. Opre Mária felvétele)

Jelen valának: okos, mindenre kiterjedő figyelmű, a demokratikus megszólalás elveit a gyakorlatban is alkalmazó szerkesztőnk, Hála József; a Honismereti Szövetség nagy hatalmú, ám kevés pénzű elnöke, Debreczeni-Droppán Béla; a kevés beszédű, de mindig okos Bartha Éva; fent nevezett házigazdánk és vendéglátónk, Székely András Bertalan, és egyszerű, hétköznapi tagjaink: Veres Gábor és Fehér József. A szerkesztőbizottság más tagjai lélekbeleni jelenlétüket jelentették. Meghívott vendégeinkkel erősítettünk: Frisnyák Sándor professzor úrral, a természettudományok, de főként a földrajz és biológia „*atyamesteré*”-vel és Száraz Györggyel, a Magyar Lovaregylet elnökével, a helytörténet-honismeret lelkes pártfogójával, októberi ülésünk leendő házigazdájával.

Terítéken volt előttünk a folyóirat 4. számának javasolt tartalomjegyzéke. A legnagyobb fejtörést az okozta, hogy ez a szám a XLVIII. Országos Honismereti Akadémia jegyében állt össze, mely Debrecenben először rendeződött volna, de az ismert okok (koronavírus-járvány) miatt ez a jövő nyárra tevődött át. Mi legyen? A kecske is jól lakott, a káposzta is megmaradt: jó néhány dolgozatot szentelünk így is a „*kálvinista Róma*”-nak és az egész Hajdúnak és Biharnak – határon innen és túl.

Egy Fekete Istvánról beküldött írás kapcsán tartalmas polemizálás folyt le a korántsem csak ifjúsági írónkról. Természetesen egyetértettünk életművével kapcsolatban; e sorok írójának itt nem hangoztatott véleménye, hogy ő a világ legnagyobb természetleírója, empátiás megjelenítője, *Nobel-díjat* érdemelne posztumusz is, de tudjuk, ennek odaítélése nem így működik, s Fekete Istvánnak amúgy sem hiányozna – de hiányzik a mi lelkünknek.

Izgalmas sorozatnak ígérkezik *Szerelmes földrajz* című összeállításunk: e lapszámban az Alföld jelenik meg tudományos és vallomásos írásokban.

Részletesen beszélgettünk a *Trianon 100* című évfordulós megemlékezésről, amelynek cikkei a 6. számban fognak megjelenni.

Szerkesztőbizottságunk a bőség zavarával küzd. Sok a beküldött kézirat, nehéz igazságot tenni a közlés sorrendjével kapcsolatban és méltányosnak lenni a tisztelt szerzőkkel, akiknek gyakran sokat kell várni cikkeik megjelenésére.

Jelentem: a munkát elvégeztük, azonban a következő terítéken lévő terítékekkel nem végeztünk, mert nem végezhetünk. A kedves és okos Marika ugyanis megoldhatatlan feladat elé állított (de inkább ültetett) bennünket: főzött-sütött ételei legyöztek minket. András barátunk meg csak töltötte-töltötte a buborékos meg buborékmentes ásványvizeket, szörpöket, üdítőket...

Programunk zárásaként Szmolicza József Sándor *Tóth Árpád-díjas* gyűjteménykezelő értő és lelkes kalauzolásával megtekintettük a Falumúzeumot, majd leróttuk kegyeletünket a település első és második világháborús, valamint 1956-os hőseinek emlékművei előtt.

És még azt nem is említettem, hogy a szerkesztőbizottság ülésének más nyomós oka is volt a munka elvégzése mellett: a vírus miatti bezártság, karantén után szeretttük volna újra egymást látni, viszontkezet nyújtani a kéznújtó kéznek.

F. J.

HÍREK

Bővült a Hungarikumok Gyűjteménye és a Magyar Értéktár. A Hungarikum Bizottság idei első, május 21-én megrendezett ülésének döntése értelmében a jövőben a gyűjteményt gazdagítja a *csíksomlyói pünkösdi búcsú és kegyhely*, amely az összmagyarság egyik legjelentősebb vallási ünnepe, a nemzeti összetartozás jelképe. A bizottság döntésével a *klasszikus magyar szablyavívás hagyományát*, a magyar kardiskola alapját mint kiemelkedő jelentőséggel bíró nemzeti értéket is a hungarikumok közé emelte. A hungarikumok közé frissen bekerült, látványos rajzása révén közismert kérészünk, a *tiszavirág* védett természeti és tájérték, nem csak hazánkban, de világviszonylatban is egyedülálló. A *szőregi rózsatő* fagyűrő képessége, hosszan tartó virágzási periódusa és szíromlevelei színjátékának intenzitása miatt is egyedülálló minőséget képvisel, méltán ismert és elismert exportcikkünk. A bizottság a Magyar Értéktárba vette a *hajdúnánási szalmafeldolgozást* mint tradicionális háziipari tevékenységet, az 1568-as *vallásszabadság törvényt*, a *Tavaszi Emlékhadjáratot*, az *újfehértői fürtös meggyet*, a *beregi keresztszemes hímzést*, az *aracsi templomromot* és az *aracsi követ*, a *kocsi kocsit*, illetve a *balatonfüredi Anna-bált*.

Zrínyi kút. 2020. június 10-én Órtiloson a Zrínyi-újvár feltárt kútjának avatásával emlékeztek Zrínyi Miklós költőre, hadvezérre, politikusra születésének 400. évfordulóján. A feltárást vezető Vándor László, a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságának volt igazgatója az avatáson elmondta, hogy a lerombolt Zrínyi-újvár pontos helyéről sokáig vitatkoztak a történészek, ő maga fél évszázada kutatja a történetét. A feltárások a 2000-es években kezdődtek, a faszerkezetű kút darabjait a vizes föld megőrizte, a legépebben maradt darabokat, köztük egy Zrínyi által is érinthetett itatóvályút konzerválják és a bemutatásukat is tervezik. (MTI)

KÖNYVESPOLC

KÉT KÖNYV A GYÜMÖLCS(ÖS)ÖKRŐL

Felfogásában két különböző könyv került a kezembe, de egyben mégis hasonlítanak: a „népies” gyümölcsstermesztéssel foglalkoznak. Lantos Tamás *Alkalmazkodó gyümölcsészet* c. munkájában a természetszerű gyümölcsösökkel kapcsolatos ismereteket összegezte. A szerző filozofikus alkatából eredően – nem is könnyű mondatokban – tisztázza, hogy mi az érték? Alapvető fontosságú a kérdés, mert az alkalmazkodó gyümölcsészet (újabban a tündérkertés lelkes fajtagyűjtők kedvenc szóhasználata) lényegében az ökológiai szemléletű gyümölcsstermesztést jelenti, pláne, hogy Lantos a gyümölcs és a gyümölcsös fogalmát tágabb értelművé teszi. Alkalmazkodó szó nála azt fejezi ki, hogy a kertben művelt gyümölcsfákat „építi hozzá” a természetes környezethez. Felfogásában némi rokonságot érez az olvasó a skandináv építészettel, amit szokás organikus építészetnek nevezni, melynél minden meglévő fát és cserjét megkímélnek, s abba miliőbe helyezik el az épületeket. Analógiát találunk így a Lantos-féle ökológiai szemléletű gyümölcsstermesztés fái és akár a Makovecz-i építészetben meghagyott fák között is.

A szerző pontosan meghatározza a gyümölcsösrel kapcsolatos elvárásokat: ne legyen a fenntartása nagyon költséges, és megfelelően szolgálja a gyümölcsöskert termékeivel a szükségleteinket. A sokféleség kiterjesztve mind a fajtagyűjtésre, mind a művelésre és a termékekre valóban paradigmaváltások sorával érhető el. A múlttól tájékozott olvasót nem zavarja, hogy Lantos szempontnak tekinti a speciálisan felépített kert(ek) tájformáló szerepét. Történetileg igazolható, hogy a XVIII–XIX. századi faiskolák és fajtagyűjtemények

olyan tájformálást biztosítottak, mint amihez hasonlókat ma Baden-Württembergben, Svájcban vagy Kentben figyelhetünk meg: gazdasági célokat szolgálnak e kertek – és látványosak.

A filozofálgatás önmagában nem adna termést, egészséges terményeket, ha nem tisztáznánk a módszertani összefüggéseket, amit valójában talán a szerző is csak jobbnak híján nevez annak. Másként a bemutatott öt pontot nehezen lehetne egyesíteni, ha nem a munka, az értelmes és a szemlélődő munka biztosítaná a kapcsolatot közöttük. Lantos Tamás kifejti a tűrés és a teremtés kettősségét, miközben „beszélgetésbe kezd” a gyümölcsösrel. Fontos számára, hogy ne vegyen el mindent a fáktól, mintha az ószövetségi első termésekre vonatkozó tiltást követné. Igaz, nála nem az első gyümölcsökre vonatkozó, hanem inkább a termés bizonyos részének megkímélésére és természetesen a nyesedékek sorsára is gondol. A munkavégzésben az idő nem sürgető és felületességre sarkalló tényező, vagyis a munka értelmezése a tettekben korrekcióra szorul. A dolgunk a gyümölcsösben akkor hasznos, ha nem akadály a megújításnak, megújulásnak.

Szerencsésen talál a szerző példákat, most éppen a húsos somban lel lehetőséget a mondandójának megvilágítására. Viszont sokkal különösebb az, ahogy hozzálát a fák ültetéséhez: ezt lékművelésnek nevezi, szinte kazettákat képez a természetes vegetációban. Ennek számos példája és helyszíne volt s van a Kárpát-medencében. A gyepek jelentőségéről és fontosságáról pedig úgy vélekedik, mint ahogy egy ilyen témakörű doktori dolgozatban is elfogadott lenne. Az a gondolat is feltűnik nála, hogy az ún. fekete ugar művelés már nem korszerű, szükséges a csupasz talajfelszín növényzettel, műveléssel kezelt növényekkel lezárni: ez

a talaj víztartamában és a szerves anyagok megőrzésében kap szerepet.

Az alkalmazkodó gyümölcsészet, alias ökológiai gyümölcsstermesztés végeredményben nem értelmetlen passzió, mozgásigény biztosító tevékenység, hanem sajátos életfelfogás, ami önmagunk, családunk és hangsúlyozottan gyermekeink életét átala-kítja. A legfőbb földi kincs, az egészség forrása egy biokert, amely önellátást biztosít és piaci portékákat is ad, és módot nyújt a termékserére, csereberére is.

A könyv Markócon született, az Ormán-ság kis falujában, ahol a vasúti síneket a por és a gyom lassan befedi. Viszont a szerző azt üzeni, hogy azért, mert hátrányos helyzetű egy hely, mint a legtöbb vidéki kistelepülés – a kert, a kertművelés és az okos, dolgos munkálkodás hozhat felemelkedést. A szerző sikeres működése és maga a tapasztalatokat összefoglaló könyve talán más kisrégióban is irányt mutathat a tájrehabilitációhoz és a népesség megmaradására.

Szabó István és Lázár Ilona szülei gyümölcsöskertjét mutatják be „*Ahol jó a szőlő, ott jó a gyümölcs is*” című, nagyon szépen illusztrált, hangulatos könyvükben. A szerzők botanikai tudása kiviláglik a sorokból, illetve jelzi, hogy aki Alsópáhok földjét és népét igazán jól ismeri, annak természetes, hogy kicsit ampelográfus is, kicsit pomológus is. A rendkívül gazdag és jó minőségű képek nagy száma a település egészét szépen illusztrálja, így szöveganyagban minimálisra szoríthatják a szerzők a tájékoztatójukat. Kodály Zoltántól vett gondolat: „*Az elődök kultúrája egykettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi magának.*” Ők megteszik.

Hogyan is lehetne ezt a tündéri települést fáival, gyümölcsfáival és hangulatos szőlőskertjeivel együtt megérteni, ha nem tudnánk azt, hogy a pannonhalmi főapát-ság rendtörténetéből tudhatóan Alsópáhok dolgos népe és földművelése milyen szerepet játszott a megmaradásban. Hozzáteve, hogy a település gazdasági javai olyan bő-

ségesek voltak a századok során, ami kitar-tott a XXI. századig. A középkori szőlőhegy számára a terület erdőirtással érték el, amit lékgazdálkodásnak mondhatunk. A gyertyános-bükkös erdőkből a szőlőt is, a gyümölcsfélét is próbaként elültették, beültették vagy éppen a gesztenyefákat, körtvélyeket, almafák sarjait meghagyták, a fák környezetét kitisztították. A szőlő adóztható birtok volt, a XVI. században minden egész szőlő után 6,5 urna bor illette meg az uraságot a páhi hegyen. Persze volt még a tized is, vagy mert épp a „*törökjárás vidéke*” Alsópáhok: észlelhető lett a hódítók szerepe is, legfőképp gyümölcsfajok és csemege-szőlők tekintetében. Bár a bencés gazdálko-dás legfontosabb elemei olyannyira tovább éltek, hogy azt még ma is nyomon követ-hetjük.

Okkal említi egy 1780-as jegyzék szo-lidan, hogy a szőlőhegyen „*tűrhető*” bor terem. A hegyközségi forma nemcsak a fajtákat orientálta a gazdáknak, hanem a kornak mindig megfelelő termesztési szín-vonal megtartását is biztosította. A szerzők szerencsésen tudták ötvözni a múlt hagyományaival a modern szőlő- és gyümölcsstermesztés eredményeit. A hajdani karós művelésből a kordonos ültetvények felé bátran nyitottak lettek a gazdák. Szabó István és Lázár Ilona számára a folytonos változás, az okos átalakulás nem idegen, hiszen a szülei is épp ezt tették Alsópáhokon.

A recenzió külön élmény, hogy az öreg gyümölcsfákat, a fajtanévvel és név nélkül szereplő fákat nemcsak, hogy megtűrték, hanem tájképi szerepet is kaptak. A szülőfalujukhoz hű idősek és fiatalok, vagy idegen költözők az eddig lakatlan vagy eladó ép, esetleg romos házaival együtt elevenné teszik ismét a környezetet. A település népének értékkeremtő a tudása, mert bírja a múlt megőrzésének igényét, képességét és van bátorsága a korszerűség felé kinyitni a kerti lakok piciny ablakát. A szerzők – nem egy köteles tisztelegéssel – annak a több mint félszáz adatközlőnek is em-

léket állítottak, akik tudásukkal segítették a „krónikás könyv” megszületését.

Tudósi pontossággal foglalkozik a munka az almatermésűek, a csonthéjasok, bogyós és héjas gyümölcsfélék alakítani bemutatásával. Nem hangsúlyozzák, de ez azt a célt is szolgálta, hogy a fajta-figyelőknek legyen bátorsága az esetleg ismeretlen „hovatartozású” szőlő- vagy gyümölcsfajtát meghatározni. Fontos alma, Zörgő, a Parásodó bőrű, vagyis Bőralma, a Mangita, a Vasalma mellett egy-egy birs vagy lasponya is megtalálható a szőlőhegyen. A nyári, őszi körték, vagy a Kétszer termő és a Viaszfényű körte, a Hébé; sokféle téli körte, dacos őszibarack fácskák, terebélyes diófák, szerényen meghúzódo fügebokrok, vagy éppen bogyós-gyümölcsök felhívják az olvasók figyelmét, változik a klíma, ami nemcsak az embernek, hanem a természetes és kultúrvegetációnak is próbavető tényezője és megkívánja az alkalmazkodást. Újabban sokan és sokféle az országban keresik a datolyaszilvát, a kivit, a jujubát és tegyük mellé, hogy érdeklődés mutatkozik a már szinte elfelejtett faeper, húsos som, galagonya, vadrózsa (rózsaalma) stb. iránt. Az ezredforduló példátlan aszályos éveket hozott ránk, az időjárás szélsőségei, a globalizált világunkban ránk zúduló idegenföldi kórokozók és kártevők, özönnövények mindnyájunk számára új kihívást és tanulni valókat jelentenek.

Tamási Áron gondolatánál bölcsőbb módon nem is lehet a könyvismertetőt befejezni: „Minden nép annyit ér, amennyi értéket saját magából ki tud termelni.” A Teremtő segíti ugyan az embert, a magyar föld népét, ha ő is felelősen teszi a dolgát és természetközeli állapotban képes lesz gazdag földjét megőrizni...

(Lantos Tamás: Alkalmazkodó gyümölcsészet. Ormányság Alapítvány, Markóc, 2018. 86 oldal; Szabó István-Lázár Ilona: „Ahol jó a szőlő, ott jó a gyümölcs is”. Alsópáhok Önkormányzata, Alsópáhok, 2019. 96 oldal)

Surányi Dezső

Levelek Imréhez

Akár Mikes Kelemenhez is hasonlíthatjuk az akkor már neves regényíró tanárnőt, Hegedűs Gittát, mert a háború viharában elküldhetetlen leveleket írt Imréhez, a ceglédi gimnázium magyar-latintanárához, folyamatosan értesítve őt a Mezőberényben 1944. október 6-tól 1945. május 1-jéig törtétekről. Arra kéri a címzettet, Velkey Imrét, a levélregény szerkesztője, Velkey Péter tanár, Zalaegerszeg polgármesteri hivatalának osztályvezetője édesapját, hogy „Érezd ki belőle azt a végtelen vágyódást, a síríg tartó szeretetet, amelyet nem némíthat el a fegyverek dübörgő diadal-ordítása, s a szenvedők szeméből patakzó könnyfolyók özöne.”

Mielőtt folytatnók, ne feledjük el, hogy azért tud olyan remekül írni-fogalmazni, mert 1942-ben már megjelent az *Osztogatók* című regénye, országos elismertséget szerezve a szerzőjének, aki elbeszélések és színdarabok szerzőjeként folytatta irodalmi életútját. Még annyit: anyai nagyapja az a tudós Kemény Pál volt, akit az irodalomtörténet a mezőberényi három jóbarát egyikeként tart nyilván Petőfi Sándor és Orlai Petrich Soma társaságában.

A mezőberényi októbert jól jellemzi, hogy a szerző egy tarcsai asszonyra várt, helyette alacsonyan szálló repülőgéppuskázták végig a falut. Vagy öt hullám száguldott keresztül az égbolton pergőtűzet okádként. „Honnan pottyantak ezek így ránk? S ennyi benzint pazarolnak Berényre?” – ámuldozott a levélíró tanárnő. Október 6-án örvendező sorokat írt Imikének: minden nap egy-egy ajándék: élünk! Közben bevonultak a szovjet csapatok. A 75 éves mamókat épp úgy letelepítették, mint a 30 éves menyét, akinek az ura a harctéren tűnt el. Hiába sivalkodtak a gyerekek, hiába könyörögtek az asszonyok. A mamókán keresztülgázolt kettő, a fiatalon vagy öt. Ahol a férj otthon volt, a homlokának és halántékának szegeztek a fegyvert. Az újtelep asszonyait meghó-

dították. Azok libát, tyúkot pucoltak nekik, s a liba aprólékját, máját, zúzóját vihették haza maguknak.

Különben a hadseregükben is sok a nő. „S még valamit! A hadsereg arca. Nem szovjet arcok..., akik itt dolgoznak, rendezkednek, azok 15–40 éves, szép növésű, tiszta arcú, nyugodt szemű szálfá-szlávok. Cirill betűkkel írott könyveket olvasnak.”

Október 24-én arról tudósította a drága Imrét, hogy éppen akkor, amikor írni akart, vacsora után, maga elé nyitotta az irkáját a szerző, hogy Imrével beszélgesse, amíg a többiek szorgalmasan kötik a pulóvereket, abban a pillanatban hatalmas kettős dörrenés rázta meg a levegőt, a földet, a házat, s a villany behunyta a szemét.

A november 3-i tudósításból megtudhatjuk, hogy időközben előkerültek az akarnokok, akik az új időkhöz kapaszkodva akartak a magasba jutni. Ilyen volt például, akit csak tutyi-mutyi Berg Miskának ismertek a polgári iskola igazgatójaként, ám a kultúrbizottság ülésén egyszerre fölfedezte 40 éve tartó zsenialitását, hogy látszhasson valakinek. Gitta asszonynak pedig, mint vérbeli tanárnak kiszakad a lelke, ha valaki olyan tanít, akinak sem szíve, sem lelke.

Úgy vélték, kezd helyrerázódní minden, amikor az 1945. január 8-i levél szerint elvitték a volksbundosok családtagjait, a 18–30 éves nőket, a 18–45 éves férfiakat, sőt, a német hangzású magyarokra is ez a sors várt,

például a Zalay Géza feleségére, mert Braun Magda néven született.

Az természetesen kellemes hírként találta az iskolában a tanárnőt, hogy egy fiú értésére adta: Velkey György hadnagy üzent vitéz Velkey Jánosnak és Hegedűs Gittának, hogy él. Egy szomszéd pedig január 20-án arról beszélt, hogy Velkey Imre zászlós úr is él.

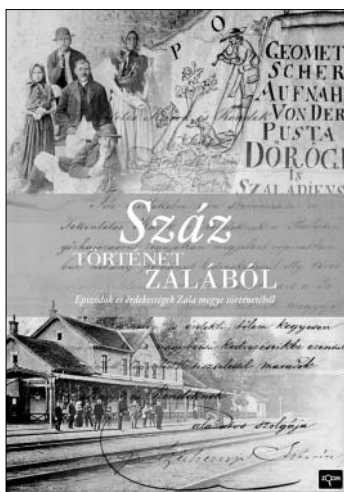
Nos, így teltek a levelekből álló családregény szerint – amelynek minden szava igaz! – a mezőberényi háborús hétköznapiak a szörnyű nincstelenség közepett. Nincs sem szappan, sem árpa, sem fa, sem búza, sem kukorica. A falut pedig továbbra is lázban tartja a kérdés: kit visznek el? „Valamikor fűtyörészett a magyar porta – és most? Elhallgatott a dal. Az énekes madár nem ver tanyát soha kietlen vadonban” – írta levélregénye utolsó sorát Hegedűs Gitta május 1-jén.

A könyvet korabeli iratok másolatai és az évtizedeket megidéző fényképek egészítik ki.

Száz történet Zalából

A két zalai közgyűjtemény, a levéltár és a Göcseji Múzeum már az 1950-es években is kiváló kapcsolatban állt az akkori Zala című és az 1956 decembere óta megjelent Zalai

Hírlap napilappal. Simon Beáta ezért is tudott megszerkeszteni 100 megjelent írásból egy 350 oldalas kötetet a levéltár kiadásában 2019-ben, Bakonyi Péter, Bekő Tamás, Bilkei Irén, Csomor Erzsébet, Erős Krisztina, Foki Ibolya, Gyimesi Endre, Káli Csaba, Kapiller Imre, Kulcsár Bálint, Molnár And-

rás, Simon Beáta, Paksy Zoltán szerzőségével és Molnár András előszavával.

Kezdetben olyan érdekességgel ismerkedhetünk meg, mint a *Csatári* vagy *Admonti*, vagy más néven *Gutkeled Biblia* kalandos útja: a zalavári konvent hiteles helyének 1263. május 22-én kiadott oklevele szerint megjelent előttük a Gutkeled nemzetségből származó Vid mester testvérének gyermekeivel, és előadta, hogy anyagi nehézségei miatt a kolostor *Bibliáját* – ő a patrónus jogán – zálogba adta a vassvári Farkas nevű zsidónak 70 márkáért.

A 40 évig uralkodott Mária Terézia fontos zalai kapcsolati elemeként említendő, hogy legfontosabb magyar tanácsadója volt Keszthely földesura, Festetics Pál.

Ferenc József azzal tisztelte meg Zala megyét, hogy személyesen látogatott el oda. 1857. augusztus 12-én reggel érkezett meg a történelmi Zala vármegye határához, ahol a nemesség és a papság díszes lovas bandériummal fogadta. Zalalövő volt az első vasútállomás, Zalaegerszeg a második. A megyeháza elé érve öfelsége megpillantotta Jellasics horvát bánt, odalovagolt és feltűnő örömmel szorongatta meg annak a kezét. A következő császári látogatás úgy esett meg, hogy Horvátország felé tartva a déli vasúton rövid étkezéssel egybekötött pihenő erejéig Nagykanizsán is megállt a fölséges vonat. Kilépve a kupéból, a váróte-

rem ablakáig kísérte a feleségét, aki betért a restibe, de a császár-király visszalépett és a díszmagyarban tündöklő Szapáry Géza főispán üdvözlő szavaira a huszár egyenruhás felség válaszolt: „Köszönöm a szívélyes fogadtatást. Meg vagyok győződve, hogy a magyar mindenkor és mindenütt szívesen látja fejedelmét, viszont én is mindenkor s minden alkalommal azon vagyok, hogy boldognak és elégedettnek lássam.” A fél óráig tartó reggelit követően hatalmas éljenzéssel búcsúztatták a zalaiak a vonaton elpöfögő uralkodót.

Egy másik legfőbb vezetői látogatás a zalaszentmihályi termelőszövetkezetben történt. Darabos Iván, a megyei pártbizottság első titkára és dr. Bánhidi Tibor, a *Zalai Hírlap* főszerkesztő-helyettese is elkísérte Kádár Jánost, az MSzMP főtítkárát 1961. június 16-án, amikor az ország első embere kezét fogott Márton József kanással Kinces István, a *Zalai Hírlap* fotóriporterének fölvtelén Nagyvárad Mihály nemrég még iskolaigazgató, tsz-elnök jelenlétében.

(*Hegedűs Gitta: Levelek Imréhez. Szerk.: Velkey Péter. Pannon Írók Társasága, Zalaegerszeg, 2019. 116 oldal; Száz történet Zalából. Epizódok és érdekességek Zala megye történetéből. Szerk.: Simon Beáta. A Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg, 2019. 352 oldal*)

Ferencz Győző

Megrendelőlap

Megrendelem a Honismeret című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 2520,-Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismeret Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax:327-77-61

Dátum:

aláírás

*A soltszentimrei csonkatorony, amelynek építéséhez „darázkövet” is felhasználtak
(A szerző felvétele, Balázs Réka cikkéhez)*

670 Ft

Alföldi táj (Molnár Ábel felvétele, a Termés című rovatunk cikkeihez)

Ha a pásztor nem áll a jószág elé, akkor az csak azt legeli le, amit szeret (Molnár Ábel felvétele, Molnár Zsolt cikkéhez)